

Χ. Λ. Καράογλου

Από την αλληλογραφία Γιώργου Θεοτοκά - Θράσου Καστανάκη Το χρονικό μιας φιλικής σχέσης*

Η αλληλογραφία Γιώργου Θεοτοκά-Θράσου Καστανάκη, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, αρχίζει στα τέλη Αυγούστου του 1928 και σταματά τον Δεκέμβριο του 1939. Αριθμεί 35 επιστολές, από τις οποίες σώζονται 30 (13 του Θεοτοκά και 17 του Καστανάκη).¹ Ως προς τη χρονική κατανομή της, η αλληλογραφία, ως τον Απρίλιο του 1932, είναι συνεχής και σχετικώς πυκνή (33 επιστολές)· μεσολαβεί μια διακοπή επτάμισι ετών και ξαναρχίζει τον Δεκέμβριο του 1939, οπότε οι δύο συγγραφείς ανταλλάσσουν από μία τελευταία επιστολή.

Η έναρξη της αλληλογραφίας τους αποτελεί προέκταση και τεκμήριο της φιλικής και πνευματικής σχέσης που αναπτύχθηκε μεταξύ τους κατά τη διάρκεια της παραμονής του Θεοτοκά στο Παρίσι. Τότε, δηλαδή μετά τις 25 Ιανουαρίου 1927 –ημέρα που ο Θεοτοκάς εγκαταστάθηκε εκεί, για να συνεχίσει τις νομικές σπουδές του– πρέπει να γνωρίστηκαν προσωπικά.² Πότε

* Ευχαριστώ εκθύμως την κυρία Λιλή Αλιδιζάτου, αγαπημένη αδελφή του Γιώργου Θεοτοκά, και τον κ. Μάνο Χαριτάτο, Πρόεδρο του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, για την πρόθυμη παραχώρηση του αρχειακού υλικού αυτής της δημοσίευσης. Το Αρχείο Γιώργου Θεοτοκά –υποδειγματικά ταξινομημένο από την πρόωρα χαμένη Αγγελική Γαθαθά– απόκειται στην οικία της κ. Λιλής Αλιδιζάτου, και χάρη στη δική της μέριμνα ενημερώνεται διαρκώς με νέα στοιχεία. Του Αρχείου Καστανάκη (ΕΛΙΑ) υπάρχει συστηματικός αναλυτικός κατάλογος που συνέταξε η κ. Αλκηστις Σουλογιάννη. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στη φίλη συνάδελφο κ. Βίκυ Καλαντζοπούλου και στον κ. Christian Louédec, οι οποίοι αναζήτησαν και ερευνήσαν δυσεύρετα έντυπα σε Βιβλιοθήκες του Παρισιού. Ευχαριστώ επίσης τη φίλη συνάδελφο κ. Μαυρίτζα Μητσού για τις παρατηρήσεις και τις διορθώσεις της.

1. Οι 30 επιστολές, εξαιρέσει δύο (της 7ης και της 14ης), δημοσιεύονται για πρώτη φορά εδώ. Το σώμα των 17 επιστολών του Καστανάκη είναι, μάλλον, πλήρες, δεδομένου του ότι ο Θεοτοκάς φυλάσσει συστηματικά τις επιστολές που λαβαίνει από συγγενείς, φίλους και άλλους. Αντιθέτως, όπως προκύπτει από τις τέσσερις πρώτες επιστολές του Καστανάκη, λανθάνουν ισάριθμες του Θεοτοκά· επίσης, λανθάνει άλλη μία επιστολή του, γραμμένη μεταξύ 5 Νοεμβρίου και 7 Δεκεμβρίου 1929.

2. Από τις επιστολές του Θεοτοκά προς τους οικείους του γνωρίζουμε ότι έφτασε στο Παρίσι στις 25 Ιανουαρίου 1927 και παρέμεινε εκεί ως τις 14 Οκτωβρίου 1928· τις καλοκαιρινές διακοπές του τις περνούσε σε διάφορες περιοχές της Γαλλίας. Στις 15 Οκτωβρίου αναχώρησε

ακριβώς και πού έγινε η πρώτη συνάντησή τους δεν είναι γνωστό.³ Αν και το ζήτημα δεν έχει μεγάλη σημασία, την απάντηση τη δίνει, ίσως, η εξής πρόσκληση του Ψυχάρη προς τον Γιώργο Θεοτοκά και τον Ηλία Τσιριμώκο:

Φίλοι Γιώργο και Ηλία,

Σας κάλεσα και σας παρακάλεσα στο τσάι άβριο Κεριακή, στις τεσσερεσήμισι. Δώστε μας την απάντηση, για να ξαίρουμε.

Δικός σας

Ψυχάρης⁴

Ας υποθέσουμε ότι ο Ψυχάρης λίγους μήνες νωρίτερα, στις αρχές του 1927, είχε απευθύνει μια παρόμοια πρόσκληση στον Θεοτοκά και στο ζεύγος Καστανάκη. Εκεί λοιπόν, στο ισόγειο διαμέρισμα της Rue Honoré Chevalier 4, όπου έμενε τα τελευταία του χρόνια ο Ψυχάρης, αφότου, για τον έρωτα της Irène Baume, εγκατέλειψε τη σύζυγό του Νοέμι Renan, θα έγινε η πρώτη συνάντηση του Θεοτοκά με τον Καστανάκη.

Το σενάριο αυτής της συνάντησης είναι, βέβαια, φανταστικό αλλά μέσα στην ιστορική δυνατότητα. Ο Ψυχάρης, ούτως ή άλλως, αποτελούσε ισχυρό συνδετικό κρίκο μεταξύ τους, και, άμεσα ή έμμεσα, συνέβαλε στην προσέγγισή τους. Ο Θράσος Καστανάκης, μέτοικος από το 1919 στο Παρίσι, υπήρξε βοηθός του στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών (από το 1922 δίδασσε νεοελληνική λογοτεχνία) και τον επισκεπτόταν συχνά.⁵ Στο Παρίσι βρισκόταν από τις 25 Ιανουαρίου 1927 και ο κατά τέσσερα χρόνια νεότερος Θεοτοκάς, και ασφαλώς θα επιδίωξε να συναντηθεί με τον Ψυχάρη, για τον οποίο αποδεδειγμένα έτρεφε μεγάλο σεβασμό και βαθιά εκτίμηση· ήταν αυτός που, το 1925, νεαρός φοιτητής της Νομικής συμμετείχε στον εορτασμό προς τιμή του στη Χίο,⁶ και την ίδια χρονιά, στην Αθήνα, ως Γενικός Γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου της Φοιτητικής Συντροφιάς, είχε πρωτοστατήσει στην οργάνωση της

για το Λονδίνο, όπου παρέμεινε έναν σχεδόν χρόνο, ως την 1η Σεπτεμβρίου 1929. Λίγο πριν επιστρέψει οριστικά στην Αθήνα, έμεινε λίγες μέρες στη Λιέγη και κατόπιν, ως τα τέλη του μηνός, στο Παρίσι.

3. Ο ίδιος ο Θεοτοκάς, στις παρισινές επιστολές του προς τους οικείους του (από 26.1.1927 έως 26.3.1928), δεν αναφέρεται καθόλου στον Καστανάκη και στη γνωριμία τους.

4. Η ανέκδοτη επιστολή-πρόσκληση του Ψυχάρη, που προέρχεται από το Αρχείο Θεοτοκά (φ. 4/1), φέρει ημερομηνία «Σάββατο, 2 του Γιούνη 1927».

5. Επιστολές-προσλήσεις του Ψυχάρη βλ. Ιωάννα Κωνσταντουλάκη-Χάντζου, *Ψυχάρης-Καστανάκης ανέκδοτες επιστολές*, Αθήνα, 1978.

6. Στις 29 Αυγούστου 1925 δημοσίευσε στην εφ. *Νέα Χίος* το άρθρο του «Η κοινωνική σημασία του έργου του Ψυχάρη» (= *Στοχασμοί και θέσεις. Πολιτικά κείμενα 1925-1966*, επιμέλεια Νίκος Κ. Αλιδιζάτος, Μιχάλης Τσαπόγας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1996, τ. Α', σ. 99-100). Για τα άλλα περί Ψυχάρη δημοσιεύματα του Θεοτοκά σε έντυπα της Χίο βλ. Εμμ. Ι. Μοσχονάς, *Βιβλιογραφία Γιώργου Θεοτοκά*, Αθήνα 1978 (λήμματα 488-491, στο εξής *Βιβλιογραφία Θεοτοκά*).

βραδιάς Ψυχάρη. Εξάλλου, τους συνέδεε κοινή χιώτικη καταγωγή· μάλιστα ο Ψυχάρης, στο ιστορικό ταξίδι του στο νησί στα 1886, είχε φιλοξενηθεί στο Πυργί στο πατρικό σπίτι του Μιχαήλ Γιαννίρη, πρώτου εξαδέλφου του πατρός Θεοτοκά, από τον οποίο πήρε το όνομά του ο ήρωας του μυθιστορημάτος *Τ' όνειρο του Γιαννίρη*.⁷

Ωστόσο, Θεοτοκάς και Καστανάκης δεν συνδέονται μόνον λόγω του δεσμού τους με τον Ψυχάρη και τη διδασκαλία του· στην ουσιαστική προσέγγισή τους συμβάλλουν δύο τουλάχιστον ακόμη λόγοι: η στενή σχέση και των δύο με την Πόλη και ο κοινός (πνευματικός/λογοτεχνικός και, ευρύτερα, ιδεολογικός) ευρωπαϊκός προσανατολισμός τους. Η εξέλιξη της πρώτης γνωριμίας σε φιλία ήταν απλώς θέμα χρόνου – και ήλθε πολύ γρήγορα. Τούτο προκύπτει τόσο από την πυκνότητα της αλληλογραφίας τους όσο και από τον τόνο των γραμμάτων.

Την άνοιξη του 1928 εκδόθηκε η συλλογή διηγημάτων του Θράσου Καστανάκη *Η Κοντεσσίνα Φελιτσιτά*, για την οποία ο Θεοτοκάς δημοσίευσε στην εφημερίδα των Καστανάκηδων *Αγών των Παρισίων*⁸ μια ανυστερόβουλη ενθουσιώδη διδλοκρισία. Ο νέος κριτικός ανακάλυπτε στη συλλογή ό,τι ακριδώς επιθυμούσε: τους «νέους δρόμους», την πρωτοπορία και την επαναστατική διάθεση της νέας γενιάς, τη ρήξη με το παρελθόν και τη σύνδεση της ελληνικής πεζογραφίας με την ευρωπαϊκή· για τον Θεοτοκά *Η Κοντεσσίνα Φελιτσιτά* ήταν ένα όριο, μια αφετηρία, ένα νέο ξεκίνημα: «Τη μεταπολεμική μας λογοτεχνία την ανοίγει το τελευταίο βιβλίο του Θράσου Καστανάκη. Είναι ένα βιβλίο σύγχρονης ευρωπαϊκής αξίας», γράφει.⁹ Η κριτική, με το περιεχόμενο και τον τόνο της, ικανοποιώντας απολύτως τις φιλοδοξίες του Κα-

7. Για το σπίτι των Γιαννίρηδων βλ. Hubbert Pernot, *Η νήσος Χίος*, εισαγωγή και μετάφραση Κώστα Χωρεάνθη, Αθήνα, Έκδοση «Χίος, Ημερολόγιο», 1981, σ. 139-141, όπου σημειώνονται και τα εξής: «σ' αυτό το σπίτι φιλοξενοούνται εδώ και πολλά χρόνια όλοι οι ξένοι που επισκέπτονται το Πυργί, και οι περισσότεροι απ' αυτούς φαίνεται να 'χουν αφήσει εκεί ένα μέρος της καρδιάς τους». Βλ. επίσης Λιλή Αλιδίζατου, *Μνήμη Γ. Θεοτοκά, 1872-1951*, Αθήνα, 1993, σ. 12. Καρπός της τρίμηνης (30 Ιουλίου-29 Οκτωβρίου 1886) περιοδείας του Ψυχάρη στην Πόλη, στη Χίο κ.α. υπήρξε το έργο του *Το ταξίδι μου* βλ. Ε. Κριαράς, *Ψυχάρης*, Θεσσαλονίκη, 1959, ιδίως σ. 95-101. Ας προστεθεί ότι ο Θεοτοκάς, στο Παρίσι, παρακολουθούσε ως ακροατής μαθήματα του Ψυχάρη.

8. *Αγών των Παρισίων. Ανεξάρτητον εβδομαδιαίον φύλλον. Πολιτικόν, Οικονομικόν, Καλλιτεχνικόν*. Εφημερίδα που ίδρυσε τον Ιούνιο του 1925 ο Πέτρος Ι. Πετρίδης και διηύθυνε ο αδελφός του Θράσου, Λουκάς Αντ. Καστανάκης. Η έκδοση διακόπηκε ίσως τον Απρίλιο του 1930, στο φύλλο 236. Βλ. και σημ. 28.

9. Γ. Θεοτοκάς, «Νέοι δρόμοι. Θράσου Καστανάκη, *Η χορεύτρια Κοντεσσίνα Φελιτσιτά* κι άλλα διηγήματα», εφ. *Αγών των Παρισίων*, 7.7.1928. Λίγο παραπάνω ο Θεοτοκάς έχει σημειώσει: «Ο ελληνικός δέκατος ένατος έκλεισε στα 1922. Τα παλιά ελληνικά γράμματα πέθαναν.» (Ας σημειώσω εδώ παρενθετικά την ανάγκη μιας συγκεντρωτικής έκδοσης των λογοτεχνικών κριτικών άρθρων και όσων άλλων έχουν μείνει έξω από τις ως τώρα συναγωγές κειμένων του.)

στανάκη, θα συνέβαλε ασφαλώς στη σύσφιξη των σχέσεων τους.¹⁰ Από την άλλη όμως, δυσαρέστησε σφόδρα τον Ψυχάρη που θεώρησε ότι υποθαμιζόταν η αξία του δικού του έργου· η αντίδραση του πάντοτε εκρηκτικού Χιώτη ήταν αναμενόμενη: χολωμένος, απάντησε στην κριτική του Θεοτοκά με μακρά επιστολή στον Λουκά Καστανάκη, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αγών των Παρισίων*.¹¹

Όσο ο Γιώργος Θεοτοκάς ζούσε στο Παρίσι, αλλά και αργότερα, όταν έφυγε στο Λονδίνο και όταν επέστρεψε οριστικά στην Αθήνα, η σχέση του με τον Καστανάκη ενδυναμώθηκε. Τα χρόνια αυτά, η τετραετία 1928-1932, είναι περίοδος ιδιαίτερα σημαντική για τον νεαρό συγγραφέα· είναι η περίοδος της συγκρότησής του, των μεγάλων αποφάσεων και η αφετηρία της ορμητικής

10. Το αντίτυπο του Θεοτοκά φέρει την εξής ιδιόχειρη αφιέρωση: «Στο φίλο μου Γ. Θεοτοκά που έγραψε τη δυνατή και πιο ακριβόλογη κριτική για την “Κοντεσσίνα”». Για άλλες αντιδράσεις της κριτικής βλ. Επιστολή 1.

11. Φύλλο της 21ης Ιουλίου 1928· αναδημοσιεύτηκε στο περ. *Βιβλιοφιλία*, τχ. 39 (Χειμ. 1989) 29-30 και προσφάτως από τον Εμμ. Κριαρά στο περ. *Νέα Εστία*, 149 (2001) 123-126· στην επιστολή ανταπάντησε ο Θεοτοκάς με το άρθρο του «Μερικές παρατηρήσεις για τον Ψυχάρη και τον Δραγούμη», εφ. *Αγών*, 25.8.1928 (βλ. και Επιστολή 1). Προηγουμένως, στις 29.6.1928, όπως προκύπτει από την παρακάτω αδημοσίευτη επιστολή (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 4/2), ο Ψυχάρης επιχείρησε να συμφιλιωθεί με τον Θεοτοκά και τον Καστανάκη:

Φίλοι αγαπητοί,

Για να φιλωθούμε καθαφτό, πρέπει ναρθήτε την ερχόμενη Κεριακή τέσσερεις η ώρα για ένα τσάι με τους Καστανάκηδες.

Δικός σας
Ψυχάρης

Αν ο Θεοτοκάς (και ο Ηλίας Τσιριμώκος;) ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση δεν είναι γνωστό. Πάντως, ο Ψυχάρης εξακολούθησε να είναι πικραμένος ως το τέλος. Στις 23.9.1928, όταν ο Καστανάκης επέστρεψε από τις διακοπές του στην Ελλάδα, του έστειλε την εξής σκληρή επιστολή:

Φίλε Θράσο,

Χάρηκα που μας γύρισες αδάγκωτος στο Παρίσι. Λυπούμαι που ακόμη δε σε είδα. [...] Εγώ, θα σου έλεγα τα παράπονά μου, γιατί έχω παράπονα μαζί σου. Ενωώ το άρθρο εκείνο το άτοπο του Θεοτοκά στον *Αγώνα*. Βγήκε στη Φιλολογική σελίδα που είναι δική σου. Προτού δημοσιεφθῆ το λοιπό, σίγουρο πως το γνώριζες. Και πώς έβαλες ή πώς άφησες ένα φίλο σου να χτυπήσει –ανώνυμα μίολας!– το δάσκαλό σου για να σε προκηρύξει ανώτερό του; Εδώ τα τέτοια περνούν για τερατώδη – και είναι.

Θράσο, δεν είσαι φρόνιμος. Φοβάσαι τους μυχτούς και λοιπούς. Πρέπει εμένα πιο σοστά να φοβάσαι. Ο γέρο Ψυχάρης που έχει πνέμα διαολεμένο, μ' ένα του λόγο –την αοριστία την πατεντάρη άξαφνα– μπορεί να σε δλάψη πιο πολύ παρά που οι φίλοι σου με τους έπαινούς τους θα σου κάμουνε καλό.

Αν έρθης στο φτωχικό μου, η πιο κατάλληλη ώρα, η ώρα πέντε. Ειδεμή; ραντεβού.

Πάντα, μα σαν κάπως απορημένος φίλος.

(Βλ. Ιωάννα Κωνσταντουλάκη-Χάντζου, *Ψυχάρης - Καστανάκης ανέκδοτες επιστολές*, Αθήνα, 1978, σ. 23).

του παρέμβασης στην πνευματική ζωή του τόπου. Στο Λονδίνο τον απασχολεί η συγγραφή του *Ελεύθερου πνεύματος*, που το φέρνει στις αποσκευές του έτοιμο για έκδοση· κατόπιν, με τη μόνιμη εγκατάσταση στην Αθήνα, ύστερα από τρία χρόνια απουσίας, έρχεται σε επαφή με το (όχι και τόσο γνώριμο σε αυτόν) ελληνικό περιβάλλον. Η είσοδός του στην πνευματική σκηνή με την έκδοση του *Ελεύθερου πνεύματος* ήταν ιδιαίτερα εντυπωσιακή και προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, θετικές και αρνητικές, αν κρίνουμε από το πλήθος των διβλιοκρισιών που δημοσιεύτηκαν από την επομένη της έκδοσης και από το πλήθος των επιστολών που σώζονται στο Αρχείο.¹² Σε αυτά λοιπόν τα χρόνια ο Θεοτοκάς αλληλογραφεί με τον Καστανάκη και βρίσκει στο πρόσωπό του έναν αναγνωρισμένο ομότεχό του, με κοινές πολιτικές ρίζες και εν μέρει ομοιόδεάτη του, στον οποίο μπορεί να μιλά για τα συγγραφικά του σχέδια, να εκμυστηρεύεται αισθήματα, προσωπικές σκέψεις και εντυπώσεις· ο Καστανάκης από την πλευρά του τον ενθαρρύνει, τον συμβουλεύει και του υποδεικνύει θέματα.¹³

Όμως η εξέλιξη των σχέσεών τους δεν ήταν ανάλογη· πολύ σύντομα ο φιλικός δεσμός τους κλονίστηκε ανεπανόρθωτα. Καθοριστικό ρόλο, φαίνεται, έπαιξε η προσωπική ζωή του Καστανάκη, δηλαδή η διάλυση του γάμου με την Αγγέλα Βαλιάδη,¹⁴ λόγω της ερωτικής του σχέσης με τη δεκαοχτάχρονη

12. Συνολικά, στη *Βιβλιογραφία Θεοτοκά*, ως τον Δεκέμβριο του 1931, καταγράφονται 25 κρισεις. Δεκαπέντε άγνωστες επιστολές ετοιμάζει για δημοσίευση η Αμαλία Ξυνογαλά, με τίτλο «Γύρω από το *Ελεύθερο πνεύμα* του Γιώργου Θεοτοκά. Άγνωστα στοιχεία από το Αρχείο του» (βλ. και σημ. 55, 78, 80, 105). Μία άλλη, του Ρώμου Φιλύρα, δημοσίευσα στο περ. *Μικροφιλολογικά* (Λευκωσία), τχ. 8 (φθιν. 2000) 26-30.

13. Για τη διατήρηση της φιλικής σχέσης και μετά την αναχώρηση του Θεοτοκά από το Παρίσι πρέπει να λογαριάσουμε ότι ο ίδιος ονομάζει «αρρώστια του Παρισιού», δηλαδή την ακατανίκητη γοητεία της Πόλης του Φωτός που αιχμαλωτίζει την ψυχή των μετόικων (βλ. *Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953*, Εισαγωγή, επιμέλεια: Δημήτρης Τζιόβας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», χ.χ.έ., σ. 58-59, εγγραφή 6 Μαρτίου 1939). Θα άξιζε, νομίζω, να ιστορηθεί με συγκεκριμένα στοιχεία η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στο Παρίσι αυτής της εποχής· οι επιστολές του Θεοτοκά προς τους οικείους του αλλά και επιστολές φίλων του μορφούν να τροφοδοτήσουν με καλό υλικό την εργασία.

14. Η Αγγέλα Βαλιάδη γεννήθηκε στην Πόλη στις 6 Αυγούστου 1902 και απεβίωσε σε βαθύ γήρας, στις 30 Ιανουαρίου 2001, στο Saint-Cloud της Γαλλίας, όπου το 1938 είχε ιδρύσει την *École active*. Το 1940 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Παρισιού και το 1943 κατέλαβε την έδρα της παιδαγωγικής στη Σορβόνη. Κείμενά της δημοσιεύτηκαν στα περιοδικά *Αναγέννηση* και *Ιδέα*: εξέδωσε ένα διδύο «σκέψων», με τίτλο *Το πέρασμά μας*, Αθήνα, Μαυρίδης, 1932 (κριτική δημοσίευσε ο Τ. Αγρας στο περ. *Ρυθμός*, τχ. 1, Σεπτ. 1933, 30-32), καθώς άλλα στα γαλλικά γύρω από θέματα εκπαιδευτικά (υπογράφει με το επώνυμο *Médici*, του δεύτερου συζύγου της, με τον οποίο απέκτησε δύο παιδιά, τη Marie και τον Jean-Charles): το γνωστότερο έργο της είναι το *L'Éducation nouvelle, ses méthodes, ses progrès* (1941) που γνώρισε πολλές επανεκδόσεις μέχρι το 1990. Νεκρολογία της δημοσιεύτηκε στη *Monde*, 6.2.2001. Στη Βιβλιοθήκη του γνωστού νεοελληνιστή Karl Dieterich (η οποία ενσωματώθηκε στη νεοελληνική δι-

φοιτήτριά του Ελπίδα Μαυροειδή.¹⁵ Την Αγγέλα Βαλιάδη την είχε γνωρίσει το 1921 και την παντρεύτηκε στις 19 Ιουλίου 1924 στο Παρίσι. Όπως προκύπτει από στοιχεία του Αρχείου Καστανάκη, η Αγγέλα κατέθεσε αίτηση διαζυγίου στο Πρωτοδικείο Αθηνών στις 4 Οκτωβρίου 1932, με το αιτιολογικό ότι ο σύζυγός της «τυγχάνων φροντιστής εν τη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών συνήψε στενάς σχέσεις μετά νέας σπουδαστριάς κατά το φθινόπωρον του 1930».¹⁶

Όταν ο Θεοτοκάς γνώρισε το ζεύγος Καστανάκη, αυτό περνούσε την ευτυχέστερη περιόδο του, με τον Θράσο να τρέφει αισθήματα λατρείας για το «Αγγελάκι» του.¹⁷ Οι αρχές του Θεοτοκά και η εκτίμησή του προς την ίδια την Αγγέλα Βαλιάδη δεν θα του επέτρεπαν να παραβλέψει τη συμπεριφορά του φίλου του· το πώς είδε αυτή την ερωτική σχέση αποκαλύπτεται σε επιστολή του προς τον Σεφέρη, στις 15 Απριλίου 1932:

Δε δέχουμαι να διδάσκεις έναν κανόνα ζωής. Κι αυτό πήγες να κάνεις με τα τελευταία γράμματά σου και με φούρκισες. Γιατί αν αρχίσει ο καλλιτέχνης να διδάσκει κανόνες ζωής, θα μας τα κάνει γυαλιά-καρφιά. Παράδειγμα: Ο André Gide θέλησε να διδάξει έναν κανόνα ζωής. Κι ο Θράσος Καστανάκης πίστεψε τυφλά στην υπεροχή των αισθητικών αυτών αξιών και πήγε να εφαρμόσει τον *Immoraliste* στην ιδιωτική του ζωή. Και συνέδησαν πράγματα που δε θέλω να επαναλάβω.¹⁸

Και ο Σεφέρης του απαντά αμέσως, στις 24 Απριλίου, υπαινισσόμενος την αρχικά φιλική σχέση Θεοτοκά-Καστανάκη αλλά και τη διάλυσή της:

βλιοθήκη του Ινστιτούτου Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Μονάχου) υπάρχει αντίτυπο του διβλίου της *Το πέρασμά μας* με την εξής ιδιόχειρη αφιέρωση: «Στον κύριο Karl Dietrich με πολλή τιμή και σεβασμό. Αγγέλα Καστανάκη-Βαλιάδη».

15. Η ερωτική σχέση του Θράσου Καστανάκη με την Ελπίδα Μαυροειδή κατέληξε σε γάμο στις 10.7.1933. Σε αυτήν είχε αφιερώσει το μυθιστόρημα τα *Μυστήρια της Ρωμοσύνης* (1933)· η αφιέρωση φέρει την ένδειξη «Ιούνιος 1931». Η Ελπίδα πέθανε το 1964, τρία χρόνια πριν τον Θράσο.

16. Πράγματι, η διάλυση της έγγαμης συμβίωσής τους είχε επέλθει από τον Δεκέμβριο του 1930. Από το ανέκδοτο Ημερολόγιο του Καστανάκη παραθέτω την εγγραφή της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1930: «Σήμερα Παρασκευή, το απόγευμα, η Αγγέλα έφυγε από το σπίτι. Εγώ είμουν με την Ελπίδα. Ένας άγριος κόσμος χαράς, και πόνου, και δύναμης, με κυκλώνει από παντού. [...]».

17. Έτσι την αποκαλεί ο Καστανάκης στο Ημερολόγιό του· βλ. και την εξής αφιέρωσή του στο *Χορό της Ευρώπης* (1929): «Στην Αγγέλα Καστανάκη, τη συντρόφισσά μου γιατί μαζί της είδα ποιο είναι, πού αρχίζει και πού δεν τελεύει το νόημα της αμοιδής».

18. Γιώργος Θεοτοκάς & Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930-1966)*, φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ερμής, 1975, σ. 90 (στο εξής: *Αλληλογραφία*).

Ο τύπος για τον οποίο μου γράφεις, μου ήταν ανυπόφορος από την αρχή, θυμάσαι πόσο τον υπεράσπιζες και πόσο τον χτυπούσα. Αν έκανε μια βρωμιά, δεν φταίει ο Gide, ούτε η τέχνη, ούτε τίποτε άλλο από αυτά που επιθυμείς να μου φορτώσεις. Φταίει η βασιική παλιανθρωπιά του Ρωμιού, που έχω λόγους να πιστεύω την είχε οικογενειακή.¹⁹

Στο ίδιο γράμμα, λίγο παραπάνω (σ. 93), ο Σεφέρης αποκαλεί τον Καστανάκη «πρώην φίλο» του Θεοτοκά και συμπληρώνει (σ. 95-96):

Συχνά μιλήσαμε για περιοδικά και ομαδικές προσπάθειες. Ένωθα ότι δεν είχα καμιά ομοιογένεια με τους ανθρώπους που δρισκοτάνε (αδιάφορο αν καλύτεροι ή χειρότεροί μου) και τραδιόμουνα. Για μερικούς συμφώνησες και συ αργότερα (Παπατζώνης, Καστανάκης).

Με αυτά τα δεδομένα, ασφαλώς δεν είναι τυχαίο ότι την υπόθεση του διαζυγίου της Αγγέλας Βαλιάδη την ανέλαβε ο Αλέκος Καλοβιδούρης, συνεργάτης του δικηγορικού γραφείου των Θεοτοκάδων. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι ο Γιώργος Θεοτοκάς διατηρεί τις καλές του σχέσεις με την Αγγέλα και μετά το 1933, όπως αποδεικνύεται από εννέα επιστολές της που σώζονται στο Αρχείο, γραμμένες, οι επτά, μεταξύ 1933-1936 και οι άλλες δύο το 1946 και το 1948.

Ισχυρό τεκμήριο της ρήξης των σχέσεων των δύο ανδρών είναι η απουσία του Καστανάκη από το περιοδικό του Θεοτοκά, την *Ιδέα* (Ιανουάριος 1933-Μάρτιος 1934): απεναντίας, συνεργάζεται σε αυτό η Αγγέλα Βαλιάδη. Πάντως, ο Καστανάκης εξακολουθεί να του στέλνει τα βιβλία του με ιδιόχειρες αφιερώσεις – όχι όμως τόσο θερμές: ίσως μάλιστα σχεδόν τυπικές.²⁰ Βέβαιο επίσης είναι ότι, όταν ο ταξιδεύει στην Αθήνα, συναντά τον Θεοτοκά (βλ. Επιστολή 29): όμως από πουθενά δεν μαρτυρείται ότι το ίδιο κάνει και ο Θεοτοκάς, όταν πηγαίνει στο Παρίσι, όπου βλέπει την Αγγέλα Βαλιάδη.

Στην εξέλιξη των σχέσεων των δύο συγγραφέων, εκτός από τους παραπάνω λόγους ηθικής τάξης, θα συνέβαλαν και η διαφορετική πνευματική τους ιδιοσυγκρασία: προφανώς, η ιδεολογική σύγκλιση, δηλαδή ο κοινός ευρω-

19. ό.π., σ. 94.

20. Αντιγράφο από τον χειρόγραφο κατάλογο του Αρχείου που συνέταξε η ποιήτρια Κοραλία Θεοτοκά με τις αφιερώσεις των βιβλίων προς τον Θεοτοκά: «Στον αγαπητό μου Γ. Θεοτοκά με πολλή φιλία κι εκτίμηση» (*Ελληνικά Χώματα*, 1933): «Στο φίλο Γιώργο Θεοτοκά μ' αγάπη και μ' εκτίμηση» (*Μεγάλοι αστοί*, 1935): «Στο Γιώργο Θεοτοκά με την αγάπη και την εκτίμησή μου» (*Ο Ρασκάγιας*, 1939).

Τη Βιβλιοθήκη του Γιώργου Θεοτοκά, μαζί με έπιπλα και αντικείμενα του γραφείου του κ.ά., edώρησε η οικογένεια του συγγραφέα στη Βιβλιοθήκη «Κορσής» Χίου: βλ. σχετικά Αναστάσιος Ν. Σαρρής, *Η Βιβλιοθήκη του Γιώργου Θεοτοκά*, Ανάτυπο από το περ. *Φιλολογική Χίος*, 2 (1993) 181-189. Δακτυλόγραφος κατάλογος της δωρεάς απόκειται στο Αρχείο Θεοτοκά. (Ευχαριστώ τον κ. Αν. Σαρρή για τις πληροφορίες που μου παρέσχε σχετικά με τη βιβλιοθήκη Θεοτοκά.)

παϊκός προσανατολισμός τους, δεν αρκούσε για τη διαμόρφωση μιας στερεότερης και μακροβιότερης πνευματικής σχέσης. Ο αρχικός ανυπόκριτος θαυμασμός του Θεοτοκά προς την ανανεωτική/νεοτερική πεζογραφία του Καστανάκη γρήγορα έδωσε τη θέση του σε επιφυλάξεις. Το πρώτο δήμα συντελείται στα 1930, όταν του επισημαίνει ότι με το μυθιστόρημά του *Στο χορό της Ευρώπης* ολοκλήρωσε την «τριλογία του Montrarnasse» και ότι περιμένει «να ξαναβρεί κάποιες ωραίες τάσεις του του Λόγου της Πόλης που τις εγκατέλειψε προτού τις ολοκληρώσει» (Επιστολή 14). Λίγο αργότερα, η κρίση του για το επόμενο διδύμο του Καστανάκη, τη συλλογή *Το μαστίγιο και άλλα διηγήματα* (1931), είναι σχεδόν αρνητική· του γράφει ότι το βρίσκει «κάπως υπερβολικό», αλλά χρεώνει στον ίδιο την άρνησή του: «Ίσως είμαι επηρεασμένος από τη διαύγεια του ελληνικού ουρανού και ονειρεύομαι άλλα πράγματα», του γράφει (Επιστολή 18). Βρισκόμαστε μόλις στα 1931 και ο Θεοτοκάς έχει συνείδηση της απόστασης και των διαφορετικών τάσεων που τον χωρίζουν από τον Καστανάκη, μόνο που τις αποδίδει στη διαφορά ταμπεραμέντου, θεωρώντας ότι ο ίδιος είναι πλέον πολύ συντηρητικός, για να παρακολουθήσει τα τολμηρά ανοίγματα του Καστανάκη: «το δικό μου ταμπεραμέντο είναι, φαίνεται, υπερβολικά συντηρητικό, πισωδρομικό, αντιδραστικό ταμπεραμέντο – *clarté, raison, isorropia, pειθαρχία, ελληνικά νησιά, Μάρκος-Αυρήλιος και τα ρέστα*» (Επιστολή 24).

Για τις μετά το 1939 σχέσεις των δύο συγγραφέων τα μοναδικά στοιχεία που διαθέτουμε προσώρας προέρχονται από τη Βιβλιοθήκη²¹ και από τα *Τετράδια Ημερολογίου* του Γιώργου Θεοτοκά, από τα οποία συνάγονται συναντήσεις τους στην Αθήνα το 1940 και το 1941.²² Οπωσδήποτε όμως, όσο και αν οι δύσκολες συνθήκες της εποχής αποτελούσαν ευνοϊκή συνθήκη για την επαναπροσέγγιση των δύο πρώην φίλων, οι συναντήσεις αυτές δεν φαίνεται να έγιναν σε μια πραγματικά ζεστή και φιλική ατμόσφαιρα. Πάντως, οι όποιες σχέσεις, αυτά τα χρόνια, του Θεοτοκά με τον Καστανάκη διακόπηκαν οριστικά, όταν εκδόθηκε η γαλλική μετάφραση του *Δαιμόνιου*, την οποία, εν αγνοία του συγγραφέα, προλόγισε ο Θράσος Καστανάκης. Σε ανέκδοτη επιστολή του Γιώργου Θεοτοκά προς την αδελφή του Λιλή, στις 4 Οκτωβρίου 1946, από το Παρίσι όπου βρισκόταν, γράφει:

21 Από τον προηγούμενο κατάλογο της Κοραλίας Θεοτοκά μεταφέρω τις δύο ιδιόχειρες αφιερώσεις του Καστανάκη: «Στον αγαπημένο μου Γιώργο Θεοτοκά, εγκάρδια θύμηση του ελληνικού μας» (*Εφτά ιστορίες*, 1944)· «Στο Γιώργο Θεοτοκά, με την παλαιά, την παντοτεινή μας φίλια, και με τη μεγάλη μου εκτίμηση στο έργο του» (*Επιλογή*, 1944).

22. Βλ. ιδίως τις εγγραφές της 29ης Οκτωβρίου 1940 («Γευματίζω με τους Καστανάκηδες και το Σαραντίδη. Ο Καστανάκης υπέρποτε ενθουσιώδης»), της 19ης Νοεμβρίου 1940 και της 18ης Ιανουαρίου 1941, *Τετράδια Ημερολογίου*, σ. 173, 201 και 236 αντίστοιχα. Ο Καστανάκης, αμέσως μετά τη χιτλερική κατάκτηση της Γαλλίας, έμεινε στην Αθήνα ως το 1946.

Εγώ δυστυχώς έχω δυσάρεστες ιστορίες με τις δουλειές μου. Μου συμβαίνει κάτι πρωτοφανές. Το «Δαιμόνιο» θρίσκειται τυπωμένο κι ο σκοπός είναι να κυκλοφορήσει τα μέσα Οκτωβρίου. Αλλά, χωρίς να ερωτηθώ, ο τόμος περιέχει πρόλογο του Θράσου Καστανάκη, που με λόγια μπόσικα και un air de supériorité με παρουσιάζει στο γαλλικό κοινό. Αυτό με αγανάκτησε πολύ γιατί δεν τον θεωρώ κατάλληλο να με παρουσιάσει και δε μου αρέσει να μου κάνουν κατεργαριές. Όλο το ζήτημα είναι να παρουσιάσει ο Καστανάκης τον εαυτό του για σπουδαίο Έλληνα συγγραφέα στο Παρίσι κι αυτό στην καμπούρα μου. Τώρα, πώς τα κατάφερε να παρεισφρήσει στον Stock και πώς οι Stock το δέχτηκαν και δεν μου το έγραψαν, όπως όφειλαν – όλα αυτά είναι τα μυστήρια των Παρισίων. Μεγάλες ίντριγκες έγιναν πίσω από τη ράχη μου. Έγραψα του Stock ένα ευγενικό γράμμα διαμαρτυρίας και τους δήλωσα ότι αντιτίθεται στην κυκλοφορία του διδλίου υπό τις συνθήκες αυτές. Αν δεν ερχόμουν εδώ θα θρυσκόμουν προτετελεσμένου γεγονότος. Τώρα προβλέπω πολύ μελέα, πολλές σκοτούρες και καθγάδες ως ότου βρω μια λύση αυτού του ζητήματος, που δε μ' αφήνει να χαρώ καθόλου την επιστροφή μου στο Παρίσι.²³

Η τελευταία αναφορά του Θεοτοκά στον Καστανάκη, στα *Τετράδια Ημερολογίου* (21 Φεβρουαρίου 1953), είναι εύγλωττη: «Το πρωί στην École des

23. Τη δυσάρεστη έκπληξη του εκφράζει ο Θεοτοκάς σε επιστολή του από το Παρίσι, στις 30.9.1946, και προς τον Ηλία Βενέζη, ο οποίος διατηρούσε πολύ φιλικές σχέσεις με τον Θράσο Καστανάκη ως τον θάνατό του:

[...] Σήμερα το πρωί πήγα στον Stock. Εκεί με υποδέχεται μια κυρία, προϊσταμένη της γραμματείας, που μου λέει. «Ω κυρία, τί ευχάριστη σύμπτωση! Έρχεστε ακριβώς τη στιγμή που πήραμε τα πρώτα αντίτυπα του διδλίου σας από το τυπογραφείο.» Μου εγχειρίζει ένα αντίτυπο και τί δλέπω! Στο διδλίο μου υπάρχει πρόλογος του Θράσου Καστανάκη που, με λόγια νερόδραστα, με παρουσιάζει στο γαλλικό κοινό. Μένω άναυδος, δεν ξέρω τί να πω, η κυρία μου λέει πως δεν έχει ιδέα, ο διευθυντής λείπει από το Παρίσι. Τέλος-πάντων φεύγω με τη διαβεβαίωση ότι το διδλίο θα κυκλοφορήσει μέσα στον Οκτώβρη. Ο πρόλογος υποτίθεται πως είναι επαινετικός, αλλά μ' ένα μικρό ύψος ανωτερότητας πολύ ενοχλητικό, ασφαλώς. Κακό ελπίζω να μη μου κάνει. Μα ούτε βέβαια και καλό. Τί μυστηριώδεις ενέργειες μεσολάβησαν, χωρίς να έχω είδηση, αδυνατώ να συλλάβω. Η μόνη εξήγηση που θρίσκω είναι η εξής. Προσεχώς θα κυκλοφορήσει ένα διδλίο του Βενέζη με πρόλογο του Σικελιανού. Ταυτόχρονα δγαίνει κι ένα διδλίο του Θεοτοκά με πρόλογο του Καστανάκη. Έτσι οι καλοί Φράγχοι θα σχηματίσουν την εντύπωση ότι ο Σικελιανός κι ο Καστανάκης είναι οι δυο κορυφές της Ελλάδας που παρουσιάζουν στο ξένο κοινό τους νεωτέρους τους. Σε παρακαλώ να τα διηγηθείς αυτά στο Δημαρά, τον Τερζάκη και τους άλλους φίλους μας, που σίγουρα θα εκπλαγούν όσο κι εγώ όταν δούνε το διδλίο μου με τον πρόλογο. [...]

(Η επιστολή απόκειται στο Αρχείο Βενέζη και η δημοσίευσή της γίνεται ύστερα από ευγενική παραχώρηση της κυρίας Άννας Κοσμετάτου, κόρης του Βενέζη.) Πβ. και όσα σημειώνονται στα *Τετράδια Ημερολογίου* (βλ. τις εγγράφες της 30ης Σεπτεμβρίου, της 1^{ης} και της 7^{ης} Οκτωβρίου 1946, σ. 599-602). Ας σημειωθεί ότι η δυσάρεσκεια του Θεοτοκά από το ύψος του προλόγου δεν είναι αδικαιολόγητη.

langues vivantes orientales, συνάντηση με τον A. Mirambel για το ζήτημα του Βουβλινού, τυχαία συνάντηση με το Θ. Καστανάκη».

*

Η σημασία των επιστολών που δημοσιεύονται εδώ δεν περιορίζεται, βέβαια, στην τεκμηρίωση της προσωπικής σχέσης των δύο συγγραφέων· το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν είναι ευρύτερο, γιατί μέσα από το ατομικό, μέσα από τις πνευματικές ζητήσεις και τις ροπές των δύο επιστολογράφων εκφράζονται τάσεις του συλλογικού σώματος. Ό,τι ιδιαίτερα θα υπογράμμιζα είναι το επανερχόμενο θέμα της έκδοσης ενός περιοδικού, ενός οργάνου που να εκφράζει τους προβληματισμούς και τα οράματα της νέας γενιάς – μιας γενιάς που θέλει ν' αφήσει πίσω της τη μιζέρια του παρελθόντος και ν' ανοιχτεί στους ορίζοντες του σύγχρονου ευρωπαϊκού πνεύματος. Και οι δύο επιστολογράφοι θεωρούν το θέμα σοβαρό και επείγον· μόνο με ένα δικό τους όργανο, πιστεύουν, θα μπορέσουν να δηλώσουν δυναμικά την παρουσία τους και να ταράξουν το τέλμα της ελληνικής πνευματικής ζωής· αγωνιώντας ο Θεοτοκάς από την καθυστέρηση της έκδοσης του περιοδικού *Τέχνη και Γράμματα* που σχεδιάζει –ατελέσφορα– ο Καστανάκης²⁴, του γράφει στις 24.3.1929: «Αν δε δγει το *Τέχνη και Γράμματα* είμαστε να πάμε να πνιγούμε. Χωρίς ένα όργανο δε θα κάνουμε τίποτα, δε θα δημιουργήσουμε *κίνηση*» (Επιστολή 5).

Ο Θεοτοκάς από την άλλη, με ανησυχίες και προβληματισμούς κοινωνικούς, θέλει ένα όργανο κυρίως ιδεολογικό, με φιλελεύθερες αρχές, που να σταθεί αντιμέτωπο στη δυναμική της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Η *Νέα Εστία* του Γρ. Ξενόπουλου και η *Πρωτοπορία* του Φώτου Γιοφύλλη κάθε άλλο παρά ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του: «Η *Νέα Εστία*, γράφει, μου είναι πολύ αντιπαθητική. Μια *Πρωτοπορία* που δγαίνει τελευταίως στην Αθήνα είναι απελπιστικά βαλκανική» (Επιστολή 5). Η ανάγκη για ένα διαφορετικό περιοδικό είναι επιτακτική, αλλά οι πρώτες απόπειρες αποτυγχάνουν: τα περιοδικά *Ευρώπη* (1930)²⁵ και *Οδυσσέας* (1931)²⁶ μένουν απλώς σχέδια. Να

24. Στο ανέκδοτο Ημερολόγιο του Αρχείου του αποτυπώνονται λεπτομερέστερα τα σχέδιά του και τα περιεχόμενα του πρώτου τεύχους. Στο Ημερολόγιό του σημειώνει δύο ακόμη σκέψεις του να εκδώσει περιοδικό: το 1933 μελετά την έκδοση ενός περιοδικού με τα στοιχεία «Φιλολογικός Κόσμος. Περιοδικό για τα Γράμματα και τις Τέχνες. Αρ. 1. Α' Χρονιά – Αθήνα 1 Ιουλίου 1933. Τιμή δρχ. 2» και το 1935 ενός άλλου με τίτλο «Οι φυλλάδες μου» ή «Νεοελληνικές φυλλάδες».

25. Συνεργάζεται με τους Κ. Θ. Δημαρά, Γιάννη Οικονομίδη, Γιώργο Σεφέρη και Ηλ. Ταϊριμώκο· βλ. τις Επιστολές 16-18 και 20. Βλ. και όσα του γράφει ο Σεφέρης στις 5 Νοεμβρίου 1931: «Δεν θέλησες ποτέ να με νιώσεις σε αυτό το σημείο. Ούτε τότε που κουνεντιάσαμε στον Γιαννάκη για το περιοδικό *Ευρώπη*, που το 'δλεπες κιόλας να γυαλίξει με πύρινα γράμματα στον ουρανό της ελληνικής ιστορίας» (*Αλληλογραφία*, σ. 60). Το φθινόπωρο του 1931, μαζί με τον Σεφέρη και τον Τσάτσο, σκέφτονται την έκδοση ενός άλλου περιοδικού, που το προτείνει ο Σεφέρης στον Κατσιμπαλή· βλ. «Από την ανέκδοτη αλληλογραφία Γ. Κ. Κατσιμπαλή - Γιώργου Σεφέρη. Παρουσίαση και σημειώσεις Γ. Π. Σαβίδη», περ. *Νέα Εστία*, 108 (1980) 1363.

26. Στις σχετικές συζητήσεις συμμετείχαν οι Γιώργος Αποστολίδης, Κ. Θ. Δημαράς, Ν. Κά-

σημειώσουμε πως οι λόγοι της αποτυχίας τους δεν είναι άλλοι παρά η αδυναμία σύγκλισης των πολύ διαφορετικών, φαίνεται, απόψεων των μελών της εκδοτικής ομάδας για τους συνεργάτες και τον χαρακτήρα της έκδοσης. Αλλά, όταν και ο Κύκλος του Απ. Μελαχρινού διαψεύδει τις ελπίδες του, ο Θεοτοκάς θα υλοποιήσει τελικώς το όραμά του τον Ιανουάριο του 1933 με την έκδοση της *Ιδέας*, ενός πραγματικά μαχητικού περιοδικού ιδεών.²⁷

λας, Γ. Σεφέρης και Ηλ. Τσιριμώκος· βλ. σχετικά την επιστολή του προς τον Σεφέρη, στις 31 Οκτωβρίου 1931, και την απάντηση του Σεφέρη (*Αλληλογραφία*, σ. 56 και 60-61).

27. Βλ. Επιστολή 26 και, για το περιοδικό, βλ. Γεωργία Λαδογιάννη, *Κοινωνική κρίση και αισθητική αναζήτηση: Η παρέμβαση του περιοδικού "Ιδέα"*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1993. Να προσθέσω δύο ακόμη πληροφορίες: η ανάγκη ενός περιοδικού εκδηλώνεται και στα 1944, όταν σε πλήρη ωριμότητα, σχεδιάζει συστηματικά, μαζί με τους Ντίμη Αποστολόπουλο και τον Στέλιο Ξεφλούδα, μια λογοτεχνική-πνευματική περιοδική έκδοση που θα κυκλοφορούσε αμέσως μετά τη λήξη του Πολέμου (βλ. Λιλή Αλιδιζάτου, «Αναδρομή στα χρόνια 1941-1944. Ένα ανέκδοτο γράμμα του Άγγελου Σικελιανού, ένα λανθάνον ποίημά του και μερικές άλλες μαρτυρίες από το Αρχείο του Γιώργου Θεοτοκά», περ. *Η Λέξη*, τχ. 24, Μάιος-Ιούνιος 1983, 512-515). Οι ρίζες της «περιοδικομανίας» του Θεοτοκά βρισκονται στα 1916, όταν εντεκάχρονος μαθητής στην Πόλη, εκδίδει το προσωπικό χειρόγραφο περιοδικό *Πατρίς* (το μοναδικό φύλλο σώζεται στο Αρχείο του, στον φάκελο «Κείμενα και έργα 1910-1920»).

Εκδοτικό σημείωμα

Οι επιστολές δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα μεταγραφής· ο γραφικός χαρακτήρας του Θεοτοκά είναι ευανάγνωστος, και του Καστανάκη (με λίγες εξαιρέσεις) δημιουργεί μικρές μόνο δυσκολίες.

Οι επιστολές δημοσιεύονται χωρίς περικοπές ή άλλες παρεμβάσεις του επιμελητή, με τη στίξη, την ορθογραφία τους (και τα λάθη τους)· αναπτύχθηκε μόνον η συντομογραφία κ' του Θεοτοκά σε και, αλλά διατηρήθηκε η ιδιαιτερότητα του Καστανάκη να μη σημειώνει συστηματικά τον τόνο των εγκλιτικών (γράφει, λ.χ.: *το πρόχειρο σου γράμμα*). Διατηρήθηκαν επίσης η παραγραφοποίηση και το μεγαλύτερο διάστιχο μεταξύ των παραγράφων.

Οι υπογραμμισμένες λέξεις ή φράσεις μεταγράφονται με πλάγια στοιχεία, εκτός από τις υπογραμμίσεις της ημερομηνίας και της διεύθυνσης των επιστολογράφων· δεν μεταφέρονται στη μεταγραφή οι λίγες διαγραφές λέξεων, γιατί είναι διαγραφές άνευ σημασίας· εκτός σπανιότατων εξαιρέσεων, πρόκειται όχι για αλλαγές στη διατύπωση αλλά για λάθη της γραφίδος ή επαναλήψεις λέξεων. Επίσης, δεν δηλώνονται ποιες λέξεις ή φράσεις αποτελούν προσθήκες στο διάστιχο, ενώ οι συντομογραφημένες λέξεις αναπτύσσονται μέσα σε αγκύλες. Το τέλος σελίδας δηλώνεται με δύο πλάγιες γραμμές (//).

Τέλος, στην εισαγωγή και στον σχολιασμό των επιστολών θεώρησα χρήσιμο να μην περιοριστώ σε στοιχειώδεις πληροφορίες και διευκρινίσεις, αλλά, αξιοποιώντας ανέκδοτα στοιχεία των Αρχείων Θεοτοκά και Καστανάκη, να φωτίσω ευκρινέστερα τα γεγονότα που αφορούν τη σχέση των δύο ανδρών. Ωστόσο, μερικά σημεία ορισμένων επιστολών έμειναν ασαφή· για παράδειγμα δεν επισημάνθηκαν τα άρθρα του Θεοτοκά για τον Georges Duhamel (Επιστολή 2), «περί Γάλλων εν Ελλάδι» (Επιστολή 4) κ.ά. – άρθρα που δεν αναγράφονται στη *Βιβλιογραφία Θεοτοκά* και τα οποία ίσως πράγματι να μη δημοσιεύτηκαν· δεν αποκλείεται όμως να λανθάνουν σε φύλλα του *Αγώνα* που δεν είχα στη διάθεσή μου²⁸ ή σε άλλα άγνωστά μου έντυπα. Επίσης αδιευκρίνιστα έμειναν μερικά σημεία της Επιστολής 14, που αναφέρονται σε δημοσιεύματα γαλλικών εφημερίδων.

Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος-Μάιος 2001

28. Πλήρες σώμα της εφημερίδας απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων, αλλά λόγω της κακής κατάστασής του δεν επετράπη η έρευνά του. Η αυτοψία μου περιορίζεται στα φύλλα που σώζονται στο Αρχείο Θεοτοκά (φ. 141, 147, 153, 155, 159/160 και 188 του 1928), στο Αρχείο Καστανάκη (φ. 216-236 –πλην των φ. 225-228– του 1929-1930) και στην Εθνική Βιβλιοθήκη (φ. 169, 171, 173, 175-177, 179-80, 184-196, 199-200 του 1928 και φ. 202-210/211, 214/215-224, 226-236 του 1929-1930).

Οι επιστολές

- * Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: terminus ante quem: 4.9.1928 (λανθάνει)
- 1. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 4.9.1928 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 4/11)
- * Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: terminus ante quem: 8.11.1928 (λανθάνει)
- 2. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 8.11.1928 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 4/12)
- * Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: πριν από την επόμενη επιστολή (λανθάνει)
- 3. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: terminus post quem: 8.11.1928· terminus ante quem: 16.2.1929 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 4/17)
- * Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: terminus ante quem: 16.2.1929 (λανθάνει)
- 4. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 16.2.1928 [= 1929] (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 4/6)
- 5. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 24.3.1929 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 6. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 29.5.1929 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 4/26)
- 7. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 10.10.1929 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 8. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 19.10.1929 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/2)
- 9. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 5.11.1929 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 10. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 27.11.1929 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/7)
- * Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: terminus ante quem: 7.12.1929 (λανθάνει)
- 11. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 7.12.1929 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/14)
- 12. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 11.12.1929 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 13. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 26.12.1929 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/24)
- 14. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 23.1.1930 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 15. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 27.8.1930 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/53)
- 16. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 27.11.1930 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 17. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 10.12.1930 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/56)
- 18. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 24.1.1931 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 19. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 26.3.1931 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/65)
- 20. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 20.4.1931 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 21. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 12.7.1931 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/75)
- 22. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 17.7.1931 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 23. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 22.9.1931 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/80)
- 24. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 20.10.1931 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 25. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 18.11.1931 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/83)
- 26. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 5.1.1932 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 27. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 31.3.1932 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 5/97)
- 28. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 6.4.1932 (Αρχείο Καστ., φ. 29)
- 29. Ο Θρ.Κ. στον Γ.Θ.: 20.12.1939 (Αρχείο Θεοτοκά, φ. 6/134)
- 30. Ο Γ.Θ. στον Θρ.Κ.: 30.12.1939 (Αρχείο Καστ., φ. 29)

Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ
δὲν εἶναι πλέον μυστική.¹

Τρίτη 4 Σεπτεμβρίου
1928

Ἀγαπημένε μου Θεοτοκά,

Σήμερα παίρνω τὸ γράμμα σου. Συχώρεσε με πού σου γράφω μὲ μολύβι, ἀλλὰ τὸ μελάνι μου εἶναι ἀπρόσιτο γιατί τὸ στυλό μου ἔσπασε κ' ἐδῶ πού εἶμαι δὲν ἔχει κονδυλοφόρο.²

Προχτὲς ἐπιστρέψαμε ἀπὸ τὸ ταξιδάκι Μυτιλήνης-Χίου (22 μέρες). Κατενθουσιασμένοι. Θὰ τὰ ποῦμε.

Τὸ ἄρθρο σου γιὰ τὸν Δραγοῦμη δὲν τὸ διάβασα.³ Ἡ Ἀγγέλα ὁμως μοῦ λέει πὼς δὲν εἶναι καθόλου κακό. Μὴ σταναχωριέσαι. // Ἡ ἀπάντησή σου στὸ Δάσκαλο σοβαρὴ καὶ σεμνή.⁴

Ἐδῶ γιὰ τὴν «Κοντεσίνα», ἔχουν γράψει ὅλες τὶς ἀνοησίες πού ἐπερίμενα καὶ πού σου ἔλεγα.⁵ Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Φ. Πολίτη,⁶ καὶ τὸν Παλαμά⁷ πού μοῦ εἶπε ἐπαίνους καλοσυλλογισμένους. Ἀλλὰ ὅλοι, χωρὶς ἐξαιρέση, μοῦ κάνουν κάθε εἶδους γλύκες καὶ δὲν ἀρνοῦνται πὼς βγῆκα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα καὶ πὼς εἶμαι μαίτη στὴν τέχνη τῆς ἀφήγησης. Μικρολογίες, πού δὲν ἔχουν πιὰ καμμία δύναμη ἀπάνω μου. Οὔτε μπορῶ νὰ πῶ ὅτι μὲ δια-//σκεδάζουν. Ἡ ἀμάθεια τῶν διανοουμένων μας εἶναι κάτι τὸ τερατῶδες πού δὲν τὸ ἔφτανε ἢ φαντασία μου. Τὸ κοινό, ὅπως τὸ ἔλεγα ἀπὸ τὸ Παρίσι, εἶναι χίλιες φορὲς πιὸ ἐμπρός. Τέλος.

Τὸ «ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» βγαίνει σύντομα. Ὅλα καλά. Γι' αὐτὸ σου γράφω καὶ σου παραγγέλλω νὰ καθήσης ἀμέσως καὶ νὰ ἐτοιμάξεις δουλειά. Μὴ ξεχνᾶς καὶ γιὰ τὰ Ἑγγλέζικα πού σου εἶπα. Συνεννόησου ἀμέσως μὲ τὸν καθηγητή σου.

Σου προτείνω ἓνα ἄρθρο: «Τὸ θέατρο τοῦ Jules Romains».⁸ // Ἡ «ἡ μυθιστορηματικὴ ἀξία τοῦ Πῶλ Μοράν»,⁹ ἢ ὅτιδήποτε ἄλλους θές. Ἀλλὰ γρήγορα. Ἔχεις 1½ μῆνα καιρὸ γιὰ νὰ μοῦ παραδώσης τὴν ὕλη σου. Μίλησε ἐκ μέρους μου καὶ στὸν ἀγαπητὸ Οἰκονομίδη,¹⁰ γιὰ νὰ δουλεύη ἀπὸ τώρα κάτι συγκεκριμένως. Τὸ περιοδικό μας πρέπει νὰ παρουσιάσῃ ὀλόκληρη παράταξη νέων προσώπων. Ἀλλιῶτικα δὲν θὰ κάνουμε παρὰ τυπογραφικὴ ἀπλῶς ἐργασία.

Στὸ Παρίσι θὰ βρισκουμεμαι σὲ λίγο.

Χαιρετίσματα ἀπὸ τὴν Ἀγγέλα.

Σὲ φιλῶ

Θράσος Καστανάκης

Ἀμέσως στὴ δουλειά.

1. Προσθεμένο διαγωνίως πάνω αριστερά. Ο Καστανάκης εννοεί το περιοδικό *Τέχνη και Γράμματα* που σχεδίαζε να εκδώσει (βλ. Εισαγωγή, σ. 128 και τις Επιστολές 3-6 και 15).

2. Ο Καστανάκης ταξιδεύει, όπως κάθε καλοκαίρι, στην Ελλάδα, και μένει στο σπίτι του στο Ελληνικό Αττικής· από εδώ πιθανότατα γράφει του Θεοτοκά, ο οποίος δρίσκεται με τους οικειούς του για διακοπές στο Biarritz. Για το ταξίδι του, ο Καστανάκης σημειώνει στο ανέκδοτο Ημερολόγιό του: «14 Σεπτεμβρίου 1928. Σήμερα επιστρέψαμε από το ταξίδι μας στην Ελλάδα – όπου πήγαμε στις 12 Ιουλίου. Περιμένα περισσότερες συγκινήσεις. Η ζωή, με πνιχτική μικρότητα, δε μας έδωσε παρά αριστία για τις συγκινήσεις που φέρναμε μαζί μας. Ανία. [...] Η γνωριμία μας με τον Παλαμά, τ' ομορφότερο κεφάλαιο του ταξιδιού μας».

3. Γ. Θεοτοκάς, «Ένας άλλος Δραγούμης», περ. *Αναγέννηση*, τχ. 9 (Μάιος 1928) 394-399 και τχ. 11-12 (Ιούλ.-Αύγ. 1928) 473-481 = *Στοχασμοί και θέσεις, Πολιτικά κείμενα 1925-1966*, επιμέλεια Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Μιχάλης Τσαπόγας, Αθήνα, Βιβλιπωλείο της «Εστίας», 1996, τ. Α', σ. 139-153. Το δοκίμιο φέρει τοποχρονολογία «Παρίσι, Γενάρης 1928».

4. Εννοεί το άρθρο του «Μερικές παρατηρήσεις για τον Ψυχάρη και τον Δραγούμη» (εφ. *Αγών*, 25.8.1928), με το οποίο απάντησε ο Θεοτοκάς στον Ψυχάρη (βλ. Εισαγωγή, σ. 122).

5. *Η χορευτρία Κοντεσσίνα Φελιτσιτά και άλλα διηγήματα*, Εκδοτικός Οίκος «Αγών» - Βιβλιπωλείο «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου, χ.χ.έ. Σε διαφημιστικό δίφυλλο του Αρχείου η έκδοση διαφημίζεται ως «η μεγαλύτερα επιτυχία του ελληνικού βιβλίου. Σε σκτώ μήνες: 10.000 αναγνώσται» και παρατίθενται αποσπάσματα από κρίσεις Ελλήνων και ξένων. Τη συλλογή έκριναν οι Κλ. Παράσχος («Ένας νέος Έλληνας διηγηματογράφος», εφ. *Η Βραδυνή*, 6 και 9.8.1928), Ηλ. Π. Βουτιερίδης (περ. *Νέα Εστία*, 2, 1928, 758), Ρίκα Σεγκοπούλου (περ. *Αλεξανδρινή Τέχνη*, Μάρτ. 1929, 113-114), ο αταύτιστος Φ.Π.Α. (περ. *Ελληνίς*, τχ. 3, Μάρτ. 1929, 71· στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύτηκε και μια ανυπόγραφη κριτική, τχ. 12, Δεκ. 1928, 255). Οι κριτικοί αναγνωρίζουν στον Καστανάκη αφηγηματικές αρετές αλλά μερικοί επικρίνουν το ότι «οι ήρωες είναι παρμένοι [...] από τη συνομοταξία των ανισόροπων κι εκείνων που συνηθίσαμε να τους λέμε εκφυλισμένους» (Ηλ. Π. Βουτιερίδης). Κριτική δημοσιεύτηκε και στο περ. *Libre* (τχ. 70/71, Αύγ.-Σεπτ. 1928, 559-56). (Το αντίτυπο του Σπουδαστηρίου Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Α.Π.Θ. φέρει την εξής ιδιόχειρη αφιέρωσή του: «Στον κ. Δ. Γληνό με ξεχωριστή τιμή. Θράσος Καστανάκης. Παρίσι 1928».)

6. Εννοεί τη βιβλιοκρισία του Φ. Πολίτη «Εντυπώσεις και κρίσεις: Διηγήματα (Ένας τόμος του κ. Θ. Καστανάκη)», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 13.7.1928.

7. Στην παλαμική βιβλιογραφία δεν καταγράφεται κάποια σχετική βιβλιοκρισία ή επιστολή του προς τον Καστανάκη. Πιθανότατα ο Παλαμάς να του είπε την εντύπωσή του προφορικά («μου είπε επαίνους καλοσυλλογισμένους», γράφει), όταν ο Καστανάκης τον επισκέφθηκε στην Αθήνα (βλ. σημ. 2). Στο διαφημιστικό δίφυλλο του έργου (βλ. σημ. 5) ο Καστανάκης παραθέτει, χωρίς παραπομπή, την εξής φράση του Παλαμά: «Η εντύπωση του βιβλίου αυτού θα μου μείνει αλησμόνητη...». Πάντως, ένα άρθρο του Παλαμά, με ημερομηνία γραφής 11 Σεπτεμβρίου 1928, δημοσιεύτηκε σε μετάφραση στην εφ. *Le Figaro en Grèce*, 10.2.1929 (= *Απαντα*, 14, 214), όπου σημειώνεται: «Αντίθετα με όλους αυτούς [Παρορίτη, Βουτυρά, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Βλαχογιάννη, Παπατωνίου, Σπαταλά], νεώτατος, της τελευταίας ώρας λογοτέχνης, ο Θράσος Καστανάκης με το έργο του [...] μπάζει το ελληνικό διήγημα στη διεθνή γραμμή των καλογραμμένων παραστατικών δοκιμίων των εμπνευσμένων από το μεταπολεμικό μεθύσι, που γυρεύουν τη ζωή στο εξαιρετικό, στο παρορμητικό (impulsif), στο αχαραχτήριστο, στο ανήθικο (amoral), στον πανσεξουαλισμό του Freud».

8. Ο Γάλλος ποιητής, πεζογράφος και θεατρικός συγγραφέας Jules Romains (1885-1972), ιδρυτής της θεωρίας του unanimitisme, είχε τη μεγαλύτερη απήχηση τη δεκαετία του 1920 με τα θεατρικά του έργα – ιδίως με τις κωμωδίες του. Ο Θεοτοκάς δημοσίευσε το άρθρο «Ο Ζυλ Ρομάν στην Ελλάδα», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. 72 (16 Απρ. 1938) 8-9.

9. Ο Γάλλος ποιητής και πεζογράφος Paul Morand (1888-1976), γνωστός για τον κοσμοπολιτισμό και την «κινηματογραφική» τεχνική της αφήγησής του. Ώς το 1928 είχε εκδώσει επτά έργα, εκ των οποίων τα τρία μέσα στην τριετία 1926-1928: *Rien que la Terre* (1926), *Le Bouddha vivant* (1927), *Paris* (1928).

10. Γιάννης Οικονομίδης (1904-1987): Κωνσταντινουπολίτης, συμφοιτητής και στενός φίλος του Θεοδοκά στα χρόνια της νεότητάς τους. Συνυπήρξαν στο Διοικητικό Συμβούλιο της Φοιτητικής Συντροφιάς και στην ιδρυτική τριάδα (μαζί με τον Σπύρο Μελά) του περιοδικού *Ιδέα* (Ιαν. 1933-Μάρτ. 1934). Οι δύο φίλοι αντάλλαξαν αργετές επιστολές: 19 γράμματα του Οικονομίδη, γραμμένα από 13.9.1927 έως 11.8.1929, σώζονται στο Αρχείο Θεοδοκά (φ. 4/33-50)· μία από αυτές, πλούσια σχολιασμένη, δημοσίευσε ο Νίκος Κ. Αλιβιζάτος με τίτλο «Γιώργος Θεοδοκάς: Η πώση των θεών. Μια ανέκδοτη φοιτητική επιστολή του 1927», περ. *Το Δέντρο*, τχ. 75-76 (Ιαν.-Φεβρ. 1927) 16-19. Αντιθέτως, τα γράμματα του Θεοδοκά φαίνεται πως έχουν χαθεί, αφού δεν σώζεται αρχείο του Οικονομίδη. Βλ. και το άρθρο του Οικονομίδη «Θύμησι Γιώργου Θεοδοκά», περ. *Διαβάζω*, τχ. 137 (12 Φεβρ. 1986) 45-48.

5, rue Littré¹
PARIS (6e)

8 Νοεμβρίου 1928

Ἀγαπημένε μου Θεοδοκά,

Πῆρα τὸ γραμματάκι σου καὶ τὸ ἄρθρο σου.

Σήμερα τὸ ἀρθράκι τοῦ Sweig.²

Δὲν σοῦ ἔγραψα γιατί τὸν τελευταῖο καιρὸ εἶχα ἓνα ἀπροσδόκητο πληθους σταναχώριες τῆς R. Littré. Μόλις χθὲς κανονίσθηκαν. Τώρα ὅλα καλά.

Τὸ ἄρθρο σου τὸ διάβασα μὲ προσοχή.³ Ἀρκετὰ του μέρη μοῦ ἄρρεσαν. Ἀρκετὰ ἄλλα μοῦ φάνηκαν ξελυτὰ κάπως. Μὰ ἐκεῖνο ποῦ μὲ σταναχώρεσα εἶναι ἡ αὐθάδεια του. Αὐθάδεια ἀδικαιολόγητη. Αὐθάδεια γιὰ τὴν αὐθάδεια – ποῦ θὰ σοῦ κάνη πολὺ κακὸ καί, ἀντὶ ἀναγνώστες, δὲ θὰ συναντήσης παρὰ ἀντιπάθειες. Πρόσεξε τὰ λόγια μου, ποῦ σοῦ τὰ λέω μὲ ψυχρὴ εἰλικρίνεια γιατί σ' ἀγαπῶ καὶ ξαίρω πὼς θὰ δώσης ὠραῖα πρᾶματα.

Ὑστερα, πολὺ ἀνακατεύεις τὸν ἑαυτό σου. Μιλεῖς σὲ // πρῶτο ἐνικὸ πρόσωπο, ἀντὶ σὲ πρῶτο πληθυντικὸ, ὅπως γίνεται πάντα. Μιλῶντας γιὰ τὴν Ἀκρόπολη λὲς μαιτρέσσα ἀντὶ ἐρωμένη. Στὴ σελ. 21, μιλῶντας γιὰ τὴν Ἑλλάδα, μεταχειρίζεσαι ἓνα ὕφος ψυχαρικά λαϊκὸ: «Ἡ Ἑλλάδα ἄτακτο παιδί... Ἔσπασε καὶ τὰ δικά της μοῦτρα» κ.τ.λ. Μιλῶντας, σὲ τόνο ἄπρεπο γιὰ τὸ Ρενάν, βρίζεις *χωρὶς κανένα λόγο* καὶ τὸ Πανεπιστήμιο.

Αὐτὰ ὅλα εἶναι σημεῖα ποῦ πρέπει νὰ διορθωθοῦν. Σὲ παρακαλῶ, νὰ μοῦ ἐπιτρέψης νὰ δγᾶλω δυὸ τρεῖς φράσεις, ποῦ ἢ ἀφαίρεση τους σὲ τίποτες δὲ θὰ πειράξῃ τὴν ἔννοια τοῦ ἄρθρου σου. Σὲ τέτοιες θυσίες καὶ ὑποχωρήσεις – κάποτες μάλιστα πολὺ πλατύτερες – ὑποβάλλουμαι κ' ἐγὼ ὁ ἴδιος.

Τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου σου γιὰ τὸν Duhamel⁴ πολὺ καλὸ. Πολὺ καλὸ ἐπίσης καὶ τὸ ἀρθράκι τοῦ Sweig. Πάρα πολὺ καλὸ.

Τώρα, έτοιμασε μου μερικὲς σελίδες γιὰ ἐπιθεώρηση τῶν ἀγγλικῶν περιοδικῶν. Ὑπάρχει θεβαιότης ὅτι θγαίνουμε στὶς 15 Δεκεμβρίου.⁵

Νὰ σοῦ τονίσω καὶ μιὰ ἄλλη σου ἀρετὴ: εἶσαι ὁ τακτικότερος συνεργάτης.⁶ Πρέπει νὰ γίνῃς ὁ πρόεδρος τοῦ σωματείου, τοῦ συνδικάτου. Ἡ Ἀγγέλα σοῦ στέλνει πολλὰ χαιρετίσματα. Σ' ἀποθυμήσαμε παλιόπαιδο!

Σὲ φιλῶ

Θράσος Καστανάκης

1. Η διεύθυνση της οικίας του Θράσου Καστανάκη στο Παρίσι, ένα «ανήλιαγο και υγρό παλιομάγαζο [...] μεταρρυθμισμένο πρόχειρο σε “κατοικία”» (βλ. σχετικὰ Λιλή Ιακωβίδη, «Θράσος Καστανάκης», περ. *Νέα Εστία*, 94, 1973, 982). Η οδός Littré βρίσκεται στο κέντρο του Παρισιού, στη συνοικία Montparnasse.

2. Εννοεῖ μάλλον τὸ ἀρθρο τοῦ «Ο “Ντοστογιέδσκυ” του Στέφαν Τσβάικ», που δημοσιεύτηκε στὶς 9.3.1929, στὴν εφ. *Αγών των Παρισίων*. Τὸ ἀρθρο ἀναφέρεται στο βιβλίο του St. Zweig, *Dostoienski*, Paris 1928 – βιβλίο που σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη Θεοτοκά. Στὸ ἴδιο ἀρθρο ἀναφέρεται ὁ Καστανάκης στὴν Ἐπιστολὴ 4, στὶς 16.2.1929, ζητώντας νὰ του το στείλει γιὰ δημοσίευση. Ἀν ἐτοῖ ἐχουν τὰ πράγματα, τότε ὁ Θεοτοκάς ἐστειλε τὸ ἀρθρο τοῦ στον Καστανάκη, γιὰ νὰ του πει προηγουμένως τὴ γνώμη του.

3. Δεν εἶναι σαφές σε ποιο ἀρθρο τοῦ Θεοτοκά ἀναφέρεται· πρόκειται πάντως γιὰ ἐκτενές κείμενο, τὸ ποῖο (αν δεν λανθάνει) ἴσως δεν ολοκληρώθηκε ἢ δεν δημοσιεύτηκε.

4. Στὴ *Βιβλιογραφία Θεοτοκά* δεν ἀναγράφεται κάποιο ἀρθρο τοῦ γιὰ τὸν Γάλλο συγγραφέα Georges Duhamel (1884-1966), τὸν ποῖο ὅμως εἶχε διαβάσει, ὅπως τεκμαίρεται ἀπὸ τὰ βιβλία που σώζονται στὴ Βιβλιοθήκη του (τὸ *La Possession du monde*, ἐκδ. τοῦ 1925, καὶ τὸ *Civilisation*).

5. Εννοεῖ τὸ περιοδικό του *Τέχνη καὶ Γράμματα*.

6. Εννοεῖ συνεργάτη τῆς εφ. *Αγών των Παρισίων*.

3¹

Ἀγαπημένε μου Θεοτοκά,

Τώρα μόλις παίρνω τὸ γράμμα σου καὶ σοῦ στέλνω ἀμέσως τὰ χειρόγραφα. Ἔτσι θὰ μπορέσης νὰ τὰ κοιτάξεις μόνος σου, νὰ τὰ στρώσης, νὰ τὰ κἀνης ἐπιβλητικώτερα. Καὶ καλῆτερα πὺν θὰ τὴν κἀνης μόνος σου αὐτὴ τὴ δουλειά.

Τὸ περιοδικό, γιὰ λόγους πὺν μὲ ἀλληλογραφία δὲν μπορῶ νὰ σοῦ τοὺς ἐξηγήσω, δὲ θὰ μπορέση νὰ θγῆ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνοιξη. Αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ φρόνιμο. Ὡστε ἔχεις καιρό.

Χαίρουμε πὺν δουλεύεις καὶ γιὰ τὰ μεγάλα σου σχέδια. Χαίρουμε γιὰ τὴν καρδιά μου ὄλη, ἐπειδὴ ἂν κ' εἶμαι Ἑλληνας ἢ // δουλειὰ τῶν ἄλλων μ' ἐνδιαφέρει *τουλάχιστον* ὅσο κ' ἡ δουλειὰ ἢ δική μου.

Συγγνώμη πὺν σοῦ γράφω τόσο λίγα καὶ βιαστικά. Ἔχω τόσα νὰ προφτάσω! Καὶ λυποῦμαι πὺν δὲ σ' ἔχω κοντά μου νὰ τὰ ποῦμε. Θὰ εἶχα κι ἀρκετὰ ὄμορφα πράματα νὰ σοῦ πῶ.

Ἡ Ἀγγέλα σοῦ στέλνει μαζί μου τὶς καλῆτερες εὐχὲς γιὰ τὸν καινούργιο χρόνο.

Δικός σου
Θράσος Καστανάκης

1. Η επιστολή είναι αχρονολόγητη. Πιθανότατα γράφηκε μετά την προηγούμενη επιστολή της 8^{ης} Νοεμβρίου 1928, στην οποία ο Καστανάκης διατυπώνει τις παρατηρήσεις του για (αταύτιστο) άρθρο του Θεοτοκά και του ζητά την άδεια να διορθώσει μερικά σημεία της, και πριν από την επόμενη της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1929.

4

Παρίσι 16 / Π / 28 [= 1929]¹

5, rue Litttré

Ἀγαπητέ Θεοτοκά,

Ἄπαντῶ σὸ διαστικὸ καὶ πρόχειρο σου γράμμα.

Τὸ περιοδικὸ θὰ δῆ. Ἄλλὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲ θὰ δῆ τὸν Ἀπρίλιο. Οὔτε καὶ μπορῶ νὰ ὀρίσω ἀκόμη τὸ πότε. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλὰ.

Πάντως, δυὸ μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση θὰ εἰδοποιήσω τοὺς συνεργάτες καὶ φίλους.

Χαίρουμεν πὺν ἐτοιμάζεις μὴ μελέτη γιὰ τὸ Ἀγγλικὸ θέατρο καὶ μὴ ἀλληνικῆς πραγματικότητος² δούλευε τες μὲ ἡσυχία, χωρὶς διάση. Ἐπίσης εὐχαριστήθηκα πολὺ πὺν καταγίνεσαι μὲ τὰ ἰδιαιτέρως σου σχέδια. Πότε λὲς νὰ γυρίσης σὸ Παρίσι;

Ὅσο γιὰ τὰ ἄρθρα σου περὶ Τσδάϊγκ καὶ Γάλλων ἐν Ἑλλάδι,³ γιὰ νὰ μὴν περάση ἢ ἐπικαιρότητα τους, ἂν θέλεις, στείλε τα μου γιὰ τὸν «Ἀγῶνα».

Μὲ πολλοὺς χαιρετισμοὺς
Θράσος Καστανάκης

1. Αναμφίβολα πρόκειται για λάθος της γραφίδος του Καστανάκη – λάθος εξάλλου συνηθισμένο στις αρχές ἔτους. Ο Θεοτοκάς στις 16.2.1928 ὄχι μόνο βρίσκεται στο Παρίσι (ενώ στις 16.2.1929 ἔχει ἤδη φύγει για το Λονδίνο) ἀλλὰ δεν ἔχει ἀκόμη γράψει οὔτε το ἀρθρο του περὶ Ζweig οὔτε ἔχει ἀρχίσει το *Ελεύθερο πνεῦμα*.

2. Η «ελληνικῆς πραγματικότητος» μελέτη που ετοιμάζει ο Θεοτοκάς εἶναι μάλλον το *Ελεύθερο πνεῦμα* δεν αποκλείεται ὅμως να εννοεῖ το ανολοκλήρωτο (τελικὰ) εκτενὲς δοκίμιο «Οι μεταπολεμικοὶ» (δημοσιεύθηκε προσφάτως ἀπὸ τον Δημήτρη Τζιόδα στο περ. *Νέα Ἐστία*, 146, 1999, 595-620). Ὅσον ἀφορᾶ τη μελέτη για το «αγγλικὸ θέατρο», αὐτὴ μάλλον δεν ολοκληρώθηκε ἢ λανθάνει σε κάποιο (αγγλικό;) ἔντυπο.

3. Το ἀρθρο περὶ Γάλλων εν Ἑλλάδι ἢ δεν το ολοκλήρωσε ἢ εἶναι αθησαύριστο.

παρίσι 16/II/41
5, rue Liotard

Ἀγαπητὴ Θεοτοκά,
Ἀπομνημόνευσέ μοι καὶ πρόσθετο σου γράμμα.

Τὸ περιόχον ἐστὶ βιβλ. Ἀλλὰ εἶπες ἀπὸ τοῦ
ὅτι ἐστὶ βιβλ. τὸν Ἀπρίλιον. Ὅτι καὶ ἔργον ἐστὶ
ὁ ἴδιον ἔμμετρον τοῦ ποίε. Ἐξήραται δὲ οὐ πολλὰ.

Πάντως, δύο ἄλλω πρὶν ἢ τοῦ ἐν ἴδιον
θα εἰς ἄλλοις σου ἀντιγράφοι καὶ φέρονται.

Χαίρειται σὺ ἐν τῷ βιβλίῳ σου πάλιν, καὶ τὸ
ἄλλω βιβλίῳ καὶ σου ἑξακτοντῶν πάλιν καὶ ἴδιον
ταῖς δὲ ἄλλω σου γὰρ ἴδιον, τινὲς Αἰτίων. Ἐπίσης ἐστὶ
κατακλιθεὶς πολὺ πρὸς κατακλιθεὶς γὰρ ἴδιον ἴδιον
σου ἴδιον. Πάντως δὲ καὶ ἴδιον σὺ Παρίσι;

Ὅσο καὶ τὰ ἴδιον σου περὶ Τροβαίμων καὶ ἴδιον
σου ἐν Ἐλλάδι, γὰρ ἴδιον παρὶς ἢ ἴδιον καὶ ἴδιον
τα σου ἴδιον ἴδιον, στίχοι τε γὰρ καὶ τὸν ἴδιον?

Μετὰ τὰς χαίρειται σου

Ἐκ τῆς ἴδιου σου

(ε. ἴδιον σου 27x21 καὶ πρόσθετο σου ἴδιον)

24 / 3 / 29

Ἀγαπητέ Θράσο

Ἔλαβα τὰ δέκα ἀντίτυπα τοῦ Zweig καί σ' εὐχαριστῶ. Οἱ διορθώσεις ἔγιναν πολὺ καλὰ.

Σοῦ γράφω πάλι γιὰ ὑποθέσεις ὅπως συνήθως.

Ἔχω γράψει μιὰ μελέτη μὲ τίτλο: «Προϋποθέσεις μιᾶς ἀληθινῆς πρωτοπορείας».¹ Εἶναι μᾶλλον ἐκτενῆς γιατί περιέχει ἓνα πανόραμα τῆς σημερινῆς πνευματικῆς ζωῆς μας (ὄχι ἀποκλειστικά τῆς λογοτεχνικῆς). Εἶναι γραμμένη μὲ ὑποδειγματικὴ courtoisie.² Διαφωνῶ περίπου μὲ ὅλον τὸν κόσμο ἀλλὰ μὲ τὸ γάντι – σὰν ἱππότης πού εἶμαι!! Ὑπάρχουν ἰδιαιτέρα κεφάλαια γιὰ τὸν Φῶτο Πολίτη, τὸν Καδάφη, τοὺς Γληνὸ - Δελμούζο (μαζὶ πᾶνε αὐτοί). Λόγος γίνεται περὶ σοῦ, περὶ τοῦ Καζαντζάκη.³ // Τραβῶ μιὰ βαθιὰ καπελλιὰ στὸν Ἄλκη Θρούλλο (noblesse oblige).⁴ Τὰ κεφάλαια εἶναι σύντομα ἀλλὰ ὑπάρχουν καμμιά δεκαριά...

Λοιπὸν σοῦ ζητῶ μιὰ μεγάλη χάρη:

Μπορεῖς νὰ μοῦ στείλεις γρήγορα τὴ διάλεξη τοῦ Ἄλκη Θρούλλου γιὰ τὸν Καδάφη;⁵ Επίσης τὴ μελέτη τοῦ Κλέωνος Παράσχου στὴν «Ἀναγέννηση» γιὰ τὴν ποίηση τῶν τελευταίων 20 ἐτῶν;⁶ (εἶναι τὸ φύλλο πού περιέχει τὸ ἀμάρτημά μου περὶ Δραγοῦμη).⁷ Αὐτὰ μοῦ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴ μελέτη μου πού θέλει καὶ μερικὲς διορθώσεις τοῦ style. Ἄν μοῦ τὰ στείλεις θὰ μὲ ὑποχρεώσεις ἔξαιρετικά.

Θέλω νὰ δημοσιεύσω αὐτὴ τὴ μελέτη τὸ ταχύτερο. Αἰσθάνομαι πὼς εἶναι καιρὸς γιὰ μένα νὰ βγῶ ἀπὸ τὴ σιωπή. Ἄν τὸ «Τέχνη καὶ Γράμματα» ἀργεῖ σκέπτομαι νὰ τὸ στείλω στὴ «Σύγχρονη Σκέψη»⁸ καὶ γιὰ τὸ «Τ[έχνη] καὶ Γρ[άμματα]» ἔχω πολλὰ ἀρχινισμένα. // Δὲν ἔχω ὅμως εἶδηση τί γίνεται αὐτὴ ἢ «Σύγχρονη Σκέψη» γι' αὐτὸ σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ γράψεις ἂν ἐξακολουθεῖ νὰ βγαίνει. Ἄν μποροῦσες νὰ μοῦ στείλεις τὸ τελευταῖο τεῦχος τῆς θὰ μοῦ ἔκανες μεγάλη χάρη. Θέλω νὰ δῶ μὲ ποιὸ πνεῦμα γράφουν αὐτὴ τὴ στιγμὴ.

Ἡ «Νέα Ἑστία» μοῦ εἶναι πολὺ ἀντιπαθητικὴ. Μιὰ «Πρωτοπορία»⁹ πού βγαίνει στὴν Ἀθήνα τελευταίως εἶναι ἀπελπιστικὰ βαλκανικὴ. Ἄν δὲ βγεῖ τὸ «Τ[έχνη] καὶ Γρ[άμματα]» εἶμαστε γιὰ νὰ πᾶμε νὰ πνιγοῦμε. Χωρὶς ἓνα ὄργανο δὲ θὰ κάνουμε τίποτα, δὲ θὰ δημιουργήσουμε κίνηση. Πὼς τὰ βλέπεις ἐσὺ τὰ πράγματα;

Περιμένω γρήγορα μιὰ ἀπάντησή σου καὶ ἂν κάνεις αὐτὰ πού σοῦ ζητήσα θὰ μὲ ὑποχρεώσεις μέχρι θανάτου.

Χαιρετισμούς στὴν κυρία.

Γειά σου
Γιώργος Θεοδοιάς

43, Bramham Gardens¹⁰
London S.W. 5.

1. «Προϋποθέσεις μιας αληθινής πρωτοπορίας» είναι ο τίτλος του τελευταίου κεφαλαίου του *Ελεύθερου πνεύματος*, το οποίο, όπως προκύπτει απ' όσα λέγει ο Θεοτοκάς λίγο παρακάτω, δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί: σημειώνει ότι στην τελική μορφή του το δοκίμιο φέρει τη χρονολογία «Ιούλιος 1929». Πάντως, το ότι ο Θεοτοκάς σκέφτεται να το στείλει στην *Τέχνη και Γράμματα* ή στη *Σύγχρονη Σκέψη* του Σικάγου δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι η έκτασή του, σε αυτή τη μορφή, είναι κατά πολύ μικρότερη απ' ό,τι στην τελική μορφή του: εξάλλου, μιλά για «καμιά δεκαριά» κεφάλαια. Το πιθανότερο είναι, επειδή ακριβώς τα περιοδικά της εποχής ανέπτυσαν και άλλη εκδοτική δραστηριότητα, ο Θεοτοκάς, σκεφτόμενος από τώρα το πρόβλημα της έκδοσής του, να προσέδωλετε στην αρωγή του ενός ή του άλλου περιοδικού.

2. ευγένεια.

3. «Οι συγγραφείς που είχαν το θάρρος να εγκαταλείψουν τη λογοτεχνική ρουτίνα μας, και να μπουν σε ανώτερες περιοχές της ψυχής και του πνεύματος, είναι ως αυτή τη στιγμή απομονωμένες ατομικές περιπτώσεις: Νίκος Καζαντζάκης, Θράσος Καστανάκης, Φώτης Κόντογλου. Δε βλέπουμε πουθενά στα ελληνικά γράμματα μια πραγματική κίνηση. *Νηνεμία*» (βλ. *Ελεύθερο πνεύμα*, επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα, Ερμής, 1988, σ. 59).

4. η ευγένεια υποχρεώνει. Πράγματι, η κρίση του Θεοτοκά για τον Άλκη Θρύλο είναι άκρως επαινετική: «Πρέπει να σημειωθεί πως η κ. Άλκης Θρύλος κατορθώνει να συντηρεί μια άσση ελεύθερης κριτικής μέσα σ' αυτήν την ατμόσφαιρα του πνευματικού μιλιταρισμού». (*Ελεύθερο πνεύμα*, ό.π., σ. 21).

5. Πρόκειται για τη διάλεξη που δόθηκε τον Απρίλιο του 1924 στον Σύνδεσμο Ελληνίδων περιλαμβάμεται στις *Κριτικές μελέτες III*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μ. Σ. Σαριδάξεβιάνη, 1925, σ. 155-197.

6. Κ. Παράσχος, «Ο νέος ελληνικός λυρισμός», περ. *Αναγέννηση*, τχ. 10 (Ιούν. 1928) 417-431.

7. Βλ. Επιστολή 1, σημ. 3.

8. *Σύγχρονη Σκέψη. Πανελλήνια επιθεώρηση* (Σικάγο). Διευθυντές: Γιάννης Βουδάκης - Μ. Βισάνθης (τχ. 1, Ιαν. 1928 - τχ. 6, Θέρος 1929). Το τεύχος 6 αναφέρεται ως τελευταίο της πρώτης περιόδου· συνάμα προαναγγέλλεται, για το φθινόπωρο του 1929, η έναρξη της δεύτερης περιόδου. Ο Μ. Βισάνθης, σε επιστολή του προς τον Θεοτοκά, στις 7.3.1930, του γράφει: «Η "Σύγχρονη Σκέψη" θα θγει προσεχώς» (βλ. *Συνογαλά*, ό.π., Εισαγωγή, σημ. 12). Πάντως, προσώρας δεν επισημάνθηκε κανένα τεύχος της δεύτερης περιόδου. Ο Θεοτοκάς έστειλε στη *Σύγχρονη Σκέψη* κάποιον «μεγαλούτσικο» (αλλά άγνωστο ποιο) άρθρο του, που, σύμφωνα με επιστολή του Βισάνθης της 10^{ης} Σεπτεμβρίου 1929, θα δημοσιευόταν στο τεύχος του χειμώνα του 1929 ή της άνοιξης του 1930 (Αρχείο, φ. 4/32): προηγουμένως, στη *Σύγχρονη Σκέψη* (τχ. 2/5, Σεπτ. 1928), είχαν δημοσιευτεί αποσπάσματα από την κριτική του Θεοτοκά για την *Χορευτήρια Κοντεσσίνα Φελιτσιτά* του Καστανάκη.

9. Το μηνιαίο λογοτεχνικό και εικαστικό περιοδικό *Πρωτοπορία* του Φώτου Γιοφύλλη εκδίδεται από τον Ιανουάριο του 1929 ως τον Αύγουστο του 1931· πλήρη καταγραφή και παρουσίασή του βλ. Ερευνητική ομάδα - Εποπτεία Χ. Λ. Καράογλου, *Περιοδικά Λόγου και τέχνης (1901-1940)*. Τόμος Β': *Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2002, σ. 216-230.

10. «Εγκαταστάθηκα χθες το απόγεμα κ' έφυγε ο θείος Κώστος. Με τοποθέτησε σ' ένα σπίτι σπουδαίο. Είναι μια οικογένεια πρώτης τάξεως που δέχεται τρεις οικοτόφους. Όλα είναι πολύ καλά μονάχα που επικρατεί μεγάλη τυπικότης» (επιστολή προς τους γονείς του, 16.10.1928). Βλ. και όσα γράφει στον Σεφέρη, στις 26.7.1931: «αν πας στη Λόντρα στη Mrs Hewerdine, 43 Bramham Gardens, S.W. 5, να πεις ότι είσαι φίλος μου επιστήθιος και θα σου κάουνε πια όλο περιποιήσεις και τσιριμιόνιες» (*Αλληλογραφία*, σ. 53).

5, rue Littré
PARIS (6e)

29 Μαΐου 1929

Ἀγαπητέ μου Θεοτοκά,

Με πολλή μου χαρά είδα πώς προχώρησε ή δουλειά σου και πώς θέλεις να την εκδώσης σε τόμο. Δυστυχώς ἐγώ δὲν μπορῶ να ἀναλάβω τίποτες –παρ’ ὄλη τὴν εὐχαρίστηση ποὺ αὐτὸ θὰ μοῦ ἔδινε– ἀφοῦ τὸ «Τέχνη και Γράμματα» δὲ βγήκε ὅπως ἐλπίσαμε. Θὰ βγῆ. Ἀλλὰ δὲν ξαίρω τὸ πότε.

Σχετικὰ μὲ τὰ πλάνα σου, μίλησα τοῦ Οἰκονομίδη και τοῦ εἶπα να σοῦ τὰ γράψῃ.

Ἐγὼ δὲν ἔχω μιὰ στιγμὴ ἀνάπαυση. Ὀλόκληρος δοσμένος στὸ μυθιστόρημα μου, στὴν τελειωτικὴ του δηλαδὴ ἐπεξεργασία, ποὺ ἐλπίζω να τὴν ἔχω ξεκάνει πρὸς τὰ τέλη Ἰουνίου.¹ Φαντάζεσαι τὴν κούραση και τὴν ἱκανοποίηση μου. //

Συμπάθα με ποὺ σοῦ γράφω τόσο λίγα. Μὰ ὅταν ἔρθῃς ἐδῶ μὲ τὸ καλὸ –και πρέπει νὰρθῇς τὸ γρηγορότερο– θὰ ἔχω να σοῦ λέω και να σοῦ λέω ἀτέλειωτα.

Ἡ Ἀγγέλα χαιρετισμούς.

Γειά σου και χαρά σου
Θράσος Καστανάκης

1. Εννοεῖ τὸ μυθιστόρημά του *Στο χορὸ τῆς Ευρώπης* (1929). Βλ. και Επιστολές 10 και 11.

Ἀθήνα 10 /10/29

Ἀγαπητέ Θράσο

Περιμένεις ἴσως να σοῦ γράψω τὶς ἐντυπώσεις μου τῆς ἐπιστροφῆς και δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ να ἀρχίσω και ποῦ να τελειώσω. Τὸ Ρωμαϊκὸ μας ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια δυτικῆς ζωῆς δίνει ἕνα choc περιεργο.¹ Καὶ ξέρεις ἄλλωστε ὅτι γιὰ μένα αὐτὰ τὰ τρία χρόνια δὲν ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἀλλαγὴ κλίματος, οὔτε μιὰ συμπλήρωση μελετῶν, ἀλλὰ μιὰ ἐσωτερικὴ κοσμογονία. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι θρῖσκουμαι σήμερα ἐδῶ χωρὶς κανέναν ἀπολύτως πνευματικὸ ἢ ψυχικὸ δεσμὸ μὲ τὸ ἑλληνικὸ περιβάλλον. Πρόσθεσε τὶς σκοτοῦρες τῆςπραχτικῆς ζωῆς, τὴ ρουτίνα. Λογάριασε ἀκόμα ὅτι πρὸς τὸ παρόν, και ὁ Θεὸς ξέρει γιὰ πόσο καιρὸ, μοῦ λείπει ἐντελῶς κάθε ἀληθινὴ διασκέδαση, κάθε «ζωή». Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς δὲν ἔχω ὄρεξη. Κι’ αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ πιὸ δυσάρεστο.

Ἄγαπῶ εἰλικρινὰ τὸν τόπο καὶ τὸν λαό. Νομίζω μάλιστα πὼς ἂν εἶχα ποτὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκλέξω τὸν τόπο τῆς διαμονῆς μου πάλι αὐτὸν τὸν τόπο θὰ διάλεγα, γιατί μονάχα ἐδῶ αἰσθάνομαι at home ἐνῶ παντοῦ ἄλλοῦ ἔχω ὄρεξη // νὰ πάρω ἓνα τραῖνο καὶ νὰ πάω πιὸ μακριά. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ μὲ ἀγαναχτεῖ σὲ κάθε μου βῆμα εἶναι ἡ αἴσθησις ὅτι μὲ περιβάλλει μὰ πλέρια καὶ παγερὴ ἀδιαφορία γιὰ ὅλα αὐτὰ ποῦ εἶναι γιὰ μένα τὰ σπουδαιότερα. Πῶς διάβολο θὰ μπορέσω νὰ ζήσω ἂν δὲ σπάσει αὐτὸς ὁ πάγος; Καὶ ποῦ εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ ἱκανοὶ νὰ τὸν σπάσουν;

Δόξα τῷ Θεῷ δὲν εἶμαι μὰ ἀπογοητευμένη ἰδιοσυγκρασία. Ἴσως τὸ ἐλάττωμά μου εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: ἡ ὑπερβολικὴ καὶ ἀδικαιολόγητη πίστις στὸ μέλλον. Στὸ Παρίσι καὶ στὴ Λόντρα πῆρα μερικὲς ἀποφάσεις ποῦ θὰ ρυθμίσουν τὴ ζωὴ μου, ἀνέλαβα ὠρισμένες ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μου. Νομίζω πὼς θὰ φανῶ ἄξιος νὰ κρατηθῶ σ' αὐτὸν τὸ δρόμο ποῦ χάραξα. Ξέρω πὼς σὲ ἄλλους δρόμους ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἀσυγκρίτως εὐκολώτερη ἐνῶ σ' αὐτὸν ἐδῶ κανόνας ἡ χρεωκοπία. Μὰ πόσους παράδες κάνει ἡ ἐπιτυχία; Τὸ μεγάλο ζήτημα εἶναι νὰ ζεῖ κανεὶς γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὄχι γιὰ τοὺς ἄλλους, νὰ προσπαθεῖ νὰ ἐχτιμηθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Τὰ ὑπόλοιπα ὅλα ἀνήκουν στὸ θέατρο τοῦ Καραγκιόζη.

Ἴδου ἀρκετὲς σοβαρολογίες γιὰ σήμερα. Ἄς ποῦμε καὶ ἄλλο τίποτα. Λυποῦμαι νὰ σοῦ ἀναφέρω ὅτι ὁ κ. Ζηκάκης² εἶναι ἓνα μεγάλο γουρουῦνι. Μὲ ὑποδέχτηκε // μὲ τὸ προπολεμικὸ ὕφος τοῦ Κρόνπριντς,³ τὸ πρόσωπο γυρισμένο trois-quarts, τὸ βλέμμα χαμένο στὸ ἄπειρο. Ἀφοῦ διάβασε τὸ γράμμα σου προέδῃ εἰς τὰς ἐξῆς δηλώσεις: «Τὰ ἑλληνικὰ βιβλία εἶναι χαμένα λεφτά. Μόλις πουλιοῦνται οἱ μεταφράσεις. Ἡ καλύτερη δουλειὰ εἶναι τὸ σχολικό.» Ὅταν τὸν ρώτησα ἂν θὰ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ ρίξει μιὰ ματιὰ στὸ χειρόγραφο ἀποκρίθηκε: «Δὲν ἔχω καιρό.» Τέλος μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω πὼς δὲν ἦταν ποσῶς διατεθειμένος νὰ ἀσχοληθεῖ μ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο. Κ' ἐγὼ φυσικὰ δὲν ἐπέμενα καθόλου. Σ' εὐχαριστῶ ὅμως πολὺ γιὰ τὴ λεπτότητα ποῦ εἶχες νὰ μὲ βοηθήσεις ἔστω καὶ ἂν δὲν καταλήξαμε σὲ ἀποτέλεσμα. Τώρα κοιτάζω ἄλλοῦ καὶ κάτι θὰ γίνῃ.

Γράψε μου σὲ τί μπορῶ νὰ σοῦ φανῶ χρήσιμος.

Ἐγγραφα στὸ Λουκᾶ⁴ ἀπὸ τὸ Παρίσι καὶ τὸν παρακαλοῦσα νὰ μοῦ στείλῃ τίς τιμὲς του μὰ δὲν πῆρα καμμιά ἀπάντησιν.

Πολλοὺς χαιρετισμοὺς στὴν κ. Καστανάκη.

Γειά σου

Γιῶργος Θεοτοκάς

Βαλαωρίτη 17

1. Η επιστολή δημοσιεύτηκε χωρίς σχόλια στο περ. *Ευθύνη*, τχ. 207 (Μάρτ. 1989) 129-130.
2. Τις ακριβείς ημερομηνίες της τριετούς διαμονής του Θεοτοκά στο Παρίσι και στο Λονδίνο βλ. Εισαγωγή, σημ. 2.
3. Ο εκδότης Μιχ. Ζηκάκης ήταν γνώριμος του Καστανάκη από το 1924, όταν εξέδωσε το μυθιστόρημά του *Πρίγκιπες*, που είχε βραβευθεί την ίδια χρονιά σε διαγωνισμό του εκδοτικού οίκου· την κριτική επιτροπή αποτελούσαν οι Π. Νιρβάνας (Πρόεδρος), Ρήγας Γκόλφης και Ηλ. Π. Βουτιερίδης (Εισηγητής).
4. *Kronprinz: πρίγκιπας διάδοχος*.
5. Λουκάς: ο αδελφός του Θράσου Καστανάκη, διευθυντής της εφ. *Αγών των Παρισίων*. Προφανώς, ο Θεοτοκάς, του ζήτησε τιμές για τυχόν έκδοση του *Ελεύθερου πνεύματος* από το τυπογραφείο του *Αγώνα*.

Παρίσι 19 Ὀκτωβρίου 1929

Καλέ μου Θεοτοκά,

Πῆρα χθές τὸ γράμμα σου καὶ βλέπω πὼς τ' ἀντίκρουσες καὶ ἐσὺ ὅλα ὅπως τὰ ἤξαιρα. Μὰ χαίρουμαι, ὅσο δὲ φαντάζεσαι, πού ἔχεις κουράγιο. Μόνο μ' αὐτὸ θὰ σωθῆς ἀπὸ τὴν αἰσχρὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Τόπου μας, καὶ θὰ μπορέσης τότες ἐξάπαντος νὰ ξεδιακρίνης ὁμορφιές, ἀλήθειες, ἀσκήμειες πού οἱ ἐνταφιασμένοι τους οὔτε τίς ὑποψιάζουνται. Ὅλο καὶ ὅλο τὸ ζήτημα νὰ ἀνθέξῃς σ' αὐτὸ τὸ ἀφρικάνικο τυφλωτικὸ πανηγύρι, καὶ νὰ μὴ δειλιάσης, νὰ μὴ συνθηκολογήσης στὸ ἐλάχιστο, νὰ μὴν περάσης κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ πανικοῦ τους. Ὅργάνωσε τὴν ἠθική σου ἄμυνα. Μὲ στρατό, ὄπλισμούς, πολεμοφόδια τοῦ τελευταίου συστήματος. Βλέποντας τοὺς τόσους ἀμέτρητους νικημένους, νὰ παραδειγματιζόμεστε καὶ νὰ τὴν ἐτοιμάζουμε δυνατώτερη καὶ πονηρότερη τὴ μάχη. Τὸ γράμμα σου εἶταν παλληκαρισίο, ὅπως τὸ περιμένα ἀπὸ σένα. Θὰ ἤθελα τὸν ἴδιο τόνο καὶ στὰ ἄλλα πού θὰ μοῦ στείλῃς. Μὰ καὶ ἂν εἶσαι λυπημένος, πάλι θέλω νὰ μοῦ γράφῃς καθαρά, καὶ ὁλόιστα νὰ μοῦ τὴν ἀνοίγῃς τὴν καρδιά σου. //

Σταναχωρήθηκα τρομερὰ μὲ τὰ περὶ Ζηκάκη. Ποτὲ δὲ φανταζόμενον τέτοια στάση. Αὐτοὶ ξεπερνοῦν καὶ τίς τολμηρότερες ἀπαισιοδοξίες. Ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἄνθρωποι, ἀλλὰ οὔτε κἂν καὶ ἔμποροι. Θὰ τὰ πληρώσουν ὅλα ἀκριβά. Περιμένω ἀνυπόμονα νὰ μοῦ γράψῃς τί ἀπόκανες γιὰ τὸ βιβλίον σου, γράψε μου ἀμέσως. Σοῦ ἔστειλα τρεῖς μακέττες ἐξωφύλλου (τοῦ Γ. Βακαλόπουλου¹ καὶ φιλικές) νὰ διαλέξῃς. Ὁ τίτλος, «Ἐλεύθερο Πνεῦμα», θὰ εἶναι μὲ κόκκινα γράμματα. Τὸ μαῦρο εἶναι νεκρὸ. Πρόσεξε. Ἐπίσης, στὴ μπάντα πού θὰ περιτυλίγῃ τὸ βιβλίον, καλὸ θὰ εἶναι νὰ δάλης τοὺς ὑποτίτλους τοῦ βιβλίου σου, κάτω ἀπὸ τὸ ΜΟΛΙΣ ΕΞΕΔΟΘΗ. Κοίταξε νὰ τὸ κἄνης νὰ πιάσῃ 8 τυπογρ. φύλλα (128 σελ.) σχ[ήματος] 16^{ου}. Τιμὴ 20 δρχ. Θέλω νὰ μοῦ ἀπαντήσης μόλις λάβῃς τὸ γράμμα μου. Πῆγες στοῦ Παλαμᾶ; Μὴ ξεχάσης νὰ τοῦ φιλήσῃς τὸ χέρι ἀπὸ μέρους μου. Γράψε μου μερικὲς νοδιτές,² θεατρικὲς κ.λ.

‘Ο Οίκονομίδης τί γίνεται; Δὲ λάβαμε οὔτε μιὰ κάρτα του. Περίεργο!!

‘Η Ἀγγέλα σοῦ στέλνει πολλὰ χαιρετίσματα.

Σὲ φιλῶ
Θράσος Καστανάκης

Καλλιέργησον σχέσεις μετὰ Λαμπράκη «Βήματος».

1. Γ. Βακαλόπουλος: Ο γνωστός κωνσταντινουπολίτης ζωγράφος Γιώργος Βακαλό (1902-1992) από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου θρυσκόταν στο Παρίσι, για να συνεχίσει τις σπουδές του στη ζωγραφική· ήταν φίλος του Καστανάκη, του οποίου τη συλλογή *Το Μαστίγιο κι οι Πολυέλαιοι* διακόσμησε με ἑξί σχέδια.

2. Μάλλον από την ιταλική λέξη *novità* (= νέο). Ο Ψυχάρης μαρτυρεί τη χρήση από τον Καστανάκη της γαλλικής λέξης *nouveauté*: «Ο κουρασμένος γαλλικός τύπος αρέσει τέτοιες nouveautés και τις βάζει από κούραση και φιλοξένια. – Nouveauté! Nouveauté! φωνάζει ο Θράσος μας.» (βλ. επιστολή του Ψυχάρη στο: Κωνσταντουλάκη-Χάντζου, ό.π., Εισαγωγή, σημ. 5).

Ἀθήνα 5 / XI / 29

Ἀγαπητὲ Θράσο

Τυπώνω τὸ *Ἐλεύθερο Πνεῦμα* στὸ Ράλλη μὲ δικά μου ἔξοδα. Θὰ εἶναι 8 τυπογραφικὰ φύλλα, σχήματος 16, μὲ συνηθισμένη σελίδα, καὶ θὰ κοστίζει 20 δρ. Ὁ ἐκδότης μοῦ ἔκανε μερικὲς ευκολίες, δηλαδή πλήρωσα ἀμέσως 2.000 δρ., θὰ πληρώσω ἄλλες 2.000 ὅταν συμπληρωθεῖ ἡ ἐκτύπωση καὶ ἄλλες 4.000 στὶς 5 Ἰανουαρίου (Ἅγιος Βασίλης ἔρχεται). Τὸ ὅλο 8.000 ἐνῶ ὑπολόγιζα 10.000. Μοῦ κρατᾶ 30% ἀπάνω σὲ κάθε ἀντίτυπο πὺν περιέχουν καὶ τὴν προμήθεια τοῦ βιβλιοπώλη. Ἐπίσης μὲς' στὶς 8.000 περιλαμβάνεται ἕνα 10%, κέρδος τοῦ ἐκδότη. Σ' εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὰ σχέδια ἐξωφύλλου πὺν μοῦ ἔστειλες, ἀλλὰ δὲ θὰ τὰ χρησιμοποιοῦ. Ἀφοῦ πρόκειται γιὰ δοκίμιο προτίμηση ἀπὸ τῶν ὑστέρων ἕνα ἐξώφυλλο πολὺ ἀπλό. //

Ἀποφάσισα νὰ πάρω ψευδώνυμο. Θὰ σοῦ φανεῖ ἄραγε περίεργο; Καταλαβαίνω τώρα ὅτι ἡπραχτική καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ μου εἶναι δυὸ κόσμοι ἐντελῶς ξένοι. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ περιληφθοῦν μὲς' στὴν ἴδια ἐτικέτα: Γιώργος Θεοτοκάς. Ὁ Γιώργος Θεοτοκάς ἔγινε ὀριστικὰ δικηγόρος καὶ business man. Ὁ ἄλλος ἐγώ, ὁ ἄσωτος υἱός, θὰ συνεχίσει τὶς πνευματικὲς καὶ ψυχικὲς ἀκολασίες του μὲ διαφορετικὸ ὄνομα. Ἔτσι ὁ μὲν Γιώργος Θεοτοκάς,πραχτικός, θετικός, λογικός, ξερός, στεγνός, Βάρβαρος, θὰ εἶναι μὲς' στὸ ἐπάγγελμά του the right man in the right place.¹ Ὁ δὲ ἄλλος ἐγώ, χειραφετημένος ὀλοτέλα ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς ὑποχρεώσεις τοῦ Γιώρ-

γου Θεοτοκά, χειραφετημένος από τη ρουτίνα, θά αναπτυχθεί με πολύ περισσότερη άνεση.²

“Αν θέλεις μπορείς να αναγγείλεις στον «Άγωνα» τὸ βιβλίο μου // ὡς ἐξῆς:

ΟΡΕΣΤΗ ΔΙΓΕΝΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΕΚΔΟΤΗΣ Α.Ι. ΡΑΛΛΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1929

Πές σέ παρακαλῶ στον Λουκά ὅτι λυποῦμαι πολύ πού δέ μοῦ ἔστειλε τούς ὄρους πού τοῦ ζήτησα.

Εἶδα τὸ «Βολπὸνε» στήν «Ἐλευθέρα Σκηνή».³ Πολύ καλὸ ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ἀνεβασμένο σοβαρά, εὐσυνείδητα, με γνώση τῶν σημερινῶν ἀπαιτήσεων τῆς θεατρικῆς τέχνης. Ἦταν μιά παράσταση εὐρωπαϊκῆ.

Μέ χαιρετισμούς στήν κ. Καστανάκη.

Γειά σου
Γιῶργος Θεοτοκάς

1. ο κατάλληλος ἄνθρωπος στην κατάλληλη θέση.

2. Το ψευδώνυμο Ορέστης Διγενής που επέλεξε ο Θεοτοκάς οφείλεται ἴσως στον θεὸ του Ορέστη Νομικό (βλ. Λιλή Αλιδίζατου, ὅ.π., Εισαγωγή, σμ. 7, σ. 36). Το πραγματικό ὄνομα το ἀποκάλυψε ο Φορτούνιο (= Σπύρος Μελάς) στο πρώτο του ἄρθρο στις 28.11.1929.

3. Βολπὸνε: Το γνωστότερο ἀπὸ τα ἔργα του ἀγγλοῦ δραματικοῦ συγγραφέα Ben Johnson (1573-1637), ὅπου σατιρίζονται τα ἤθη της εποχῆς. Το ἔργο διασκευάστηκε ἀπὸ τους Jules Romains και St. Zweig και ἀνεβάστηκε με ἐπιτυχία στο Παρίσι στις ἀρχές του 1929 (βλ. σχετικά την κριτικὴ του Θρ. Καστανάκη, περ. *Νέα Ἐστία*, 5, 1929, 231-233). Η παράσταση στην οποία ἀναφέρεται ο Θεοτοκάς δόθηκε, ἴσως, κατὰ τη χειμερινή θεατρικὴ περίοδο – παράσταση την οποία ὁμως δεν ἐντόπισα (η ἐρευνά μου περιορίστηκε σε περιοδικὰ της εποχῆς). Πάντως, τὸ ἔργο εἶχε ἀνεβαστεῖ με μεγάλη ἐπιτυχία, τον Ιούλιο του 1929, ἀπὸ τον θίασο της Μαρίκας Κοτοπούλη σε σκηνοθεσία Σπύρου Μελά· τους κύριους ρόλους ἀπέδωσαν οι ηθοποιοί Ν. Ροζάν (Κορμπάτσιο), Μυράτ (Μόσκας), Λογοθετίδης (Βολπὸνε), Γληνός (Καρβίνο), ἐνὸς τα σκηνικά ἦταν του Κλ. Κλώνη· (βλ. τις κριτικὲς του Φ. Πολίτη, εφ. *Ἐλεύθερον Βῆμα*, 12.7.1929, του Κρίτωνα [= Κ. Μπασιά], περ. *Ἑλληνικά Γράμματα*, τχ. 57, 20 Ιουλίου 1929, 311-312, και του Γρ. Ξενοπούλου, περ. *Νέα Ἐστία*, 6, 1929, 631-633· η τελευταία εικονογραφεῖται με δύο φωτογραφίες ἀπὸ την παράσταση).

Παρίσι 27 Νοεμβρίου 1929

Αγαπητέ μου Θεοτοκά,

Είδα πώς τὰ κανόνισες –και πολύ καλά μάλιστα!– και χαίρουμε. Περιμένω τώρα ἀνυπόμονα τὸ διβλίο σου. Τίς εὐχές μου τίς μαντεύεις.

Τὸ γεγονός τοῦ ψευδωνύμου με δυσαρέστησε. Τὸ βλέπω σὰν ἓνα εἶδος δειλίας, και νομίζω πὼς ἔχω δίκιο.

Πάντως τὸ «Ὁρέστης Διγενής» δὲν εἶναι ὁμορφο. Εἶναι πάρα πολὺ ψευδώνυμο.

Περιμένω νὰ μοῦ γράψης σὲ πόσα ἀντίτυπα τὸ θγάζεις, γιατί ἀπ' ἐκεῖ θὰ καταλάβω τὰ τῆς τιμῆς.

*
**

Τὸ μυθιστόρημα μου κυκλοφορεῖ αὔριο.¹ Θὰ σοῦ στείλω, βέβαια, ἀμέσως. // Ἐπίσης, ὅπως και γιὰ τοὺς ἄλλους φίλους, θὰ σοῦ στέλνω δέματα διβλίων μου πού θὰ τὰ παραδίδεις στοῦ Κολλάρου, ἔναντι ἀποδείξεως. Σὲ παρακαλῶ θερμὰ νὰ τὰ παραδίδεις, τουλάχιστον στὴν ἀρχή, ἀμέσως πού θὰ σοῦ ἔρχονται γιὰ νὰ ἔχη ἀρκετὰ και νὰ προφθάσῃ γιὰ τὴ βιτρίνα.

Αὐτὰ σοῦ γράφω βιαστικά.

Πάντα δικός σου

Θράσος Καστανάκης

Αὐτὲς τίς μέρες θὰ σοῦ στείλω ἓνα τσέκι 1.000 φρ. γιὰ τὴ διαφήμιση στὶς ἐφημερίδες. Σχετικὲς ὁδηγίες θὰ σοῦ γράψω συγχρόνως.

1. Εννοεῖ το μυθιστόρημά του Στο Χορὸ τῆς Ευρώπης.

7 Δεκ. '929

Ἄγαπητέ μου Θεοτοκά,

αὐτὴ τὴ στιγμή πῆρα τὸ γράμμα σου και χαίρουμε, χαίρουμε, χαίρουμε γιὰ τὴν ἐπιτυχία σου. Ἐλπίζω πὼς θὰ σοῦ κάνει καλὸ και δὲ θὰ σὲ ζαλίση – ὅπως ζαλίζει τοὺς μωροὺς και τοὺς ἀδύνατους.

Τὸ βιβλίο σου τὸ πῆρα σήμερα πρωῖ. Τίς σκέψεις μου τίς ξαίρεις. Θὰ τὸ ξαναδιαβάσω. Κριτική θὰ σοῦ γράψω στὴ Σ[ύγχρονη] Σκέψη.¹

Τ' ἄρθρα τοῦ Μελά δὲν τὰ εἶδα.²

Θὰ τοῦ στείλω ἀντίτυπο ὅπως μοῦ λές, ἂν καὶ φαντάζομαι πὼς γελιέσαι στὶς περὶ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ κρίσεις. *Πρόσχε*. Τὸν ξαίρω πάρα πολὺ καλά.

= • =

Σοῦ ἔστειλα προχθὲς 1.000 φρ. καὶ σοῦ // ἔσωκλείω τὸ κείμενο τῆς διαφημίσεως. Ἡ μιὰ γιὰ τὸ «Βῆμα», ἡ ἄλλη γιὰ τὴν «Πρωῖα», στὴ 2^η σελίδα. Ἐκάστη θὰ δημοσιευθῆ 5 φορές, μέρα παρὰ μέρα ἀπὸ τίς 15-25 Δεκεμβρίου. Διαφήμιση ἐντὸς πλαισίου, μὲ τὴ μακέττα (Θράσου Καστανάκη, Στὸ Χορὸ τῆς Εὐρώπης, Μυθιστόρημα) σὲ κλισέ ὅμοιο καὶ ἴδιο μέγεθος ὅπως σοῦ τὸ ἔχω.

Κοίταξε νὰ ἐπιτύχῃς τίς καλύτερες τιμές. Στὴν «Πρωῖα» γύρευε νὰ βρῆς τὸν κ. Δημάκο,³ ἐκ μέρους μου κι ἐλπίζω νὰ σὲ βοηθήσῃ. Κάνε τὸ καλῆτερο.

Χίλιες φορές συγγνώμη γιὰ τίς ἀγγαρειές ὅλες αὐτές.

Θὰ σοῦ γράψω ἐκτενέστερα, μόλις ἤσυχάσω κάπως.

Ἀντίτυπα τῶν ἐφημερίδων μὲ τὴ ρεκλάμα μου, βέβαια, θὰ μοῦ στείλῃς.

Περιμένω μεγάλη σου κριτικὴ γιὰ τὸ «Στὸ Χορὸ τῆς Εὐρώπης».⁴

Γειὰ σου

Θράσος Καστανάκης

1. Σύμφωνα με τα στοιχεία της *Βιβλιογραφίας Θεοτοκά*, ο Καστανάκης δεν δημοσίευσε κάποια κριτικὴ για το *Ελεύθερο πνεῦμα* σημειωτέον ὅτι ἡ *Σύγχρονη Σκέψη* εἶχε ἤδη διακόψει τὴν ἐκδόσή της.

2. Ο Φορτούνιο (= Σπύρος Μελάς) εἶναι ὁ πρῶτος πον ἔγραψε για το *Ελεύθερο Πνεῦμα* δύο ἄρθρα στο *Ελεύθερον Βῆμα* (28 καὶ 30.11.1929), λίγες μόνο μέρες μετὰ τὴν κυκλοφορία του· δημοσίευσε ἕνα ἀκόμη ἄρθρο στις 16 Ιανουαρίου 1930.

3. Ο δημοσιογράφος καὶ ποιητὴς Γεώργιος Δημάκος (1907-1934) ἢ ὁ ἀδελφός του δημοσιογράφος Ἀνδρέας (βλ. Νίκος Παπαδημητρίου, *Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἀθηναϊκῆς δημοσιογραφίας*, Ἀθήνα, Χρῖστος Γιοδάνης ΑΕΒΕ, 1990, τ. 2, σ. 98-99).

4. Ο Θεοτοκάς δεν δημοσίευσε κριτικὴ για τὸ μυθιστόρημα του Καστανάκη· διατύπωσε ὁμως τὴν κρίση του στο γράμμα του τῆς 23^{ης} Ιανουαρίου 1930 (Επιστολὴ 14).

Ἀθήνα, Βαλαωρίτη 17

11 Δεκεμβρίου 1929

Ἀγαπητὲ Θράσο

Πῆρα τίς 3.000 δρ. καὶ θὰ φροντίσω γιὰ τίς διαφημίσεις ἀμέσως. Πῆρα καὶ 10 ἀντίτυπα τοῦ μυθιστορηματός σου ἀλλὰ ξέχασες νὰ μοῦ γράψῃς ποῦ νὰ τὰ

στείλω και τὰ κρατῶ στοῦ δωμάτιό μου. Ἡ τυπογραφική ἐμφάνιση πολὺ καλή, ἂν και φοβοῦμαι ὅτι θὰ chocκάρει λιγάκι, μὰ δὲν πειράζει· βέβαια, τουναντίο ἐπιβάλλονται τέτοιες πρωτοβουλίες. Τὸ περιεχόμενο δὲν τὸ γνωρίζω ἀκόμα.

Τὸ *Ελεύθερο Πνεῦμα* ἔστησε τρελλὸ χορὸ.¹ Ὁ Ἐλευθερουδάκης ἔχει δέκα ἀντίτυπα στὴ βιτρίνα ἐγκατεστημένα μονίμως. Μετὰ τὰ ἄρθρα τοῦ Φορτούνιο, // εἶχα ἄρθρα εὐμενέστατα τῆς «Ἐστίας» (Κύρου)² καὶ τοῦ «Ἡμερησίου Τύπου» (Νταϊφάς)³ καθὼς καὶ τοῦ «Ταχυδρόμου» Θεσσαλονίκης⁴ καὶ φασαρία μεγάλη τοῦ Ξεφλούδα στὴν ἐφημερίδα «Μακεδονία».⁵ Ὁ Παλαμᾶς⁶ κι' ὁ Ἄλκης Θρύλος⁷ πολὺ εὐχαριστημένοι. Ἐξαγγέλονται πολλὲς κριτικὲς ἀκόμα, μεταξὺ τῶν ὁποίων φυσικὰ ἀρκετὲς ὑβριστικὲς. Κυκλοφορία πρώτης τάξεως. Συζητήσιες ἀνεξάντητες σ' ὄλους τοὺς κύκλους. Ἡ δευτέρη ἔκδοσις θὰ βγεῖ μὲ τὸ ὄνομά μου.⁸

Ἡ Ἀθήνα, ἀγαπητέ, εἶναι σπουδαῖος τόπος. Τὴν παραγνώρισες. Ὁ τόπος αὐτὸς καθ'αυτὸν εἶναι θαυμάσιος, οἱ ἄνθρωποι ἔξυπνοι καὶ ζωηροί, τὰ κορίτσια εἶναι τὰ πιὸ χαριτωμένα κορίτσια τοῦ κόσμου. Μονάχα οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ὑστεροῦν ἀλλὰ αὐτοὶ πρόκειται νὰ ἀπολυθοῦν συντόμως καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ ἄλλους καλύτερους. Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἐγχείρισις θὰ γίνῃ πολὺ πιὸ εὐκόλα ἀπὸ ὅ,τι νόμιζα. Ὁ τόπος τὴ θέλει.

Δὲ φοβοῦμαι πὼς θὰ μὲ ζαλίσει αὐτὸς ὁ θόρυβος ποὺ γίνεται γύρω στοῦ *Ελεύθερο Πνεῦμα* «ὅπως ζαλίζει, λές, τοὺς μωροὺς καὶ τοὺς ἀδύνατους», γιατί ἔχω τὴν ἀλαζωνία νὰ πιστεύω πὼς δὲν εἶμαι οὔτε ἀδύνατος οὔτε μωρός. Γιὰ τὸ Φορτούνιο μὴν ἀνησυχεῖς. Στὸ ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν ἔχει τίς καλύτερες προθέσεις. Στὰ // ⁹προσωπικὰ ζητήματα *certaines reserves sont necessaires*.¹⁰ Ἐκδίδει μὰ γενεὴ γενικῆς φύσεως μὲ τὸ Λέοντα Μακκά¹¹ (καλὸ παιδί) καὶ μερικὸς ἄλλους. Μοῦ ζητήθηκε ἢ συνεργασία μου μὰ δὲ θέλω νὰ ἀναλάβω τὴν υποχρέωσις τακτικῆς ἀρθρογραφίας γιατί θέλω νὰ ἀφιερωθῶ μετὰ τίς ἑορτὲς σ' ἓνα δευτέρου βιβλίου.¹²

Γειά-Χαρά

Γιώργος Θεοτοκάς

1. Ὡς τὴν ἡμέρα που ὁ Θεοτοκάς γράφει τὴν ἐπιστολή εἶχαν δημοσιευτεῖ οκτὼ βιβλιοκρισίες.
2. Ἡ βιβλιοκρισία του Αχ. Κύρου (1898-1950) στὴν εφ. *Ἐστία* υπογράφεται μὲ τὸ ψευδώνυμο Βιδλιόφιλος, τὸ ὁποῖο, στὴ *Βιβλιογραφία Θεοτοκά*, ταυτίζεται λανθασμένα μὲ τὸν Ηλ. Π. Βουτιερίδη.

3. Ὁ δημοσιογράφος καὶ πεζογράφος Κώστας Νταϊφάς (1885-1957).

4. Στὸν *Ταχυδρόμο* δημοσιεύτηκε ἡ βιβλιοκρισία του πεζογράφου καὶ δοκιμογράφου Γεωργίου Δέλιου (1897-1980).

5. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς δημοσιευμένους βιβλιοκρισίες του Στέλιου Ξεφλούδα (1902-1984), στὸ Ἀρχεῖο Θεοτοκά υπάρχουν καὶ ἐπιστολὲς του που ἀναφέρονται στο *Ελεύθερο πνεῦμα* (πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν ἀπὸ τὴν Αμαλία Ξυνογαλά, ὀ.π., Εἰσαγωγή, σμμ. 12).

6. Στις βιβλιογραφίες Παλαμά καὶ Θεοτοκά δὲν καταγράφεται κριτικὴ του Παλαμά, οὔτε σὺνεται κάποια εὐχαριστήρια ἐπιστολή του.

7. Αναφέρεται στην επιστολή που έστειλε στις 29.11.1929 ο Άλκης Θρούλος πριν από τη θετική διδλοκορία του στο περ. *Εργασία*, 11.1.1930 (βλ. Ξυνογαλά, ό.π., Εισαγωγή, σημ. 12).

8. Η έκδοση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε τελικά.

9. *προσωπικά ζητήματα* [...] Γιώργος Θεοτοκάς: Γραμμένα καθέτως στο αριστερό περιθώριο.

10. *κάποιες επιφυλάξεις είναι απαραίτητες*.

11. Λεωνίδας (Λέων) Δ. Μακκάς (1892-1972): Δημοσιογράφος, συγγραφέας και πολιτικός. Το 1922-1928 ήταν Διευθυντής του Γραφείου Τύπου της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι. Διευθυντής σύνταξης του περιοδικού *Εργασία* (1931-1939).

12. Εννοεί το *Ωρες αργίας*. Βλ. και Επιστολές 18-20.

5, rue Littré
PARIS (6e)

26 / XII / 29

Ἀγαπητέ μου Θεοτοκά,

Ἦσυχώτερος σήμερα κάθουμαι καὶ σοῦ γράφω.

Πρῶτα πρῶτα δὲ μοῦ ἔγραψες ἂν πῆρες τὸ ἀντίτυπο τοῦ «Χοροῦ τῆς Εὐρώπης», πὸν εἶτανε γιὰ σένα. Φοβοῦμαι μὴ χάθηκε. Γράψε μου νὰ σοῦ στείλω ἄλλο.

*
* *

Ἐκεῖνο πὸν μ' ἔκανε νὰ χαρῶ στὸ τελευταῖο σου γράμμα εἶναι πὸν μοῦ γράφεις πὼς θὰ ριχτῆς στὴν ἔτοιμασία καινούριου βιβλίου. Κι αὐτὸ σημαίνει πὼς δὲ σὲ ζαλίζουν τὰ μικρογεγονότα τῆς ἐπιτυχίας. Εἶμαι χαρούμενος!

Ὅπως τᾶπαμε τόσες φορές, στίς κουδέντες τῆς Bellevue καὶ τοῦ Montparnasse, οἱ ὑποχρεώσεις καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς δικῆς μας γενεᾶς στὸν Τόπο μας ξεπερνοῦν ὅλων τῶν προηγουμένων. Γεννηθήκαμε μέσα στὸ χάος μιᾶς ἐξαιρετικῆς μοίρας. Ἄπ' αὐτό, καὶ μέσα σ' αὐτό, πρέπει // νὰ πλάσουμε τὴ Γῆ μας. Τὸ χάος νὰ γίνῃ στὰ χέρια μας σκηρότητα¹ δημιουργίας, καὶ νὰ μπορέσουμε νὰ στηλώσουμε κάτι ζωντανὸ καὶ ἄξιο γιὰ τοὺς ζωντανούς καὶ τοὺς ἄξιους πὸν περιμένουν ἢ πὸν θὰ ἔρθουν – καὶ θὰ ἔχουν ἀπέναντι μας ὅλη τὴν εὐγνωμοσύνη καὶ τὴν αὐστηρότητα, πὸν δείχνουμε κι ἐμεῖς τώρα γιὰ τοὺς προηγούμενους μας.

Ἀλήθεια, ὅσο περνάει ὁ καιρὸς βλέπω πιὸ ἄγριο τὸν ὠκεανὸ τοῦ μέλλοντος. Τὴ θολὴ τρικυμία τῶν ἀπαιτήσεων του, καὶ τρομάζω καὶ χαίρουμαι. Πόσα πὸν πρέπει νὰ γίνουν καὶ πὸν ἂν δὲ γίνουν θὰ εἶναι ἀκόμη πιὸ βέβαιος ὁ σημερινὸς φυτοζῶν θάνατος τοῦ Τόπου μας – καὶ πιὸ δυνατὸ τὸ αἶσχος τῶν πνευματικῶν μας σκιάχτρων πὸν μετὸν ἴσκιό τους (δὲν ἔχουν τίποτες ἄλλο...) λιπαίνουν τὴν πανεθνικὴ μας αὐτὴ φυτοζῶϊα.

Πέρασε (εὐτυχῶς) ὁ καιρὸς ποὺ οἱ λαμπροὶ νέοι πηγαίνανε καὶ σκοτωνόντανε γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ γιὰ τὴ Μικρασία. Ὁ ἥρωισμὸς τῆς θυσίας δὲν ἔχει τὸ λόγο του στὶς μέρες μας. Ἄλλὰ ἐμεῖς ἔχουμε νὰ πέσουμε γιὰ Μικρασίες καὶ Μακεδονίες πνευματικές, ποὺ πρὲς//πει μάλιστα πρῶτα νὰ δείξουμε τὸ ποῦ βρῖσκονται, τὴ γεωγραφία τους, καὶ κατόπι νὰ ριχτοῦμε γιὰ νὰ ξεχειλίσομε² τὰ ὄριά τους μὲ τὴν ὀρμὴ τῆς κατάκτησης. Χρειάζεται τακτική θυσίας. Κι αὐτὴ ἢ δουλειὰ εἶναι ἢ μεγαλήτερη.

Γιὰ τὸν καινούριο χρόνο σοῦ εὐχόμεθα μὲ τὴν Ἀγγέλα ἄφθονη δουλειά.

Πῆρα τίς ἀποδείξεις τῶν διαφημίσεων (σημείωσα πῶς σοῦ χρωστῶ 100 δρχ.) ἀλλὰ ὄχι τίς ἐφημερίδες. Τίς περιμένω.

Γειά σου
Θράσος Καστανάκης

1. σκηρότητα: ἀδέσβαη ἀνάγνωση· ἴσως: σκ[λ]ηρότητα. (Σκηρόν: σκληρό, τραχύ).
2. Ἡ, ἴσως: ξεχειλόσομε.

14¹

Ἀθήνα, 23 Ἰανουαρίου 1930

Ἀγαπητὲ Θράσο

Ἄργησα λίγο νὰ σοῦ γράψω, ὅπως ὄφειλα, γιὰ νὰ σ' εὐχαριστήσω γιὰ τὸ τελευταῖο γράμμα σου, ποὺ μοῦ ἄρεσε ἐξαιρετικά, καὶ συγχρόνως νὰ σοῦ πῶ τίς ἐντυπώσεις μου ἀπὸ τὸ *Χορὸ τῆς Εὐρώπης*, ἀλλὰ σὲ βεβαιῶ ὅτι εἶμαι κυριολεκτικὰ πνιγμένος ἀπὸ δουλειὰ τοῦ γραφείου, δουλειὰ ἰδιαίτερη, συμπλήρωση μελετῶν, σχέσεις μὲ συναδέλφους, πελάτες, στοχαζομένους καὶ γράφοντας Ἕλληνας, ἐχθροὺς ποὺ μοῦ κάνουν κομπλιμέντα, φίλους ποὺ μὲ κατηγοροῦν καὶ καταδικάζουν τὸ μέλλον μου, κορίτσια ποὺ μιλοῦν περὶ Προῦστ, κορίτσια πετεινόμυαλα, κορίτσια καπριτσιόζικα, κτλ. κτλ. Ἴδου ἐγὼ τέλος πάντων μπασμένος μὲ τὰ σωστά μου στὸ χορὸ τῆς Ἀθήνας. Μὰ δὲ θὰ τὴν ἀφήσω τὴν Ἀθήνα τὴ σκορδόπιστη νὰ μὲ βγάλει ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ ἔταξα στὸν ἑαυτό μου. Θὰ στρώσω ὅπωςδήποτε τὴ ζωὴ μου καὶ θὰ μπῶ σὲ μιὰ πειθαρχία, συνεχίζοντας τὴ δουλειά μου χωρὶς νὰ σκοτίζομαι ποσῶς γιὰ τὸ τί λέει ὁ ἓνας καὶ τὸ τί λέει ὁ ἄλλος.

Διάβασα τὸ μυθιστόρημά σου μὲ τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον καὶ μ' αὐτὴν τὴν εὐκαιρία ξανακοίταξα καὶ τοὺς ἄλλους Καστανάκηδες // τῆς βιβλιοθήκης μου. Ἡ τριλογία τοῦ Montparnasse² εἶναι τώρα πλήρης καὶ ἀποτελεῖ ἓνα σύνολο ζωηρό, θορυβῶδες, ποικιλόχρωμο, παλαδό, ποὺ πλουτίζει τὴν ἐλληνικὴ πεζογραφία μὲ τρόπο ἀπροσδόκητο. Περιμένω τώρα κάτι ἄλλα πράγματα γιὰ

Ἀθήνα, 23 Ἰανουαρίου 1930

Ἀγαθὴ Ὁψίσο

Ἄγρια ὄσο τὰ σοὺ ἄγγυ, ἔσως ἔφραγα, γὰρ
τὰ σ' ἐπισημίων γὰρ τὸ ὑπελαίο ἄγγυμα σου, σοὶ
μοὶ ἔφρα ἐξαρσένια, γ' ὀργηόνας τὰ σοὺ οὐκ εἶ
ἐπισημίων μου ἀπὸ τὸ Χαρί διὰ τὴν ὄσον, ἔφρα σ'
βίβανω ὅτι κίμα ὑπερμελικά ἐπισημίων ἐσὺ
δουκία τὸν ἄγγυον, δουκία ἰδουκία, ἐπισημίων
μεγυλίον, οὐκίον μὲ ὀργηόνας, οὐκίον, οὐκίον-
μύιον γ' ἄγγυον τὸν ἄγγυον, ἐξαρσένια σοὶ μὲν
ἐξαρσένια ὑπερμελικά, οὐκίον σοὶ μὲν ὑπερμελικά
γ' ὑπερμελικά τὸν μύιον μου, ὑπερμελικά σοὶ μὲν
ἐξαρσένια, ὑπερμελικά οὐκίον, ὑπερμελικά, ὑπερμελικά
ὑπερμελικά, ὑπερμελικά. Ἔσως ἔφρα ἔφρα οὐκίον
μεγυλίον μὲ τὸ ἐξαρσένια μου ὅτι τὸν ἄγγυον.
Μὰ δι' ἃ τὸν ἄγγυον τὸν ἄγγυον γ' ὑπερμελικά
τὰ μὲν ἄγγυον ἀπὸ τὸ ἄγγυον σοὶ ἔφρα ὀργη
ἐξαρσένια μου. ὅτι ὀργη ὀργη ὀργη ὀργη ὀργη
δὲ μὲν ὀργη μὲν ὀργη, ὀργη ὀργη ὀργη
δουκία τὸν ἄγγυον τὰ ὑπερμελικά ὀργη γὰρ τὸν
ἄγγυον ὀργη γ' τὸν ἄγγυον ὀργη.

Ἐξαρσένια τὸν ὑπερμελικά σου
μὲ τὸν ὑπερμελικά ἐξαρσένια γ' τὸν ἄγγυον τὸν
ἐξαρσένια ὑπερμελικά γ' τὸν ἄγγυον ὑπερμελικά

τά όποια μου είχες μιλήσει, πολύ διαφορετικά. Δέ θα μείνεις βέβαια όριστικά στο Montparnasse. Φαντάζομαι πώς θα άρκεσθείς στις έπιτυχίες που σου έδωσε ως σήμερα ή έπεξεργασία αυτού του ύλικου και πώς δέ θα θελήσεις νά επαναλάβεις τά ίδια μοτίβα. Περιμένω τό προσεχές διδλίό σου με τήν πεποίθηση πώς θα είναι πάλι ένας άλλος Καστανάκης – ένας Καστανάκης που ίσως ξαναβρεί κάποιες ώραίες τάσεις του του Λόγου τής Πόλης³ που τις έγκατέλειψε προτού τις όλοκληρώσει.

Λοιπόν, άγαπητέ, από όλην τήν ανθρωπότητα του Χορού τής Εύρώπης προτιμώ (ποιόν νομίζεις;) τόν κ. Νικολαΐδη! Σου φαίνεται περιεργό; Αυτός έκει μέσα έχει τόν περισσότερο πλούτο ψυχής. Τό Μορλενιά και τό Σαλδιάτη σου τούς μισώ. Τό Μελογιάννη τόν συμπαθώ από τήν προηγούμενη γνωριμία μας αλλά ως άνθρωπο δέν τόν εκτιμώ πολύ. Τό κορίτσι είναι πολύ ένδιαφέρον αλλά ce n'est pas mon genre.⁴ Με τραβούν άλλοι είδους γυναίκες. Ό Φορτούνιο μου φαίνεται γραμμένος με λίγη κακία. Ό Μένος καλός τύπος snob. Άλλά ό Νικολαΐδης είναι καλή // δουλειά, πολύ καλή δουλειά κ' ή τελευταία κίνησή του («ένα κορίτσι του Τόπου μου»), ή κουμπουριά για τήν Ελλάδα, μου τόν κάνει πολύ άγαπητό. Είναι μιá καλή κάθαρσις. Νομίζω πώς αυτός κι' ό Μαζέπης είναι οί καλύτερες créations σου και συνάμα οί πιό έλληνικές.

Πρέπει όμως νά σου ξαναπώ τήν προτίμησή μου για τή λιτότητα. Σ' αυτό τό σημείο διαφωνούμε, χωρίς νά πρόκειται βέβαια νά αντιληφθούμε αυτήν τή διαφωνία όπως αντιλαμβανόμαστε τις διαφορές Βενιζελισμού και Άντιβενιζελισμού. Τουτέστιν άσπρο στο ένα, μαύρο στο άλλο.

Άρχισα νά βαριούμαι πολύ τό *Ελεύθερο Πνεύμα* και τις συζητήσεις που προκαλεί. Έπληθε ήδη ό κοροσμός. Τά είπα και άνακουφίστηκα. Τώρα rassons à autre chose.⁵

Άκουσα τυχαίως πώς ό Άγών δημοσίευσε κομμάτια του *Ε[λεύθερου] Π[νεύματος]*.⁶ Νομίζω πώς μπορούσε ό Λουκάς νά μου τόν στείλει άφού έγώ είμαι ό άμεσώτερα ένδιαφερόμενος με τήν υπόθεση.

Θέλω νά σου ζητήσω μιá χάρη. Σε μιá *Comœdia* του Δεκεμβρίου ό Λέων Μακκάς έγραψε ένα άρθρο για τά έλληνικά γράμματα στο όποιο μιλά και για μένα.⁷ Αυτό τό άρθρο δέν τό βρήκα έδω κι' ό ίδιος ό Μακκάς αδυνατεί νά μου τό προμηθεύσει. Μπορείς νά μου τό βρεις έσύ; Θα με ύποχρεώσεις. Μου χρειάζεται νά κρατήσω τά πρακτικά αυτής τής συζήτησης.

Τό άρθρο τής Dreux⁸ στις *Nouvelles [Littéraires]*⁹ μ' εύχαρίστησε πολύ. Θα είναι πολύ πολύ καλό αν συνεχιστεί αυτή ή δουλειά και έξελιχθεί σε μιá τακτική παρακολούθηση των έλλ. γραμμάτων όπως γίνεται στήν *Comœdia* και στο *Mercury*.¹⁰ //

Χορό τής Εύρώπης έγώ δέν πήρα. Άναγκάστηκα νά κλέψω ένα αντίτυπο από εκείνα που μου έστειλες για τόν Κολλάρο. Έσωκλείω τις άποδείξεις του για 44 αντίτυπα.

Μέ πολλούς χαιρετισμούς σ' ἐσένα και στην κ. Καστανάκη (τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἔχω καιρὸ νὰ τὸ δῶ τυπωμένο).

Γειά σου
Γιώργος Θεοτοκάς

Βαλαωρίτου 17

1. Η επιστολή έχει δημοσιευτεί, χωρίς σχόλια, στο περ. *Λέξη*, τχ. 117 (Σεπτ.-Οκτ. 1993) 538-539.

2. Δηλαδή οι δύο συλλογές διηγημάτων *Η Κοντεσσίνα Φελιτσιτά* (1928) και *Το Παρίσι της νύχτας και του ἔρωτα* (1929) και τὸ μυθιστόρημα *Στο χορὸ τῆς Ευρώπης* (1929).

3. Για τὸ περιοδικὸ *Λόγος* (1918-1922), ἀπὸ τα σημαντικότερα περιοδικὰ του μείζονος ἐλληνισμοῦ, και τις συνεργασίες του Καστανάκη βλ. τα ευρετήρια που συντάξε ο Εμμ. Κριαράς, «Ευρετηριακοὶ πίνακες του περιοδικοῦ *Λόγος* 1918-1922», περ. *Η καθ' ἡμᾶς Ανατολή*, 2 (1994) 7-23 = *Θητεία στη γλώσσα*, Εκδόσεις Γκοβόστη, 1998, σ. 305-323.

4. *δεν είναι ο τόπος μου.*

5. *ας περάσουμε σε ἄλλο θέμα.*

6. Πράγματι, στον *Αγώνα*, 14.12.1929, ἀναδημοσιεύτηκε τὸ «Περίπατος στην Ευρώπη» (αβιδιολογῶρα φητη παραπομπή).

7. Η *Comœdia* ἦταν εφημερίδα του Παρισιοῦ που κυκλοφοροῦσε τις περιόδους 1907-1914, 1919-1937 και 1941-1944. Ο Λέων Μακκάς τὸ 1929 δημοσίευσε ἐδὼ μια σειρά ἀρθρῶν με γενικό τίτλο «Lettre d'Athènes»· αὐτὸ που ζητᾶ ο Θεοτοκάς δημοσιεύτηκε στις 15.12.1929, με τίτλο «Réaction contre les idées d'Emile Ludwig et pensées d'un esprit jeune». Παράθετὸ τὸ χωρίο που ἀναφέρεται στο *Ελεύθερο πνεῦμα*: «un de ces jeunes s'est ainsi révéélé l'autre jour par la publication d'un livre admirable, *L'Esprit libre*, qui part en guerre contre le dogmatisme un peu sectaire de certaines écoles et chapelles trop étroites de la littérature et de la critique grecques et qui, profondément imbu de culture française, revendique hautement le rétablissement intégral du droit de l'intellectuel à la liberté. *L'Esprit libre* a pour auteur un jeune docteur en droit, M. Théotokas, qui apparaît ainsi comme étant à la fois un observateur des plus fins de la vie spirituelle et littéraire de son pays.» (Ένας ἀπὸ αὐτοῦς τους νέους ἐμφανίστηκε προσφάτως με την ἐκδοση ἐνὸς θαυμασίου βιβλίου, του *Ελεύθερου πνεύματος*, που καταφέρεται ἐναντίον του γάπῳς αἰρετικῶν δογματισμοῦ ορισμένων πολὺ κοντόθῳρων σχολῶν και τάσεων τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας και κριτικῆς, και τὸ ὁποίῳ, βαθιὰ διαποτισμένο ἀπὸ γαλλικὴ κουλτοῦρα, διεκδικεῖ με παρησία την πλήρη ἀποκατάσταση του δικαιώματος του διανοουμένου στην ἐλευθερία. Ο κ. Θεοτοκάς, ο συγγραφέας του *Ελεύθερου πνεύματος*, εἶναι ἕνας νεαρός διπλωματοῦχος τῆς Νομικῆς που ἐμφανίζεται ἔτσι να εἶναι συνάμα και ἕνας ἀπὸ τους πιο λεπτοῦς παρατηρητές τῆς πνευματικῆς και λογοτεχνικῆς ζωῆς τῆς πατρίδας του.)

8. Ἐννοεῖ τὸ ἀρθρο τῆς Mathilde Dreux «Panorama de la littérature grecque», *Les Nouvelles Littéraires*, 377 (4.1.1930), τὸ ὁποίῳ ἀναφέρεται σε σύγχρονους Ἑλληνας ποιητές και συγγραφείς (Παλαμιά, Ξενοπούλο, Κ. Χατζόπουλο, Π. Χορν, Βάρναλη, Κόντογλου, Καστανάκη κ.ά.).

9. *Les Nouvelles littéraires* (1922-1986): Ἐβδομαδιαίῳ περιοδικὸ κριτικῆς και βιβλιογραφικῆς ἐνημέρωσης, που ἰδρύθηκε ἀπὸ τον Γάλλο ἐκδότη André Gillon (1880-1969), διευθυντὴ του Οἴκου Larousse.

10. Ἀσφαλῶς ἐννοεῖ τον *Mercur de France*, ἀπὸ τα παλαιότερα ευρωπαϊκὰ περιοδικὰ (ἰδρύθηκε τὸ 1672). Η τελευταία περίοδος ἀρχισε τὸ 1890 και διήρκεσε ὡς τὸ 1965.

Bellevue
27 Αυγούστου
1930

Ἄγαπημένε μου Θεοτοκά,

Ἦστερα ἀπὸ μιὰ μεγάλη περιοδεία στὰ γαλλικὰ ἐνδότερα κι ἐσώτερα, Biarritz, St Jean de Luze, Pau, Lourdes, Cauterets, Bordeaux, πού βάσταξε δυὸ μῆνες καὶ πού εἶτανε ἀπαραίτητη γιὰ τὴ δουλειά μου, γιὰ τὸ κέφι δηλαδή τῆς δουλειᾶς μου, ξαναγύρισα στὴ Bellevue μας τὴν ἀγαπημένη, κοιμήθηκα ὅσο παίρνει ἢ σάρκα τοῦ ἀνθρώπου καὶ σοῦ γράφω τώρα – ἀφοῦ, ἐννοεῖς, ἐξύπνησα κι ὀρθάνοιξαν τὰ μάτια μου.

Μ' ὄλα σου τὰ δίκια θὰ μὲ βρίζης πού τόσο ἄργησα νὰ σοῦ γράψω. Μὰ τί σημαίνει; Τὸ ξαίρεις πόσο σ' ἀγαπῶ, καρτερώντας // τὰ πλείστα ἀπὸ σένα. Καὶ γι' αὐτὸ σ' ἀγαπῶ, αἰσχιστε χιωταρά! Αὐτὲς τὶς μέρες, τὶς νύχτες πού εἶμαι ὁλομόναχος – ἢ χιωταροῦ Ἀγγέλα πῆγε γιὰ τὴν κούρα τῆς στοῦ Bagnoles de l'Orne καὶ δὲ θὰ ἐπιστρέψῃ πρὶν τὶς 15 Σεπτ. – σὲ συλλογίζουμαι ἐξαιρετικά, τὰ πρωγιά πού περάσαμε στὶς εὐρύτητες¹ ἐκεῖνες τοῦ Montrarnasse. Ναί, πολὺ σὲ θυμᾶμαι, παλιόπαιδο. Τοὺς ἄλλους δὲν ἤῤα ἀκόμη καιρὸ νὰ τοὺς συναντήσω. Δουλειὰ πάντα πολὺ, θέλοντας νὰ κρατήσω τὴν κεκτημένη ταχύτητα τοῦ ταξιδιοῦ. Πολὺ.

Ἔνας τόμος διηγήματα: «Μιὰ Μάνα πέρασε».² Ἔτοιμος.

Καὶ προχωρεῖ τὸ μυθιστόρημα: «Ἡ Φυλὴ τῶν ἀνθρώπων»,³ πού μὲ κρατεῖ κατενθουσιασμένο. Γίνεται στοῦ Νιχῶρι τοῦ Βοσπόρου. Μερικὲς σελίδες του, στ' ἀλήθεια μὲ ξεπεράσανε ὅπως δὲν // τὸ περιμένα. Κι ὅπως ἴσως νὰ μὴν ἔπρεπε...

Πλαί σ' αὐτὰ κι ἀγάλια ἀγάλια, μὰ πολὺ ἀγάλια, δουλεύω γιὰ τὸν τόμο (ἴσως νὰ γίνουνε δυὸ τόμοι): «Ἡ Νεοελληνικὴ Πεζογραφία».⁴

Γι' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόμο καὶ γιὰ ἐξωτερικὰ ὑλικά τοῦ μυθιστορήματος μου τοῦ προσεχοῦς: «Ἑλληνικὰ Χώματα»⁵ κατεβαίνω τὸ καλοκαίρι τοῦ 1931 στὴν Ἑλλάδα, γιὰ τέσσερις μῆνες. Στὴ Χίο, ὅπου θὰ μείνω καὶ τὸ περισσότερο, κοίταξε νὰ πᾶμε μαζί. Ἔκτος ἂν ἐσὺ ἔρθῃς στοῦ Παρίσι. Πρέπει νὰ ἔρθῃς. Ὅλα ἄριστα. Ἄριστα ἀκόμη καὶ τὰ κέφια. Τώρα περιμένω νὰ μοῦ γράψῃς λεπτομερῶς τί ἐτοιμάζῃς ἐσύ. Πότε ὁ καινούριος σου ὁ τόμος καὶ περὶ τίνας; Γράψε μου πολλὰ, καὶ μὴ μὲ συνερίζεσαι πού ἄργησα νὰ σοῦ ἀποκριθῶ.

Τὸ ἄλλο μας τὸ σχέδιο (περιοδικὸ) // ὑποχθονίως ἀκολουθεῖ τὸ σταθερότερο προετοιμασίμα. Θ' ἀργήσῃ, γιὰτὶ πρέπει νὰ ἀργήσῃ. Μὰ θὰ γίνῃ. Τώρα εἶναι πιὸ σίγουρο, πιὸ μεγαλοπρεπὲς ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ. Φτάνει νὰ δουλεύουμε στοῦ μεταξῦ, κ' ἔτσι ποτὲς ὁ καιρὸς δὲν εἶναι χαμένος. Τὸ ξαίρεις τόσο καλά, ἐλπίζω, ὅσο κ' ἐγώ.

Περιμένω τὰ νέα σου καὶ σὲ φιλῶ.

Θράσος Καστανάκης

Τὸν Παλαμὰ τὸν βλέπεις; Φίλησε του τὸ χέρι ἀπὸ μέρους μου.

1. *ευρύτητες*: Ὅχι ἀπολύτως βέβαιη ἀνάγνωση.
2. Στον τόμο δόθηκε τελικὰ ὁ τίτλος *Το μαστίγιο καὶ οἱ πολυέλαιοι*, ὅπου περιλαμβάνεται τὸ διήγημα «Μια μάνια πέρασε». Βλ. καὶ Ἐπιστολή 18, σμ. 4.
3. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε μετὰ τον Σεπτέμβριο τοῦ 1932 με τίτλο *Ἡ Φυλὴ τῶν Ἀνθρώπων καὶ* ὑπότιτλο *Μυθιστόρημα τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον τῆς «Εστίας» Ἰωάννου Δ. Κολλάρου καὶ Σίας. Βλ. καὶ Ἐπιστολές 19 καὶ 23.
4. Ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν ολοκληρώθηκε ποτέ· στη συνέντευξή του στον Κώστα Καλαντζή, στις 29.9.1931, θ' ἀπαντήσει ὡς ἐξῆς στη σχετικὴ ἐρώτηση: «Αὐτὸ [τὸ βιβλίο] πάντα τὸ δουλεύω... Καὶ πάντα μένει γιὰ ἀργότερα».
5. *Ἑλληνικά Χώματα* εἶναι ὁ υπέρτιτλος τοῦ μυθιστορήματος *Μυστήρια τῆς Ρωμιοσύνης*, Αθήνα, Ἐκδοσις «Κύκλου», 1933· με τὸν ἴδιο υπέρτιτλο ἐκδόθηκαν καὶ τὰ μυθιστορήματα *Μεγάλοι Ἀστοὶ* (1935) καὶ *Τὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης*, Αθήνα, «Αετός» Α.Ε., 1942 (προηγούμενη ἐκδοσις με τίτλο *Οἱ Περιθώριοι*, 1938;).

DR. M. G. THÉOTOKAS¹

AVOCAT

TELEPHONE: 25-13
TELEGRAMMES:
THÉOTOKAS-AVOCAT-ATHÈNES

12. RUE VALAORITOU
ATHÈNES

27 Νοεμβρίου 1930

Ἀγαπητὲ Θράσο,

Ἄργησα νὰ ἀπαντήσω στὸ τελευταῖο γράμμα σου ἐπειδὴ, τοὺς τελευταίους καιροὺς, μελετοῦσα πολὺ γιὰ τὶς ἐξετάσεις μου στὸν Ἄρειο Πάγο.² Περιττὸ νὰ σοῦ πῶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνιαρὴ ὑπόθεση μοῦ χάλασε τὰ κέφια ἐντελῶς. Ἐπί-τέλους ἐπρόκειτο σήμερα νὰ ἀρχίσει τὸ βάσανο, ὅταν ξαφνικὰ, τὴν τελευταία στιγμή, μαθαίνω ὅτι ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ δὲν εἶναι ἀκόμα προετοιμασμένη καὶ ὅτι ἀναβάλλονται οἱ ἐξετάσεις γιὰ λίγο, κανεὶς δὲν ξέρει γιὰ πότε. Μοῦ εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ ξαναπιάσω τὰ βιβλία καὶ σοῦ γράφω γιὰ νὰ ξεσκάσω.

Πρῶτα-πρῶτα πρέπει νὰ σὲ πληροφορήσω ὅτι τὸ ἐλληνικὸ Κράτος ἀρχίζει πάλι νὰ μὲ ἀηδιάζει // καὶ ὁ ἐλληνικὸς οὐρανὸς νὰ μὲ στενοχωρεῖ. Ὅσο γιὰ τὴ ζωὴ τῆς Ἀθήνας μὴν τὰ ρωτᾶς, καημένο παιδί. Ἡ μόνη δυνατὴ διασκέδασις εἶναι νὰ κουβεντιάζει κανεὶς μὲ κομπῆς γυναῖκες (πρέπει νὰ πῶ ὅτι οἱ γυναῖκες τῆς Ἀθήνας ἀξίζουν κατὰ κανόνα πολὺ παραπάνω ἀπὸ τοὺς ἄνδρες). Μὰ ἡ κου-

βέντα, φυσικά, δὲν μπορεῖ νὰ γεμίσει τὴ ζωὴ μου. Φιλολογία.... φιλολογία... et puis après?³ Θὰ ἔδινά πολλά, πάρα πολλά, γιὰ ἓνα ταξιδάκι. Μὰ πότε;

Οἱ νοσταλγίες ἀρχίζουν νὰ μὲ σφίγγουν. Ὅταν ἔρθεις τὸ καλοκαῖρι (ἐλπίζω νὰ μὴν ἀρχίσαις πάλι τις ἐπ' ἀόριστον ἀναβολές) θὰ εἶναι μιὰ μεγάλη εὐχαρίστηση γιὰ μένα νὰ θυμηθοῦμε μαζὶ τὸν καλὸ παλιὸ καιρὸ. Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν οἱ γρίνες δὲ χρησιμεύουν σὲ τίποτα.

Παρ' ὅλη τὴν πρακτικὴ ἐργασία μου κατώρθωσα νὰ μὴν ἐγκαταλείψω τὰ γράμματα. Τὸ χειμῶνα θὰ τυπώσω πάλι μιὰ φυλλάδα, πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Θὰ τὴν ἐπιγράψω κατὰ // πᾶσαν πιθανότητα Ὕμνος ἀργίας καὶ θὰ περιέχει μερικὰ κομμάτια ἐσωτερικῆς ζωῆς (κάτι μεταξὺ monologue καὶ dialogue intérieur) γραμμένα σὲ τόνο λιγυλάκι romanesque. Νὰ δοῦμε πῶς θὰ σοῦ φανοῦν αὐτὰ τὰ ἀποκλήματα τῆς νοσηρῆς φαντασίας μου. Κατόπι θέλω πολὺ (μὰ πάρα πολὺ) νὰ γράψω ἓνα μυθιστόρημα σατυρικὸ καὶ εὐθυμο. Νὰ δοῦμε, νὰ δοῦμε...

Πρέπει νὰ σοῦ ἀνακοινώσω καὶ μερικὰ ἄλλα σχέδιά μου:

Μαζὶ μὲ τέσσερις φίλους (Οἰκονομίδης, Τσιριμώκος, Γ. Σεφεριάδης καὶ Κατσιμπάλης)⁴ συνωμοτῶ γιὰ τὴν ἴδρυση ἑνὸς περιοδικοῦ, ποῦ θὰ λέγεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα *Εὐρώπη*, καὶ θὰ βγαίνει τρεῖς ἢ τέσσερις φορὲς τὸ χρόνο.⁵ Τὸ θέλουμε σὲ σχῆμα διβλίου καὶ μὲ 80 τουλάχιστο σελίδες γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ δημοσιεύει μακροσκελεῖς ἐργασίες. Θὰ ἐπιδιώξουμε, ἂν γίνῃ, νὰ τὸ κρατήσουμε σ' ἓνα ἐπίπεδο ἐντελῶς σοβαρὸ καὶ εὐπρεπές. Δημοτικὴ, φυσικά, πέρα ὡς πέρα. Τὶς τάσεις τοῦ περιοδικοῦ τὶς μαντεύεις γιὰτὶ γνωρίζεις // τοὺς ἀνθρώπους. Ὅσο γιὰ τὸ οἰκονομικὸ μέρος κανονίζεται μὲ τὸν ἐξῆς ἀπλούστατο τρόπο: θὰ πάρουμε τὴν ἀπόφαση νὰ καλύπτουμε τὰ ἐλλείμματα ἀπὸ τὴν τσέπη μας. Τὸ μόνο πρᾶμα ποῦ μὲ ἀνησυχεῖ εἶναι ἡ ὕλη. Ἐπειδὴ θέλουμε κάτι πολὺ καλὸ (ἐντελῶς ἄσχετο μὲ ὅλη τὴν κίνηση τῶν σημερινῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων) θὰ τὸ δγάλουμε μονάχα ἂν βεβαιωθοῦμε πῶς θὰ ἔχουμε ὕλη (τέτοια ποῦ τὴ θέλουμε) ἐξασφαλισμένη γιὰ ἓνα χρόνο τουλάχιστο. Ἐλπίζουμε πῶς ἢ κ. Καστανάκη κ' ἐσὺ θὰ θελήσετε νὰ συνεργαστεῖτε καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ γράψετε, χωρὶς καθυστέρηση, τὶς διαθέσεις σας. Θὰ δημοσιεύουμε κάθε εἶδος λογοτεχνικῆς, φιλοσοφικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἐργασίας.

Σοῦ προσθέτω ὅτι δὲ θὰ ἀποβλέψουμε καθόλου σὲ κυκλοφορία ἀλλὰ θέλουμε νὰ κάνουμε κάτι pour notre plaisir.⁶ Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐλληνικὸ περιβάλλον, τὴν ἐλληνικὴ πραγματικότητα καὶ τὰ τοιαῦτα, on s'en fiche.⁷ Ἄν εἶναι νὰ γίνῃ κάτι ἐλπίζω νὰ γίνῃ τὴν ἄνοιξη.

Γειά - χαρὰ
Γιώργος Θεοτοκάς

1. Το ὄνομα καὶ ἡ διεύθυνση τοῦ γραφείου εἶναι ἐντυπα.

2. Ο Θεοτοκάς διορίστηκε δικηγόρος στις 8 Ἀπριλίου 1931 καὶ ορκίστηκε στις 29 Ἀπριλίου.

3. ... και μετά:

4. Ο Θεοτοκάς διατηρεί πυκνή αλληλογραφία με τον Ηλία Τσιριμώκο από 12.8.1928 έως 27.3.1932 (Αρχείο, φ. 4/52-71: 20 γράμματα): τρία γράμματα του Τσιριμώκου πρόκειται να δημοσιεύσει η Αμαλία Ξυνογαλά (ό.π., Εισαγωγή, σημ. 12). Επίσης, στο Αρχείο σώζονται 14 γράμματα του Γ. Κ. Κατσίμπαλη προς τον Θεοτοκά, από 6.6.1935 έως 26.7.1963.

5. Βλ. Εισαγωγή, σ. 128.

6. για τη δική μας ευχαρίστηση.

7. δεν μας νοιάζει.

10 Δεκεμ.

1930

Ἀγαπητὲ Θεοτοκά,

Πρῶτα πρῶτα σοῦ λέω πὼς δὲ σχολιάζω καθόλου τὰ ὅσα μοῦ λὲς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, γιατί ζωηρὰ θυμοῦμαι ἕνα περυσινό σου γράμμα ὅπου μοῦ ἔλεγες τὸν ἐνθουσιασμό γιατὰ τὰ ὅσα ἐκεῖ ἔδλεπες καὶ πρόσθετες «ἐσὺ παραξήγησες τὴν Ἑλλάδα». Ὁ ἐσὺ εἶμιον ἐγώ. Λοιπόν, καταλαβαίνεις, πὼς καὶ γιατὰ τὰ τότε τὰ λόγια σου καὶ γιατὰ τὰ τώρα τὰ σχόλια εἶναι χασομέρια πού δὲν τὰ συνηθίζω.

≈

Χαίρουμαι ἐξαιρετικά πού με τοὺς τέσσερις φίλους (καὶ στοὺς τέσσερις καὶ σ' ἐσένα ἔχω μεγάλη ἐμπιστοσύνη) σχεδιάζεις τὴν ἔκδοση περιοδικοῦ.

Φυσικά θὰ ἔχετε καὶ τὴ δική μου συνεργασία καὶ τῆς Ἀγγέλας Καστανάκη. //

Σχετικά με τὸ περιοδικὸ αὐτὸ σοῦ λέω πὼς πρέπει ἀπόλυτα νὰ δγῆ. Στὰ ἔξοδα θὰ εἶμιον πρόθυμος νὰ συμμετάσχω κ' ἐγώ. Θὰ εἶτανε μάλιστα λαμπρὰ ἂν ὄλες τίς δυνάμεις τίς συγχωνεύαμε σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ τῆς Ἀθήνας. Καὶ τίς ἠθικὲς δυνάμεις καὶ τίς ὕλικὲς ὥστε νὰ δγῆ κάτι ἀντάξιο τῶν ὅσων περιμένει τὴ στιγμή τούτη ὁ τόπος μας. Ἐναρμονισμένο συγχρόνως μετὰ τὰ δικά μας ὄνειρα καὶ τίς ἀντικειμενικὲς (καὶ ἀλτρουϊζουσες, φυσικά) φιλοδοξίες μας.

Τέτοιο περιοδικὸ κατὰ τὴ γνώμη μου:

1^ο. Δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζεται ἀπλῶς «Εὐρώπη». Νὰ βροῦμε ἄλλον τίτλο («Σύγχρονη Ἐπιθεώρηση», «Ἡ Πανευρωπαϊκὴ», «Παγκόσμια Διανόηση», «Μεσογειακὴ Ἐπιθεώρηση», «Ἡ Ἐποχὴ μας», καὶ ἄλλοι πού θὰ βρεθοῦν τελειωτικά ὅταν τὸ πράγμα θὰ πλησιάζη τὴν ἐκτέλεση του) γιατὰ νὰ μὴ θυμίζουμε –καὶ ἄνευ λόγου– ὑποκαταστήματα τοῦ οἴκου Rieder.

2^ο. Θὰ πρέπει νὰ δγῆ *μηνιαῖο*, σχῆμα περίπου «Κοντεσσίνας»¹, καὶ ὄχι τρίμηνο // γιατί θὰ χάνη τὸ κύρος τῆς συνεχείας του καὶ θὰ ὑπάρχη εἰς τὸ περιθώριο τοῦ ἐρασιτεχνισμοῦ.

Σοῦ εἶπα, ἐγὼ τὸ βλέπω σὰ συγκεντρωτήρα ὅλης τῆς ἄξιας νεοελληνικῆς κίνησης, καὶ καθρέφτη τῆς πανευρωπαϊκῆς. Ἐτσι θὰ ἐπιδληθῆ καὶ θὰ ἐκτελέσῃ τὸ σκοπὸ του.

3°. Ἡ διεύθυνση, φυσικά, θὰ ἀνήκει σὲ μιὰν ἐπιτροπὴ πού θὰ τὴν ἐκλέξουμε ἐμεῖς.

4°. Τὸ οἰκονομικὸ ζήτημα νὰ κανονιστῆ ὅπως πολὺ σωστά λέξ. *Participation au déficit* ἢ *aux bénéfices*,² ἐὰν ὑπάρχουν κέρδη. Πάντως εἶμαι ὑπερβέβαιος ὅτι ἂν συνενώσουμε τὶς δυνάμεις μας σ' ὄλο τὸ μέτωπο, θὰ ἔχουμε ἀρκετοὺς συνδρομητὲς καὶ πούληση ὥστε νὰ καλύπτονται τὰ 50% τῶν ἐξόδων, καὶ νὰ μένουν τὰ ἄλλα 50% γιὰ νὰ τὰ καλύπτουμε ἀπὸ τὴ δική μας τσέπη.

Αὐτὰ ὅλα σοῦ τὰ γράφω τώρα ἐντελῶς πρόχειρα. Θὰ ἤθελα νὰ συνεννοηθοῦμε πλατεῖα κι ἀπὸ κοντὰ γι' αὐτὸ τὸ ἔργο, πού τὸ βλέπω τεράστιο.

Τὸ καλοκαῖρι (ἐκτὸς ἂν πεθάνω ἢ // ἀρρωστήσω βαριά) κατεβαίνω στὴν Ἀθήνα *σίγουρα*, ἀφοῦ μοῦ δίνεται *mission de l'enseignement supérieur* (τοῦ ἐδῶ Ὑπουργείου Παιδείας) *pour la Grèce*,³ τεσσάρων μηνῶν. Νά ἕνα εὐχάριστο νέο! Ἐκεῖ θὰ μιλήσουμε καὶ θὰ τὰ ποῦμε ὅλα ὀριστικά. Μὴ διάζεσαι! Ἄλλωστε, καὶ γιὰ λόγους καθαρὰ βιβλιοπωλειακὰ πραχτικoύς, θὰ εἶναι προτιμώτερο ἢ ἔκδοση νὰ γίνῃ φθινόπωρο κι ὄχι καλοκαῖρι.

Τέλος, περιμένω νὰ μοῦ γράψῃς γιὰ ὅλα αὐτὰ τὶς δικές σου ἀπόψεις.

«Τὸ Μαστίγιο κ' οἱ Πολυέλαιοι» θὰ σοῦ τὸ στείλω μόλις τὸ λάβω.

Περιμένω τὸ δικό σου βιβλίο.

Χαιρετίσματα σ' ὄλους τοὺς φίλους καὶ καλὴ Χρονιά.

Γειά σου
Θράσος Καστανάκης

1. Δηλαδή 22×14 εκατοστά.

2. συμμετοχὴ στὴ ζημία ἢ στὰ κέρδη.

3. ἐντολή/ἀποστολὴ ἀνώτερης διδασκαλίας στὴν Ελλάδα: μετάρθεση ἢ ἀπόσπαση γιὰ διδασκαλία στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση. Δὲν μπόρεσα νὰ εξακριβώσω ἀν ὁ Καστανάκης ἤρθε τελικὰ στὴν Ελλάδα γι' αὐτόν τον λόγο. Βλ. καὶ Ἐπιστολὴ 21.

Μ. Γ. ΘΕΟΤΟΚΑΣ¹
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ: 25-13
ΤΗΛΕΓΡ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ:
ΘΕΟΤΟΚΑΣ-ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ-ΑΘΗΝΑΙ

12. ΟΔΟΣ ΒΑΛΛΑΩΡΙΤΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

24 Ἰανουαρίου 1931

Ἀγαπητὲ Θράσο,

Ἔλαβα τὸ γράμμα σου καὶ τὸ βιβλίο σου καὶ εὐχαριστῶ θερμά.

Γιὰ τὸ περιοδικὸ δὲν συμπίπτουν οἱ ἀπόψεις μας. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ δγαίνει κάθε μῆνα, γιὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους, τῶν ὁποίων

ὁ σπουδαιότερος εἶναι ὅτι θέλουμε νὰ τὸ κρατήσουμε σ' ἓνα ἐπίπεδο σοβαρό. Ἄν θγαίνει κάθε μήνα θὰ ἀναγκαστοῦμε νὰ δημοσιεύουμε ὀ,τιδήποτε, γιατί ποῦ θὰ βρίζουμε κάθε μήνα 80 ἢ καὶ μόνο 50 σελίδες καλῆς πρόζας; Θὰ θγαίνει λοιπὸν 3 ἢ 4 φορές τὸ χρόνο μὲ ὕλη διαλεγμένη μὲ τὴ μεγαλύτερη αὐστηρότητα. Θέλουμε νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ περιοδικὸ ἓνα ὑπόδειγμα de bon goût, de bon ton, de bonne composition, de bonne langue (δημοτικὴ φυσικά), // de mesure, d'ordre, de raison.² Αὐτὰ χρειάζεται σήμερα ὁ τόπος κι' αὐτὲς εἶναι ἄλλωστε κι' οἱ δικές μας οἱ ἀτομικὲς τάσεις. Αὐτὰ ποῦ σοῦ λέω δὲ θὰ τεθοῦν δογματικὰ ἀλλὰ θὰ ἀναδίνονται τρόπον τινὰ μέσ' στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ περιοδικοῦ. Στὴν περιοχὴ τῶν ἰδεῶν τὸ καθεστῶς θὰ εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης.

Πάντως οἱ ὀριστικὲς ἀποφάσεις δὲν ἐλήφθησαν ἀκόμα.

Ἐποθέτω πὼς διάβασες στὸν *Νομᾶ* ἓνα ἄρθρο κάποιου Σπιέρου (*Προλεταρικὴ τέχνη*) ποῦ βρίζει πατόκορφα ἐσένα κι' ἐμένα.³ Ὁ δρᾶστης εἶναι ἓνα ἀνόητο παιδάριο τῆς ὕψηλῆς κοινωνίας, κομμουνιστῆς πολυεκατομμυριοῦχος, νευρασθενικὸς καὶ ὕστερικὸς καὶ ἐπὶ πλέον σνόμπ μέχρις ἐσχάτων, ἓνας τύπος κάθε ἄλλο παρά normal. Τὸ πραγματικὸ του ὄνομα εἶναι Καλαμάρης, τὸ ψευδώνυμο σημαίνει Ροβεσπιέρους. Κανεὶς δὲν τὸν παίρνει στὰ σοβαρὰ καὶ νομίζω πὼς δὲν ταιριάζει νὰ τοῦ ἀπαντήσουμε.

Τὸ *Μαστίγιο*,⁴ νὰ σοῦ πῶ ὄλην τὴν ἀλήθεια, μοῦ φαίνεται κάπως ὕπερβολικὸ. Ἴσως εἶμαι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ διαύγεια τοῦ ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ καὶ ὄνειρεύομαι διαφορετικὰ πράματα. Τὸ πρῶτο διήγημα πολὺ καλό.⁵ Περιμένω ἀνυπόμονα τὴ μελέτη γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία. Τὸ βιβλίο μου τυπώνεται μὲ τὸν τίτλο *Ἔρωτες ἀργίας* καὶ μὲ τὸ ὄνομά μου.

Γειά - χαρὰ
Γιώργος Θεοτοκάς

1. Η ἴδια ἐντυπὴ διεύθυνση καὶ στις ἐπιστολές 20 καὶ 22.

2. καλοῦ γούστου, ὕφους, σύνθεσης, γλώσσας, μέτρου, τάξης, λογικῆς.

3. Ὅλο τὸ δοκίμιο τοῦ Κάλας, ἰδιαιτέρως ἐπιθετικὸ καὶ οξὺ, στρέφεται ἐναντίον τοῦ Κασιανάκη καὶ τῶν περὶ μοντερνισμοῦ ἀπόψεών του, υπογραμμίζοντας τὸν ταξικὸ χαρακτήρα τῆς τέχνης: ἐναντίον τοῦ Θεοτοκά γίνεται ἓνας μόνον ὑπαινιγμὸς ἀλλὰ σαφῆς: «Φαίνεται πὼς σας φοβίζον [οἱ σελίδες τῆς κοινωνιολογίας] ἐσὰς καὶ τοὺς ὁμοίους σας, ὅσοι δηλαδὴ καλλιεργοῦν τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα» βλ. περ. *Ὁ Νομᾶς*, τχ. 798 (Ἰαν. 1931) 8-10 = *Κείμενα ποιητικῆς καὶ αἰσθητικῆς*, ἐπιμέλεια Ἀλέξ. Ἀργυρίου, Ἀθήνα, Πλῆθρον, 1982, σ. 36-52

4. *Τὸ μαστίγιο κι' οἱ πολυέλαιοι* (Ἀθήνα, Ἰ. Δ. Κολλάρος καὶ Σία, 1930) εἶναι ὁ τίτλος συλλογῆς ἑξὶ διηγημάτων τοῦ Θράσου Κασιανάκη, ποῦ κυκλοφόρησε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1930 μὲ ἰσάριθμα σχέδια τοῦ Γιώργου Βαζαλό.

5. Ἐννοεὶ τὸ διήγημα «Μια μάνα πέρασε» ποῦ προτάσσεται στὴ συλλογῆ.

19

5, rue Littré
PARIS (6e)

26 Μαρτίου 1931

Ἀγαπητέ μου Θεοτοκά,

Τὸ πῆρα χτὲς βράδν τὸ βιβλίον σου¹ καὶ σ' εὐχαριστῶ θερμὰ. Ἔχω πολὺ κέφι νὰ τὸ διαβάσω.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χαρτί τοῦ ἐξώφυλλου) πολὺ καλὴ. Ἐξαιρετικὰ μοῦ ἄρεσε τὸ τύπωμα. Σὲ παρακαλῶ γράψε μοι τὸ ταχύτερον πόσο στοιχίζει ἓνας τέτοιος τόμος (ὄλα τὰ ἔξοδα), μὲ τέτοιο χαρτί, στὸ τυπογραφεῖο «Ἐστίας» σὲ 2.000 ἀντίτυπα. Ἡ καλύτερα γράψε μοι τὴν τιμὴ κατὰ τυπογραφικὸ φύλλον (τοῦ ραψίματος συμπεριλαμβανομένου). Σοῦ τὸ ζητῶ, ἐπειδὴ ἀπὸ τώρα θέλω νὰ κανονίσω τὰ τῆς ἔκδοσις τοῦ Α! τόμου τῆς «Φυλῆς»,² πού θὰ γίνῃ μόνις κατεβῶ στὴν Ἀθήνα. Γράψε μοι ἐπίσης πόσο στοιχίζει, χωριστά, ἡ α! χιλιάδα, πόσα ἢ β!

Περιμένω τὰ νέα σου.

Κ' ἢ ἀνυπομονησία μοι μεγάλη νὰ περάσουν οἱ μῆνες καὶ νὰ κάνω τὸ ταξίδι μου.

Χαιρετίσματα στοὺς φίλους.

Δικός σου

Θράσος Καστανάκης

Χάρηκα πού τὸ βιβλίον σου τῶγαλες μὲ τ' ὄνομα σου.

1. Ἐννοεῖ το *Ὁρες ἀργίας*, Αθήνα, Τυπογραφεῖο «Ἐστία», 1931.

2. Βλ. Ἐπιστολή 15, σ. 3 καὶ Ἐπιστολή 23.

20

20 Ἀπριλίου 1931

Ἀγαπητὲ Θράσο,

Σοῦ μεταβιδάξω τίς πληροφορίες πού μοῦ ζήτησες. Τὸ βιβλίον μου κοστίζει:

500 ἀντίτυπα δρ. 1.000 τὸ τυπογραφικό.

1.000 » δρ. 1.600 »

2.000 » δρ. 2.500 »

Τὸ ξώφυλλο χωριστά.

Ἄν πρόκειται νὰ στείλουν τὶς διορθώσεις στὸ ἔξωτερικὸ δρ. 300 ἐπὶ πλέον κατὰ τυπογραφικόν.

Κάνουν πολὺ καλὴ δουλειὰ ἀλλὰ ἀργοῦν. Γιὰ τὸ δικό μου δάλανε δυὸ μῆνες.

Ἡ κριτικὴ πολὺ εὐγενικὴ μέχρι στιγμῆς.¹ Ἐλπίζω νὰ βρεθεῖ καὶ κάποιος νὰ // μὲ βροῖσει γιατί δὲν μ' ἐνθουσιάζει νὰ θεωροῦμαι ἀπὸ ὄλους συγγραφέας-καλὸ παιδί.

Τὰ σχέδια γιὰ περιοδικὸ ναυάγησαν. Ἀδύνατο νὰ συνεννοηθοῦν τόσο πολλοὶ Ρωμαῖοι. Γιὰ τοῦτο κάποιος ἄλλος (ὁ Δημαρᾶς) ἀναλαμβάνει τώρα τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴ διεύθυνση – ἀλλὰ τὸ περιοδικὸ μένει πιά γιὰ τὸ 1932.²

Περιμένοντας νέα σου

Γειὰ - χαρὰ

Γιώργος Θεοτοκάς

1. Μέχρι τις 20 Απριλίου είχαν δημοσιευτεί πέντε διημιουργίες: του Γ. Δέλιου στην εφ. Ταχυδρόμος της Θεσσαλονίκης, του Σπ. Μελά στο *Ελεύθερον Βήμα*, του Π (=Παράσχου;) στη *Νέα Εστία* και δύο ανυπόγραφες στην *Εστία* (του Αχ. Κύρου;) και στην εφ. *Θεσσαλικός Τύπος* Βόλου.

2. Κατὰ πάσα πιθανότητα οἱ σχετικὲς συζητήσεις κατέληξαν στὴν ἐκδόση τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ *Δελτίο Κριτικῆς*, ποῦ κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸν Απρίλιο ἕως τὸν Ἰούλιο τοῦ 1932 (δλ. Ερευνητικὴ ομάδα - Εποπτεία Χ. Α. Καραόγλου, *Περιοδικὰ λόγου καὶ τέχνης*, ὅ.π., σ. 361-364).

3, Impasse Jeanne d'Arc
Bellevue. S.O.

12 Ἰουλίου 1931

Ἀγαπημένε μου Θεοτοκά,

Νὰ μὲ συχωρέσης πὺν δὲ σοῦ ἀποκρίθηκα νωρίτερα. Ξαίρεις τὸ μεγάλο δράμα πὺν χώρισε τὴ ζωὴ μου,¹ καὶ ἔτσι μοῦ φαίνεται πὺς γιὰ σένα δὲν εἶναι ὁμορφο νὰ παρατάξω δικαιολογίες.

Τώρα σοῦ γράφω δυὸ λόγια νὰ σοῦ πῶ νέα εὐχάριστα:

Μοῦ δώθηκε τὴ αἰτήσῃ τῆς Langues Orientales ἢ mission μου (10.000 φρ.) ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας. Καὶ ἔτσι φεύγω! Φεύγω γιὰ τὴν Ἀθήνα! Δὲ μπορεῖς νὰ μαντέψῃς πόση μὲ πνίγει ἡ χαρὰ μου! Σὲ λίγες μέρες...

Φεύγω ἀπὸ τὴ Μασσαλία: // Σάββατο 25 Ἰουλίου, ἀπόγευμα, μὲ τὸ Patris II. Θὰ εἶμαι στὸν Πειραιά: Τετάρτη, πρῶτ' στίς 8.

Θὰ εἶναι καλὸ νὰ σ' ἔβλεπα ἀμέσως. Καὶ ἔξαιρετικὰ εὐχαριστημένος ἂν μποροῦσες καὶ ἀνέβαινες πάνω στὸ βαπόρι.

Τὰ κέφια μου τώρα καλά. Ἡ δουλειὰ ξαναπῆρε βαργεστημένη τὸ δρόμο της.

Γράψε μου δυὸ λόγια, μιὰ καρτούλα, νὰ τὰ πάρω πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση μου.

Σὲ φιλῶ
Θράσος Καστανάκης

1. Εννοεῖ προφανῶς τὸν χωρισμὸ τοῦ ἀπὸ τὴ σύζυγό τοῦ Ἀγγέλα Βαλιάδη· βλ. Εἰσαγωγή, σ. 123-124.

22

17 Ἰουλίου 1931

Ἀγαπητὲ Θράσο,

Δυσάρεστα μαντάτα:

Τὸ καλοκαιρινὸ πρόγραμμα τοῦ γραφείου μου ἔχει κανονιστεῖ μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε πρέπει νὰ φύγω κατὰ τὶς 25 Ἰουλίου. Λέω νὰ πάω στὴ Μύκονο νὰ δουλέψω.¹ Φαίνεται πὼς εἶναι πολὺ ὁμορφα. Θὰ ἦταν μιὰ καλὴ ιδέα ἂν ἐρχόσουν κ' ἐσὺ ὡς ἐκεῖ. Ἄλλιῶς θὰ ἰδωθοῦμε πιά κατὰ τὶς 25 Αὐγούστου στὴν Ἀθήνα. Στὸ γραφεῖο θὰ σοῦ δώσουν τὴ διεύθυνσή μου.

Γιὰ τὰ ιδιαίτερά σου σὲ βεβαιῶ πὼς δὲν ξέρω ἀπολύτως τίποτα. // Μόνο κάτι ἀκαθόριστες καὶ συγκεχυμένες διαδόσεις μοῦ ἔφτασαν μὰ δὲν καταλαβαίνω.²

Γειὰ - χαρὰ
Γιῶργος Θεοτοκάς

1. Για τὸ ταξίδι αὐτὸ βλ. καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Σεφέρη, σὶς 26 Ἰουλίου 1931 (*Ἀλληλογραφία*, σ. 52-53).

2. Οἱ «διαδόσεις» ἀφοροῦν τὴν ἐρωτικὴ σχέση τοῦ τριαντάχρονου Θράσου Καστανάκη με τὴ δεκαοχτάχρονη φοιτήτρια Ελπίδα Μαυροειδῆ (βλ. Εἰσαγωγή, σ. 123-124).

23

Τὰ σέβη μου σὸν πατέρα σου,
ποῦ πάντα θυμοῦμαι τὴν
εὐγενικώτατη τοῦ προθυμία.

22¹ Σεπτεμβρίου 1931

Ἀγαπημένε μου Γιῶργο, συμπάθα με ποῦ δὲ σοῦ ἔγραψα ἀμέσως, ὅπως τὸ λογάριζα κι ὅπως τόσο τῶθελε ἢ καρδιά μου. Καταλαβαίνεις ὅμως τί

πλήθος πράματα, ποικίλα κι αντιμαχόμενα, εἶχα ν' ἀντικρύσω ἀμέσως ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα πού ξανάβαλα τὸ πόδι μου στὸ Παρίσι. Καταλαβαίνεις.

Πάντως στρώθηκα ἀμέσως στὸ γραφεῖο μου κι ἔβαλα κάτω τὶς διάφορες σημειώσεις πῶς πῶς ἀπὸ τὸ ταξίδι μου, τὶς ἔδωσα χρῶμα καὶ μορφή ἀνάλογα μὲ τὸ γενικὸ πνεῦμα τῶν ἐντυπώσεων μου – κι ἔτσι, ξανακοιτάζοντας σήμερα τὰ «γραμμένα», διαπιστώνω πὼς τίποτε δὲ χάθηκε.² Κ' εἶμαι χαρούμενος, Γιῶργο μου, ὅσο φαντάζεσαι! Γι' αὐτὸ καὶ σοῦ γράφω ἀπόψε. Ἦθελα νὰ σοῦ μιλήσω μὲ κέφια ἀληθινὰ καὶ δικά μας. //

Τὸ ταξίδι μου στὴν Ἀθήνα, μοῦ εἶτανε πραγματικὰ σωτήριο. Εἶναι μερικὰ πράματα πού, ὅσο καλὰ κι ἂν τὰ ξαίρουμε, ὅσο καὶ θαυμάσια ἂν εἶναι ριζωμένα μέσα στὴ συνείδηση μας, πάλι ἐξαιρετικὰ χρήσιμο νὰ τὰ βλέπουμε κι ἀπὸ κοντά, νὰ τὰ νιώθουμε μέσα στὴν παλάμη μας. Παίρνουμε ἔτσι ἕνα θάρρος πιὸ ἐμπνευστικὸ καὶ μαζί πιὸ ἀκριβολογημένο καὶ σίγουρο. Νὰ τὸ μελετοῦμε κάθε μέρα πὼς ὅλες οἱ ἀχτίδες τῆς Μεσόγειας φέρνουνε στὸν Τόπο μας, κι ἐκεῖ ὅλοι οἱ δικοὶ μας οἱ κόποι κι ὅλες οἱ ἀξίες μας.

Δουλεῖα τώρα, Γιῶργο. Σοῦ τὸ λέω λεβέντικα γιατί, στὶς λίγες ὥρες μέσα πού σε εἶδα, κατάλαβα πὼς ἔτσι, μὲ τὴν ἴδια πίστη, τραβάει κι ὁ δικός σου ὁ σκοπός. Δουλεῖα, γιατί αὐτὸ μονάχα ἀπομένει γιὰ νὰ μᾶς κολνᾷ θερμότερα στὴ ζωή...

Τὰ σχέδια μας ὅλα γιὰ δράση, παράλληλη τῆς δουλειᾶς μας κι ἀνάλογη τῆς, πρέπει νὰ γίνουνε. Εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ γίνουνε! Τώρα ἄς ἐτοιμαζόμαστε, ἀκόμη λίγο καιρό. Ἄς ποῦμε πὼς θρυσκόμαστε κλεισμένοι μέσα σ' ἕνα ἐργαστήριο ὅπου ὁ καθένας μας θὰ σχεδιάσει τὰ εὐρύτερα ὠριμάσματα μας. Τὴ σάρκα καὶ τὰ ὀστά τῆς πίστεως μας.

Γράφε μου συχνά, Γιῶργο, γιὰ τὴ δουλειά σου. Νὰ ξαίρης πὼς θὰ σοῦ γράφω κι ἐγὼ παρόμοια.

Χαιρετίσματα πολλὰ στὸν Οἰκονομίδη. Γράφω τοῦ Καλοδιδοῦρη.³

Σὲ φιλῶ. Θεράσος Καστανάκης

1. Διορθωμένο ἀπὸ 17.

2. Αναφέρεται μάλλον στο μυθιστόρημα που ετοιμάζει *Η Φυλὴ των ἀνθρώπων*. Βλ. καὶ Ἐπιστολὲς 15 καὶ 19.

3. Αλέκος Καλοδιδοῦρης: (1906-1996): Ἐπιστήθιος φίλος του Γιῶργου Θεοτοκά καὶ διαδίου συνεργάτης στο οἰκογενειακὸ διηγητορικὸ γραφεῖο του Μιχαὴλ καὶ Γιῶργου Θεοτοκά. Ἀνέλαβε τὴν ὑπόθεση του διαζυγίου τῆς Ἀγγέλας Βαλιάδη.

Μ. Γ. ΘΕΟΤΟΚΑΣ¹
Γ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΑΣ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ

ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ: 20057
ΤΗΛΕΓΡ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ:
ΘΕΟΤΟΚΑΣ-ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ-ΑΘΗΝΑΙ

12. ΟΔΟΣ ΒΑΛΛΑΩΡΙΤΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

20^ο Οκτωβρίου 1931

Ἀγαπητὲ Θράσο,

Δὲ θυμῶνεις βέβαια πὺν ἄργησα νὰ σοῦ ἀπαντήσω γιὰτὶ εἶσαι καλὸ παιδί καὶ δὲν παρεξηγεῖς τὸ φίλο σου. Ἡ συνέντευξή σου στὸν Ἡ[μερήσιο] Τ[ύπο] μοῦ ἄρεσε.² Μπορεῖ νὰ ἔχω διαφωνίες μαζί σου, μὰ αὐτὸ δὲ μὲ ἐμποδίζει νὰ μ' ἀρέσουν τὰ γραφόμενά σου καὶ νὰ τὰ ἐκτιμῶ. Οἱ διαφωνίες δὲν ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ἀξία τῶν βιβλίων μας καὶ ἀπὸ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἑνὸς γιὰ τὴ στάση τοῦ ἄλλου ἐμπρὸς στὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ μας. Οἱ διαφωνίες ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὸ ταμπεραμέντο. Καὶ τὸ δικό μου ταμπεραμέντο εἶναι, φαίνεται, ὑπερβολικὰ συντηρητικὸ, πισσοδρομικὸ, ἀντιδραστικὸ – clarté, raison,³ ἰσορροπία, πειθαρχία, ἑλληνικὰ νησιὰ, Μάρκος - Αὐρηλίος καὶ τὰ ρέστα. Τί νὰ κάνω; Δὲ φταίω ἐγώ. Ἔτσι εἶμαι καὶ // κλίνω ὀλοένα περισσότερο πρὸς τὶς παλιὲς στερεὲς ἀρχές, γιὰτὶ δὲν μπορῶ νὰ ὑποφέρω τὴ σύγχυση αὐτοῦ τοῦ παλαβοῦ αἰώνα. Θέλω νὰ φτάσω στὴν ἐλευθερία πὺν πηγάζει ἀπὸ τὴν αὐτοπειθάρχηση, τὸν αὐτοπεριορισμὸ, τὴν τάξη, ὄχι στὴν ἐλευθερία τῆς ἀναρχίας. Μὰ ὅταν ἐκθέτω αὐτὲς τὶς ιδέες στοὺς ἐδῶ νέους Ἕλληνες μὲ γιουχαῖζουν καὶ φοβοῦμαι μήπως μὲ προγκάρεις κ' ἐσύ, ἄθλιε immoraliste. Πίστεψέ με, ὁ Gide εἶναι σπουδαῖος καλλιτέχνης, μὰ κακὸς ἄνθρωπος καὶ λιγάκι δημοκόπος,⁴ ὅσο γιὰ τὸν αἰσχρὸ Προῦστ τὸν σιχαίνουμαι σὰ νεροφίδα.⁵ Μὲ τὸν Παυλάκη Βαλερῶ συντηρῶ ἀκόμα καλὲς τυπικὲς σχέσεις, ἂν καὶ μὲ ἐνοχλεῖ λιγάκι ὁ μπλαζεδισμὸς του.⁶ Μὰ ἔχω καλὴ παρέα μὲ τὸν Ἀλαῖν,⁷ πὺν τὸν ἐκτιμῶ ὄλως ἰδιαιτέρως καὶ τὸν θεωρῶ ἀρκαντάση.⁸ Τὰ γούστα μου κάνουν ὀπισθεν, πὺν λένε οἱ ναυτικοί. Ὅχι μόνον βέβαια στοὺς μαρμαρινούς κλασικούς (μὰ πόσο ἀγαπῶ τὴν ἀλγυῖσια τους καὶ τὴν ξηρότητά τους!) Νὰ λ.χ. ὁ Μπαλζάκ, ὁ ρωμαλέος, ὁ καλοφαγάς, ὁ ἀνοιχτόκαρδος ἄνθρωπος, ὁ ντόμπρος, ὁ ἰσορροπημένος, ὁ λεβέντης, ὁ δίκαιος, ὁ υγιὴς στὸ σῶμα καὶ στὴν ψυχὴ. Τὸν βλέπω στρογγυλοκαθισμένο, μ' ὄλο τὸ μεγαλεῖο του, μπροστὰ σὲ μιὰν ἐπικὴ roularde rôtie⁹ νὰ ρουφᾷ μερακλίδικα τὸ κόκκινο bordeaux, νὰ λέει ἀστεῖα καὶ νὰ ξεκαρδίζεται στὰ γέλια σὰ θεὸς τοῦ Ὀλύμπου, καὶ τοῦ βρωῦ φάπες στοὺς κολοσσαίους ὤμους καὶ τοῦ φωνάζω: «Γειά σου μωρὲ Μπαλζάκ, κερατά! γειά σου παλικάρά μου! Στὸ διάβολο νὰ πάνε ὄλες οἱ ἐνδοσκοπήσεις, τὰ ὑποσυνείδητα, ὁ Φρόνντ, τὰ σλαδικὰ πάθη, οἱ γερμανικὲς ὀμίχλες, οἱ μοντέρνες ἀνη-

συχίες, τὰ πολύχρωμα φῶτα, ἡ ταχύτης καὶ τὰ ρέστα. Ζήτω ἡ ὑγεία καὶ ὁ Μπαλζάκ!» Ζήτω καὶ ὁ Θροάσος ὁ ἀγαπητὸς καὶ ἀναντικατάστατος καὶ συμπαθέστατος καὶ νὰ μὴ μᾶς ξεχνᾶ.

Γειά - χαρὰ
Γ.Θ.

1. Η ίδια έντυπη διεύθυνση και στις επιστολές 26, 28 (στα ελληνικά) και 30 (στα γαλλικά).

2. Η συνέντευξη του Καστανάκη με τον Κώστα Καλαντζή δημοσιεύτηκε στην εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, 29.9.1931 και περιλήφθηκε στο διδλιαράκι του δεύτερου *Έξη Συνομιλίες μου γύρω απ' την σύγχρονη πνευματική ζωή*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Γ. Βασιλείου, χ.χ.έ., όπου περιέχονται και οι συνεντεύξεις των Γ. Θεοτοκά, Απ. Ν. Μαγγανάρη, Ν. Χάγερ Μπουφίδη, Ντόλη Νίκδα και Αγγελου Τερζάκη, που είχαν δημοσιευτεί σε διάφορες εφημερίδες.

3. σαφήνεια, λογική

4. Ο André Gide (1869-1951) ως συγγραφέας είναι ιδιαίτερα αγαπητός στον Θεοτοκά, στη Βιβλιοθήκη του οποίου σώζονται 23 εκδόσεις έργων του από το 1922 ως το 1958. Είναι γνωστή η επίσκεψη του Ζιντ στην Αθήνα το 1939 και η συνάντησή του με τον Δημαρά, τον Σεφέρη, τον Θεοτοκά κ.ά.: βλ. τα άρθρα του Θεοτοκά «Συνάντησή με τον Αντρέ Ζιντ», περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. 126 (29 Απρ. 1939) 1, 3 και «Αντρέ Ζιντ, ένας διάσημος ξένος», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 30.4.1939, καθώς και τα *Τετράδια Ημερολογίου*, σ. 71-74 (όλα τα κείμενα αναδημοσιεύτηκαν στο περ. *Διαβάζω*, τχ. 206, 4 Ιαν. 1989, 74-80). Για τη σχέση του έργου του Θεοτοκά με τον Ζιντ βλ. Αλεξάνδρα Σαμουήλ, *Ο δυθός του καθρέφτη. Ο André Gide και η ημερολογιακή μυθολογία στην Ελλάδα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1998, ιδίως σ. 272-284, καθώς και Hélène Tatsopoulos-Polychronopoulos, *Les influences françaises dans quelques romans de formation grecs de l'entre deux guerres*, Thèse pour obtenir le grade de Docteur de l'Inalco, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 2000, ιδίως σ. 325-402 (δικτυολογραφημένη διδακτορική διατριβή).

5. Του Marcel Proust (1871-1922) δεν υπάρχει κανένα έργο στη Βιβλιοθήκη Θεοτοκά.

6. Στον κατάλογο της Βιβλιοθήκης Θεοτοκά αναγράφονται τα εξής έργα του Paul Valéry (1871-1945): *Eupalinos* (1924), *Monsieur Teste* (1927), *Regards sur le Monde actuel* (1931), *Variétés* (1924 και 1945), *Mauvaises pensées et autres* (1942).

7. *Αλαίν* (Alain): ψευδώνυμο του Γάλλου φιλοσόφου και δοκιμογράφου Émile Chartier (1868-1951). Πιθανώς ο Θεοτοκάς με το «καλή παρέα» να εννοεί το βιβλίο του Alain *Système des Beaux-Arts* (1920): στη βιβλιοθήκη του σώζεται η έκδοση του 1930 με ενδείξεις προσεκτικής ανάγνωσης (υπογραμμίσεις). Τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Alain (σαφήνεια, ανθρωπισμός, αίσθηση του μέτρου και ηθικό ιδεώδες) αποτελούσαν ισχυρά στοιχεία έλξης για τον Θεοτοκά. Να σημειωθεί ότι την ίδια ακριβώς εποχή και ο Σεφέρης διαβάζει το βιβλίο *Vingt Leçons sur les Beaux-Arts* (1931) του Alain και γοητεύεται (βλ. *Μέρες Β'*, σ. 26).

8. *αρκαντάσης*: φίλος, σύντροφος

9. *ψητή πουλάδα*

Γῶργο μου, παλληκαρὰ ἀγαπημένε,

Πῆρα τὸ γράμμα σου καὶ μούδωσε πολλὴ κέφι καὶ χαρὰ πὺ ξανακουδεντιάσαμε ἔτσι. Ἀλήθεια, ὅπως τὸ λές, οἱ αἰσθητικο-κοινωνικές μας διαφωνίες

έχουν την πηγή τους στις διαφορετικές ιδιουσυνκρασίες μας, και σέ τίποτε δέ μετριάζουν, οὔτε κ' ἂν ἀμβλύνουνε, τοὺς λόγους τῆς ἀλληλοεχτίμησης καὶ τῆς βαθειᾶς φιλίας μας. Αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικό. Καὶ νὰ σοῦ πῶ ὅλη μου τὴν ἰδέα, χαίρομαι πὺν εἶναι διάφορα (ἂν ὄχι ἀντίθετα) τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος τοῦ καθενοῦ μας. Ἔτσι κ' ἡ ἐχτίμηση ἔχει πλατύτερη σημασία, κ' ἡ δουλειὰ γιὰ τὸν Τόπο μας γίνεται διχαλωτὴ, καὶ πιὸ χρήσιμη γιὰ τοῦτο. Χαίρομαι, // Γιῶργο μου, καὶ περιμένω νέα εὐχάριστα τῆς δουλειᾶς σου. Γράψε μου τα χωρὶς τεμπελιές...

Ἐγὼ δουλεύω ἄγρια, μὲ κέφια ὀλόδροσα καὶ τρικουδέρα. Ἄν ξακολουθῆσῃ ὁ ἴδιος δρόμος, σίγουρο πὺς οἱ φεινὲς ὁμορφιές θὰ σπάσουν τὰ ρεκόρ μου. Ἡ ὑγεία ἄξια νὰ φιγουράρη σὲ κήπους ζωολογικούς.

Ὅλοένα συλλογιέμαι ἐντονώτερα τὸ σχέδιον τοῦ περιοδικοῦ – πὺν λέγαμε τὴ νύχτα στὰ “Folies d'Été”. Νὰ τὸχης κὶ ἐσὺ στὸ νοῦ σου, νὰ τὸ μελετᾶς ἀπὸ τίς διαφορὲς του τίς μεριές γιὰ νὰ τὸ βάλομε κάτω προσεχῶς πιὸ θετικά. Φέτος τὸ καλοκαίρι θὰ πρέπει νὰ πάρουμε ἀποφάσεις ὀριστικές. Τὰ χρόνια περνοῦνε, Χιῶτη μου παινεμένη, κὶ ὁ Τόπος περιμένει...

Τὶ ἔγινε τὸ περιοδικὸ τοῦ φίλου Μελαχρινοῦ «Ὁ Κῦκλος»; Μοῦ εἶχες πεῖ πὺς θὰ κυκλοφοροῦσε ἀρχὲς Ὀκτωβρίου καὶ τώρα κοντεύει νὰ ξεψυχήσῃ κὶ ὁ Νοέβρης.¹ Μὴ λείψης νὰ μοῦ γράψης // σχετικά, γιὰτὶ θέλω νὰ ξαίρω.

Ἔστειλες «Ἔρωτες Ἀργίας» στὴν Ἀγγέλα (Mme A. Castanakis, 65 rue Brancion, PARIS, 15e); Μὴν τὸ ξεχάσης.

Ἐπίσης στείλε καὶ τὰ δυὸ σου βιβλία, τὸ γρηγορώτερο, στὸ Mirambel (Mr A. Mirambel,² 9, rue Condorcet, PARIS 9e). Ἔχω σοβαροὺς λόγους πὺν σοῦ τὸ λέω.

Φέτος στὶς Langues Orientales ἔχουμε μαθητὲς ἐξόχως ἐνδιαφέροντες (Γάλλους) καὶ δουλεύουμε γερά. Πρέπει νὰ δημιουργηθῇ μιὰ pléiade νεοελληνιστῶν ξένων πὺν νὰ τὸν καταλαβαίνουνε πλατεῖα τὸν Τόπο μας, ὄχι σὰν τοὺς νυσταλέους καθηγητάκους τῆς περασμένης ἑκατονταετηρίδας. Ὅλα θὰ γίνουν, Γιῶργο καπετὰν ἀγά!

Κέφια καὶ δουλειὰ – αὐτὸ δὲν πρέπει ποτὲς νὰ λείπη.

Ἀγόρασε, τὸ δίχως ἄλλο, καὶ διάβασε τὴν “Affaire Maurizius” (2 τόμοι, ἔκδοση Plon) τοῦ Jacob Wasserman.³ Εἶναι μεγάλος γερμανικὸς τύπος. Θὰ σοῦ ἀρέσῃ καὶ θὰ σοῦ κἀνῃ καὶ καλό. Εἶναι μυθιστόρημα πὺν δὲν πρέπει νὰ τὸ ἀγνοεῖς καὶ πὺν ἀπείρως ξεπερνάει, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν περίφημη «Montagne Magique» τοῦ συμπατριώτη του.⁴

Περιμένω γράμμα σου γρήγορα...

Καὶ σὲ φιλῶ

Θράσος Καστανάκης

Πολλὰ χαιρετίσματα στὸν ἀγαπητὸ μας Οἰκονομίδη.

Σοῦ ἐσωκλείω δυὸ σελίδες γιὰ τὸ In Memoriam τοῦ Ψυχάρη.⁵ Πρόσεξε μὴν ξεφύγουν τυπογορ. λάθη. Καὶ στείλε μου ἀντίτυπο μὸλις κυκλοφορήσῃ.

1. Το πρώτο τεύχος του *Κύκλου* φέρει χρονολογική ένδειξη Νοέμβριος 1932.
2. André Mirambel (1900-1970): Γάλλος νεοελληνιστής και γλωσσολόγος, μαθητής και διάδοχος του Ψυχάρη στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών, διευθυντής του Ινστιτούτου νεοελληνικών σπουδών στο Παρίσι· μεταξύ άλλων μετέφρασε το έργο του Καστανάκη *Η φυλή των ανθρώπων* (1962).
3. Jakob Wassermann (1873-1934): Γερμανός μυθιστοριογράφος, ιδιαίτερα αγαπητός κατά τη δεκαετία του 1920. Ο Καστανάκης υποδεικνύει στον Θεοτοκά το μυθιστόρημά του *Der Fall Maurizius* (1928· γαλλική μετάφραση *L'affaire Maurizius*, 1930) προφανώς γιατί, μεταξύ άλλων, είναι ένα έργο με ενδιαφέρουσα πλοκή, με στοιχεία αστυνομικού και ερωτικού μυθιστορήματος και με θέμα τη δικαιοσύνη· το έργο θεωρήθηκε ότι εκφράζει την αντίθεση και τη σύγκρουση της μεταπολεμικής γενιάς με την προηγούμενη. Το μυθιστόρημα δεν αναφέρεται στον κατάλογο της Βιβλιοθήκης Θεοτοκά.
4. Το *Μαγικό Βουνό* (*Der Zauberberg*, 1924) του νομπελίστα (1929) Thomas Mann (1875-1955) είχε κυκλοφορήσει προσφάτως και σε γαλλική μετάφραση (*La Montagne Magique*, Paris, A. Fayard, 1931). Το έργο δεν αναφέρεται στον κατάλογο της Βιβλιοθήκης Θεοτοκά.
5. Δεν μπόρεσα να επισημάνω αν και πού δημοσιεύτηκε.

5 Ίανουαρίου 1932

Ἀγαπητὲ Θράσο,

Ἄν ἄργησα κάπως νὰ σοῦ ἀπαντήσω ὁ λόγος εἶναι ἡ σύγχυση κ' ἡ νευρικότητα αὐτῶν τῶν ἡμερῶν ποῦ περνοῦμε. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ πρακτικὴ μᾶς ζωὴ βρῖσκεται ἀναστατωμένη κ' ἀπὸ τὴν ἄλλην τὰ πνευματικὰ ἔγιναν πάλι θάλασσα. Γιὰ νὰ ξεκαθαριστεῖ ἡ κατάσταση προετοιμάζουμε γιὰ πολὺ προσεχῶς μιὰ γερὴ μάχη ἰδεῶν. Θὰ θέσουμε τὰ προβλήματα μὲ τὸν πιὸ ὠμό τρόπο γιὰ νὰ ξέρουμε ποῦ βρισκόμαστε. Ἄφησα κατὰ μέρος ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα ποῦ ἐτοίμαζα καὶ γράφω πυρετωδῶς ἓνα διβλιαράκι γιὰ τὸν κομμουνισμό.¹ Ὁ Οἰκονομίδης θὰ πιάσει τὸ ζήτημα στὸ αὐστηρὰ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο. // Ἐγὼ στὸ ἠθικὸ καὶ ἔθνικὸ ἐπίπεδο. Μαζί μας εἶναι καὶ ὁ Σπύρος Μελάς.² Ἄλλος κανεῖς. Οἱ σοφολογιώτατοι εἶναι σήμερα ἢ μαρξιστὲς ἢ ἡττοπαθεῖς, νικημένοι ἀπὸ τὰ πρίν. Πάντως προβλέπω ὅτι ἡ συζήτηση θὰ πάρει διαστάσεις γιὰτι κατὰ βάθος πρόκειται γιὰ τὰ δύο αἰῶνια principes τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ ὕλισμοῦ – συζήτηση ποῦ δὲν πρόκειται νὰ ἐξαντληθεῖ ποτέ.

Κατὰ τὰ ἄλλα – τί νὰ σοῦ πῶ, ἀφοῦ ὅλα εἶναι ἄνω-κάτω. Μερικὰ καλὰ βιβλία γράφονται ποῦ καὶ ποῦ. Ὁ *Κύκλος* δὲ μ' ἐνθουσιάζει. Θὰ ἤθελα σήμερα ἓνα περιοδικὸ ἰδεῶν κυρίως καὶ δὴ ἰδεῶν συγκεκοιμένων.

Στὴν κ. Ἀγγέλα Καστανάκη καὶ στὸν Μιραμπέλ³ ἔστειλα τὰ βιβλία πρὸ καιροῦ καὶ μοῦ ἔγραψαν.

Καλὴ χρονιά

Γιῶργος Θεοτοκάς

1. Εννοεί το δοκίμιο του *Εμπρός στο κοινωνικό πρόβλημα*, Αθήνα, «Πυρός» Α.Ε., 1932 (κυκλοφόρησε στα τέλη Φεβρουαρίου).

2. Οι τρεις τους, δηλαδή ο Θεοτοκάς, ο Γιάννης Οικονομίδης και ο Σπύρος Μελάς, θα εκδώσουν ένα χρόνο αργότερα το περιοδικό *Ιδέα* (Ιαν. 1933 - Μάρτ. 1934). Βλ. και επιστολές από και προς τον Σεφέρη, *Αλληλογραφία*, σ. 63-64 και 69-72.

3. Στο Αρχείο δεν υπάρχουν αυτά τα γράμματα της Καστανάκη και του Μιραμπέλ (σώζονται άλλα μεταγενέστερα).

31 του Μάρτη
1932

Καλέ μου Γιώργο, άργησα να σου γράψω, μα δέ δικαιολογούμαι γιατί τις τέτοιες τεμπελιές του καλάμου νομίζω πως έχεις λόγους να τις καταλαβαίνεις εξόχως εύκολα...

Ύστερα, σ' εκείνο το γράμμα σέ είχα αντιληφθεί κάπως νευρικό κι εξαιφνης ανακαλύπτονται καταστάσεις για τις όποιες πολλές φορές μιλήσαμε – και πού ενάντια τους στρέφεται, θαρρώ, όλόκληρος ο τόνος, και το πνεύμα, κ' ή πλατειά συνέχεια της ως σήμερα δουλειάς. Και τής άλλης πού - θ' ακολουθήση! Καταλάβαινα, φυσικά, την όργη σου, αλλά λυπόμουν βλέποντας την έτοιμη να ξεθυμάνη σε εύλυγισίες επικαιρότητας. Και ή τέτοιας λογής επικαιρότητα «κακόν εντάφιον δια τούς βασιλείς». Είναι μερικά πράματα πού θα τά νιώσης όταν κατακαθήσουν τά αίματα μέσα στο πλοῦτος τής σκέψης και τής πείρας (αυτής πού δέν την τρώνε οί ύποχωρήσεις, αλλά πού όλοένα θρέφει τούς μέσαθε έαυτούς μας), όταν τó καλλιέργημα σου // αφήσει τούς εύκολους μονοπλευρισμούς και στερεώσει τις πλάτες τής νεανικότητας μεγάλης σά φτερά. Σου τά ξομολογιέμαι αυτá τώρα γιατί τó ξαίρεις πως σ' αγαπώ και μαζί θέλω να ξαίρης πως και στή δουλειά σου πιστεύω βαθύτατα. Άλλοιώτικα θά είχα να σου μιλήσω για τόσα άλλα πράματα τερπνότερα...

Τό διδλίό σου «Εμπρός στο κοινωνικό πρόβλημα» τó διάβασα και βρίσκω χωρίς συζήτηση πως είναι χρήσιμο. Βιβλίό προπαγάνδας πολύ εκλαϊκευμένης, γραμμένο από άνθρωπο τίμιο και πού ξαίρει να γράφη. Άλλά γιατί τó έγραψες *εσύ*; Γιατί δέν έσπρωχνες κανέναν άλλον (πού δέ θά μπορούσε να κάνη αυτá πού είσαι ικανός να επιτύχης *εσύ*) να τó έπιτελέση; Πάντως αν αυτός ό άλλος δέν υπήρχε, τότε έκανες καλά πού τόγραψες γιατί, σου τó ξαναλέω, τó διδλίό είναι χρήσιμο, με τόν τρόπο όπου επαναλαμβάνεις ώρισμένες χρήσιμες *αλή-//θεις και καλοπροαίρετες* άπλουστεύσεις.

Για τις γενικές ιδέες – από τó humanisme nouveau (μου είχαν υπεραρέσει τά σχετικά άρθρα του Gillouin)¹ ίσαμε τήν *économie dirigée*,² ιδέες, όπως τó

ξαιρίεις, κοινότατες ἐδῶ και χρόνια– πιστεύω πῶς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, οἱ μὴ στερούμενοι κοινοῦ νοός, θὰ εἶναι σύμφωνοι.

Ἐπίσης συμφωνῶ γιὰ τὶς διαπιστώσεις (ὅσο κι ἂν τὶς κάνεις μὲ ἐλαφρὰν καρδίαν και στὴν ἐπιφάνεια) τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων.

Ἀλλὰ βρίσκω τὴ δική σου ἡττοπάθεια τρομαχτικὴ ἐκεῖ πού μιλεῖς γιὰ τὸ μέλλον (σ. 18), γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Τόπου μας.³ Ἄ! ἐκεῖ δὲ συμφωνῶ. Καὶ Βούλγαρος ἂν εἶμουν δὲ θὰ συμφωνοῦσα! Αὐτὴ ἡ ἐκ τῶν προτέρων βεβαιότητα πῶς δὲν εἴμαστε παρὰ μιὰ ἀσήμαντὴ ἐπαρχία τῆς Εὐρώπης, εἶναι ὄχι μόνο ἐγκληματικὴ ἀλλὰ κι ἔξω ἀπὸ κάθε ἀλήθεια! Ἄν τὸ πιστέψουμε (ἂν εἴμαστε δηλαδὴ τυφλοὶ ἢ ἂν ἀγνοοῦμε τὶς συμβολικὲς δυνατότητες τῶν Θεοτοκόπουλων, Καποδίστρια, Μορεάς, // Σολωμοῦ, Κάλθου, Ψυχάρη κι ὅλης τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς τῶν τελευταίων χρόνων, πού ἔδωσε ὅ,τι ἔδωσε ἐναντία σὲ λαίλαπες ἐχθρικῶν συνθηκῶν) τότε ἀσφαλῶς «δὲν πρόκειται νὰ προσφέρουμε σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὴν ὑπόθεση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ». Μὰ δὲν μπορούμε νὰ τὸ πιστέψουμε, γιὰτὶ εἴμαστε Ἑλληνες. Δὲν τὸ πιστεύουμε, γι' αὐτὸ και μεγαλοφυῶμε – ἀδιάφορο ἂν κάνουμε μαζί και τρέλλες! Οἱ ἀρχαῖοι μας γράφοντας τὶς τραγωδίεσ τους γιὰ μερικὸς πανηγυρτζῆδες τῆς Ἀττικῆς, ξαίρανε πῶς ἀπευθύνονταν στὴν ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη, νιώθανε πῶς ἡ ἀνθρωπότητα ἀπὸ αὐτοὺς ἐξαρτιότανε – και μὲ τέτοια πίστη φουντώναν τοὺς ἀποκλαμούσ⁴ τῆς μεγαλοφυΐας τους ὅπως τοὺς ἐφούντωναν. Αὐτοὶ ὄχι μόνο δὲν ἔλεγαν πῶς εἶναι ἐπαρχία, ἀλλὰ οὔτε κἂν τὸ «ἡξαιραν». Τύποι τεράστιοι πού φτιάναν διαρκῶς τὸ // νόημα τῆς πρωτεύουσας.

Ὡστόσο στὴ σελ. 59 σοῦ φαίνεται πῶς «ὁ νέος ἐλληνισμὸς θὰ πρέπει ἐπιτέλους νὰ πῆ τὸ λόγο του» ἂν ἡ Εὐρῶπη... κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Τί εἶν' αὐτὰ τὰ λόγια; Λοιπὸν γιὰ νὰ «πρέπει νὰ ποῦμε κι ἐμεῖς τὸ λόγο μας χρειάζεται ἡ προϋπόθεση»: νὰ νικήσῃ ἡ Εὐρῶπη τὶς δυσκολίες της και νὰ γυρίσῃ στὸ σχολειὸ τῆς Ἑλλάδας; Κι ἂν αὐτὸ δὲ γίνῃ, ἡ νέα Ἑλλάδα θὰ σιωπᾷ!

Μεγάλῃ αἰσιοδοξία και πίστη ἀκατάλυτῃ στὴν ἐλληνικὴ μας πνευματικὴ ἀποστολή! Βενιζελοπαθεῖς ἡττοπάθειες ἀπηρχαιωμένες, Γιώργο μου, πού μοῦ σηκώνουν ἐμένα τὸ πεσί μου και μοῦ βουρκώνουν τὰ μάτια. Τέτοιες κουδέντες (πού χαλνοῦν τὸ γενικὸ πνεῦμα τοῦ διβλίου σου κι ἀντὶ *πειθαρχία ἡθικῆς* τοῦ δίνουν μιὰ βῶχα μικροαστικῆς φρονημάδας) // δὲ βαστάω νὰ τὶς ἀκούω!

Γιὰ νὰ μιλήσουμε ἐμεῖς οἱ Ἑλληνες δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ μᾶς δωθῇ τὸ στρατιωτικὸ πρόσταγμα ἀπὸ τὶς Εὐρῶπες. Ἡ ἀτομικότητα μας ζεῖ στὸ ἴσο ὕψος μὲ τοὺς Εὐρωπαίους, παρόμοια πάσχει, χαίρεται κι ἐλπίζει. Ὅχι ἀπὸ πίσω τους. Μαζί τους. Ἔτσι και δουλεύει. Δουλεύουμε, ὄντας Ἑλληνες, γιὰ τὸ μέλλον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως δουλεύει κι ὁ Γάλλος, ὄντας Γάλλος. Μὲ τὴν ἴδια πίστη στὴν ἐργασία μας – κι ὁ καθένας μὲ τοὺς φυλετικούς του οἰστρούς. Κι ὁ δικὸς μας βέβαια και δὲν εἶναι κατώτερος. Οὔτε πιὸ κουρασμένος.

Ὑστερα γιὰτὶ μπορούεῖς και φαντάζεσαι // πῶς ἡ Εὐρῶπη «θὰ ἐπιστρέψῃ

ἀναγκαστικά στο σχολειό της ‘Ελλάδας»; ‘Η Εὐρώπη δὲν ἔχει ἀνάγκη τέτοιαις ἐπιστροφῆς γιὰ νὰ βρῆ τὴν ἰσορροπία της. Ἔχει τὸ δικό της τὸ Σχολειό – ποὺ φυσικὰ φωτίστηκε κάτω ἀπὸ τὴ σοφία τῶν ἀρχαίων μας, ἀπὸ τὸ παράδειγμα τους, ἀλλὰ ἀνδρώθηκε καὶ μέσα στὰ ζωντανὰ παθήματα καὶ θαύματα π’ ἀρχίσανε στὸ Μεσαίωνα καὶ ξακολουθοῦνε... Δοκιμάζει δυσκολίες σήμερα ἢ Εὐρώπη (ὅπως χθές, ὅπως προχθές κ.τ.λ.), μὰ τὸ μυστικό της ἰσορροπίας δὲν τῷχει ξεχάσει. Τὰ παραστρατίσματα δὲν ὀδηγοῦνε πίσω. Φαρδαίνουν τὸ μεγάλο δρόμο τῆς συνεχόμενης ζωντάνειας.

Κ’ εἶμαι γιὰ τοῦτο σύμφωνος μαζί σου ὅταν σ’ ἄλλα μέρη μιλεῖς γιὰ μιὰ «νέα ἰσορροπία τῆς κοινωνίας καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ νοῦ», καὶ γιὰ τὸ νέο οὐμα-//νισμό. Ὅλοτελα σύμφωνος σ’ αὐτά...

Τελειώνοντας, σοῦ ξαναλέω πὼς ἀπὸ σένα περιμένω ἄλλα πράματα. Ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ συντηρῶ μεγάλες φιλοδοξίες γιὰ τοὺς ἀνθρώπους π’ ἀγαπᾶω. Γιὰ τοὺς φίλους ποὺ εἶναι φίλοι μου ἐπειδὴ ἀνήκουν στὴ ράτσα τῶν δημιουργῶν καὶ ζοῦνε γιὰ τὴ μεγάλη προσπάθεια πῶχει ἀνάγκη ὁ Τόπος μας.

Ὑστερα ἀπὸ τὰ ψεγάδια, χαίρουμε ποὺ μπορῶ νὰ σοῦ πῶ πὼς καὶ σ’ αὐτὸ τὸ βιβλίο σου φαίνεται πάντα ἡ δυνατὴ καρδιά κ’ ἡ εὐγένεια ποὺ δὲν κοντογονατιάζει.

Καὶ σὲ φιλῶ, Γιῶργο μου
Θράσος Καστανάκης

Υ.Γ. Πολλὰ χαιρετίσματα στὸν ἀγαπημένο μου Καλοδιδούρη. Θὰ τοῦ γράψω αὐτὲς τὶς μέρες γιὰ τὶς ὑποθέσεις μας. Χαιρετίσματα καὶ στὸν Οἰκονομίδη. Βγῆκε τὸ βιβλίο του.⁵

1. Πρόκειται γιὰ τον λογοτέχνη René Gillouin (1881-1971), του οποίου εντοπίσαμε ἓνα σχετικό ἄρθρο, με τίτλο “Réflexions sur un nouvel humanisme”, *Les Nouvelles Littéraires*, 436 (21.2.1931). Ο Gillouin ιδεολογικά ἐντάσσεται στους ακροδεξιούς ἐθνικιστές ἤταν ἓνας ἀπὸ τους ηγῆτορες του Rassemblement National (1937) καὶ σύμβουλος στα χρόνια 1940-1942 του στρατηγού Henri-Philippe Rétaing, ο οποίος υπέγραψε τὴ συμφωνία τῆς ηττημένης Γαλλίας με τὴ ναζιστικὴ Γερμανία καὶ ποὺ, αργότερα, καταδικάστηκε σε θάνατο γιὰ προδοσία.

2. κατευθυνόμενη/ελεγχόμενη οικονομία

3. «Βέβαια, στὴ μικρὴ πατριδα μας, δὲν πρόκειται νὰ προσφέρουμε σημαντικὲς υπηρεσίες μῆτε στὴν ὑπόθεση του ευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, μῆτε στὴν ὑπόθεση τῆς Επανάστασης. Ελάχιστα πράματα ἐξαριτιούνται ἀπὸ μας. Μα ἀν δε λύσεις τὸ ζήτημα *μεσ στη συνείδησή σου*, δε θα μπορέσεις πια νὰ κάνεις οὔτε ἓνα δῆμα στὴ ζωὴ, γιατί στο ἐξῆς θα συναντᾶς τὸ ζήτημα σε κάθε στιγμή καὶ θα πρέπει συνεχῶς νὰ δίνεις μιαν ἀπάντηση καὶ νὰ παίρνεις μιαν ἀπόφαση. Θα ζεις μετέωρος, ἀκαταστάλαχτος, ἀδουλος, δίχως γνώμη καὶ δίχως θέληση, ἐρμαιο τῶν ἀνέμων. Θα εἶσαι σαν ἓνα χαμένο πρόβατο. Κ’ ὕστερα, σε μιὰ τέτοια εποχὴ, ἡ μεγαλύτερη ἴσως παρηγοριά τῆς ψυχῆς εἶναι νὰ ξαίρει *κάνεις τί πιστεύει καὶ τί αγαπᾶ*».

4. αποκλαμῶς: πλοκάμι

5. Δὲν μπόρεσα νὰ εντοπίσω ποιο βιβλίο ἐννοεῖ.

6 Ἀπριλίου 1932

Ἀγαπητὲ Θράσο,

Διάβασα τὸ πολυσέλιδο γράμμα σου, κριτική τοῦ τελευταίου δοκιμίου μου, καὶ σὲ πληροφοροῦ πὼς εἶσαι ἕνας κεπαζές.¹

Πιὸ κακὴ καὶ πιὸ ἀστήριχτη κριτικὴ δὲν ἔχω δεχθεῖ ἴσαμε σήμερα ἀπὸ κανέναν καὶ νομίζω πὼς δὲν εἴσουν εἰδικὸς γιὰ νὰ μὲ κρίνεις μὲ τόση ἀδιαλλαξία. Προτοῦ γράψω τὶς 60 σελίδες μου γιὰ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα μελέτησα αὐτὴν τὴν ὑπόθεση ὀλόκληρα χρόνια, πέρασα ἀπὸ τρία Πανεπιστήμια καὶ ἀπόκτησα κάποιαν οἰκειότητα μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἔξον ἀπὸ τὰ ἄρθρα τῶν Nouvelles Littéraires, στὰ ὁποῖα μὲ παραπέμπεις ἐμβριθῶς. Φοβοῦμαι ὅμως (ὅσο κι' ἂν σοῦ φαίνεται τὸ βιβλίον μου ἀπλουστευτικὸ καὶ ἐκλαϊκευτικὸ) πὼς δὲν ἔχεις καταγίνει ἀρκετὰ μὲ τὰ θέματα αὐτά, γιὰ τοῦτο μὲ παρεξηγεῖς καὶ μὲ παρερμηνεύεις πέρα γιὰ πέρα, σ' ὄλο τὸ μέτωπο.

Ἡ ἐρώτησή σου γιατί τὸ γράμμα αὐτὸ // τὸ βιβλίον μου φαίνεται ἀπλούστατα absurde.² Τὸ γράμμα γιατί δὲν τὸ γράψατε ἐσεῖς ὅλοι, παραδωμένοι στὰ μυστήρια τοῦ μεταπολεμικοῦ αἰσθητισμοῦ, κ' ἔπρεπε κάποιος νὰ τὸ γράψει, γιὰ νὰ μὴ μένουν οἱ κομμουνιστὲς χωρὶς καμμιὰν ἀπάντηση καὶ νομίζουν πὼς εἶναι κύριοι τοῦ πεδίου.

Ἀκόμα πιὸ absurde βρίσκω τὴν παρατήρησή σου πὼς οἱ ιδέες μου εἶναι κοινότοπες στὰ Παρίσια ἀπὸ καιρὸ. Ἄν ρωτοῦσες τοὺς πληροφορημένους ἀνθρώπους θὰ σοῦ ἔλεγαν πὼς εἶναι κοινότοπες καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐνὸς συγγραφέα πού λεγότανε Ἀριστοτέλης (φριχτὰ προπολεμικὸς ὁ ἀθεόφοβος). Μὰ τὸ ὅτι οἱ ιδέες πού πιστεύω ἔχουν εἰπωθεῖ χίλιες φορὲς δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ μὴν τὶς ξαναπῶ καὶ ἐγὼ μὲ τὸ δικό μου τρόπο. Νομίζω μάλιστα πὼς εἶναι χρήσιμο νὰ ἀκούγεται πολὺ συχνὰ ἡ φωνὴ τῆς λογικῆς, γιατί φεῦ! δὲν τὴ χωνεύει εὐκόλα τὴ λογικὴ ἢ ἀνθρωπότης μας, μήτε κὰν ἡ γραμματιζομένη ἀνθρωπότης, ὅπως φανερώνει καὶ τὸ γράμμα σου.

Τὰ ἄλλα ὅλα, πού μοῦ ψέλνεις ἀπὸ καθέδρας, ἀνάγονται στὴ σφαῖρα τῆς «ἐλληνικῆς ἀοριστίας» γιὰ τὴν ὁποῖα μιλοῦσε ὁ μακαρίτης δάσκαλός μας ὁ Ψυχάρης καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ξεχαστοῦνε τὰ λόγια του τόσο γρήγορα.

Αὐτὰ κοντολογίης καὶ νὰ μὴ μοῦ παίξεις τέτοιες δουλειὲς γιατί θὰ φᾶς κλωστῖες στὸν πεισινό.³

Γιῶργος Θεοτοκάς

1. κεπαζές: ἀπὸ τὴν περσιζὴ λέξη Keraze: φαιδρός, γελοῖος.

2. παράλογος.

3. Πβ. καὶ τὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Θεοτοκά στον ἐπίσης επικριτικὸ Σεφέρη, στις 15 Ἀπριλίου 1932, ὅπου, ἀναφερόμενος στον Καστανάκη, σημειώνει: «ανάλογες υπεραισθητικές

σαχλαμάρες μου έγραψε από το Παρίσι κι ο Θράσος Καστανάκης, λέγοντάς μου, ο μόρτης, ανάμεσα στα άλλα, πως οι παρατηρήσεις μου για ηθικές πειθαρχίες αποπνέουν μια δόξα μικροαστισμού. Κι εγώ του έδωσα να καταλάβει πως είναι τενεκές [...]. Μα εσύ δεν είσαι κανέναν Μιτέγκε του Montrarnasse, [...]. Ιδέες πρωτότυπες, βέβαια, δε λέω, μα είσαι, νομίζω, πιο μορφωμένος από τον Καστανάκη ώστε να ξέρεις πως οι ιδέες, οι βασικές, οι αρχικές ιδέες, είναι πάντα ίδιες από τον καιρό του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη» (Αλληλογραφία, σ. 88, 89).

Υ.Γ. Τὰ «Νεοελ[ληνικά] Γρ[άμματα]»¹ δὲν τὰ λαβαίνω. Οὔτε ὁ Mir[abel] οὔτε ὁ Vakalo, οὔτε καὶ κανεὶς ἄλλος. Τί συμβαίνει;

Παρίσι, 20.12.39

Ἀγαπημένε μου Γιώργο,

Ἐπιτέλους ἠσυχάσαμε, ξαναμπήκαμε δηλ. στὸ ρυθμὸ τῆς δουλειᾶς μας, εἶδαμε τοὺς περισσότερους φίλους καὶ διαπιστώνουμε καθημερινὰ πὼς εἴμαστε πανευτυχεῖς πού ἐπιστρέψαμε σίτιι μας. Αὐτό, ἐννοεῖς, δὲ μᾶς κάνει νὰ ξεχνᾶμε τὴν Ἀθήνα καὶ τὰ προῖνά μας στὸν «Πυρσό». Ἐσένα, Γιώργο μου, σὲ θυμόμαστε μὲ τὸ Ἐλπιδάκι ἰδιαίτερα καὶ λέμε πὼς ἔπρεπε νὰ εἶσαι φέτος ἐδώ-πέρα. Ἐσὺ θὰ καταλάβαινες. Ὅχι μόνο τὴν ἀγαπᾶς, ἀλλὰ καὶ τὴ νιώθεις βαθιὰ τὴ Γαλλία μας γι' αὐτὸ θᾶπρεπε νὰ τὴ βλέπεις τώρα ἀπὸ κοντά, γιὰ νὰ τὴ χαρεῖς, νὰ σὲ γεμίσει ὁ θαυμασμός πού τῆς ταιριάζει. Καὶ γιὰ ὅλους ἐμᾶς πού τὴν ξαίρουμε, εἶναι ἡ πατρίδα τῶν λαμπρῶν ἐκπλήξεων.

Ἡ πίστη τους, ἡ σεμνότητα, ἡ πειθαρχία, ἡ ἐνότητα τους, ξεπερνοῦν ὅσα περιμέναμε ἀκόμη κι ἐμεῖς οἱ // αἰσιόδοξοι («οἱ ἀνόητα αἰσιόδοξοι», θὰ λέει σίγουρα ἀπὸ μέσα του ὁ συνετὸς Καλοδιδούρης).

Ὅλοι οἱ φίλοι μας εἶναι καλά, μερικοὶ τους ὅμως εἶναι σὲ δύσκολα μέρη, βλέπουμε τὶς γυναῖκες τους, ἔχουμε νέα τους τακτικά. Αὐτὸ μετριάξει κάπως τὴν ἀγωνία μας.

Ὁ γέρο Mengin (ὁ μαθητὴς μου πού μᾶς ἔγραψε τὸ καλοκαῖρι, ἐνθουσιασμένος γιὰ τὸ «Δαιμόνιο» σου) ἔχει καὶ τοὺς τρεῖς γιούς του στρατιῶτες. Εἶναι 74 χρονῶν, ἀδάκρυτος Σπαρτιάτης. Κι ὅσο συλλογιέμαι τοὺς δικούς μας γονεῖς, τοὺς κλα[ψ]οῦρηδες!

Τὸ Μιραμπέλ, ἀφότου ἤρθαμε, τὸν εἶδα δυὸ φορές. Κατευχαριστημένος ἀπὸ τὴ δουλειὰ πού κάνει, δώδεκα μὲ δεκατρεῖς ὥρες δουλειὰ τὴ μέρα. Ἡ αἰσιοδοξία του συναγωνίζεται ἐπιτυχῶς τὴ δική μου. Στὴ Σχολή, βέβαια, εἶμαι μονάχος, κι ἔχουμε τριπλασίους μαθητὲς ἀπ' ὅ,τι συνήθως. Ὅλοι μέλλοντες ταξιδιῶτες. Μόνο ἓνας ξένος. Οἱ ξένοι ἐγιναν ἀφαντοί. Ἰδίως οἱ Ἕλληνες – ἐκτὸς τῶν δημοσιογράφων πού πληθαίνουν πολὺ τελευταίως...

Τί γίνεται ὁ Καλαμάρης; Σὲ ποιὰν ἠΠπειρο δοῖσεται;

Νὰ μοῦ φιλήσεις πολὺ τὸν Καλοβιδούρη μας, πὸ τοῦ γράφω καὶ ἰδιαίτερος.

Μὲ τὸ Ἑλπίδακι, ὄλες μας τίς εὐχὲς γιὰ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸν Καινούργιο Χρόνο. Καλὴ δουλειά!

Σὲ φιλῶ, περιμένοντας νέα σου

Θράσος Καστανάκης

1. *Νεοελληνικά Γράμματα*. Εβδομαδιαία φιλολογική, καλλιτεχνική, επιστημονική εφημερίδα (14 Απρ. 1935 - 12 Απρ. 1941). Ο Καστανάκης είναι «ανταποκριτής» εξωτερικού και τακτικός συνεργάτης· τακτικός συνεργάτης είναι και ο Θεοτοκάς. Στα τέλη Αυγούστου του 1939 οργάνωσαν γεύμα στην ταβέρνα Λιόπσει προς τιμή των Μιραμπέλ, Καστανάκη και Βακαλό, «με την ευκαιρία της άφιξης τους στην Ελλάδα», στο οποίο παραβρέθηκε και ο Γ. Θεοτοκάς αλλά δεν ήταν στους ομιλητές (βλ. περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. 144, 2 Σεπτ. 1939, 8).

30 Δεκεμβρίου 1939

Φίλτατε Θράσο,

Εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὸ γράμμα σου, χάρηκα πολὺ γι' αὐτὰ πὸν γράφεις. Δὲν εἶχα καμμιά ἀμφιβολία ὅτι τὰ πράματα εἶναι ἔτσι ὅπως τὰ λές, ἀλλὰ εἶναι πάντα εὐχάριστο νὰ τὰ ξανακούει κανεὶς καὶ μάλιστα ἀπὸ ἕναν αὐτόπτη. Ἐπίσης ἢ ἀνταπόκρισή σου μᾶς ἄρρεσε πολὺ.¹ Γράφε μας συχνά, ἂν σοῦ μένει καιρός, γράμματα καὶ ἀνταποκρίσεις.

Τοῦ Καλαμάρη οἱ τελευταῖες εἰδήσεις, πρὸ μηνός, εἶταν πάντα ἀπὸ τὴν Πορτογαλία. Κάνει μεγάλη φασαρία στὰ γράμματά του γιὰ κάποιον ἄγνωστό μου συγγραφέα ὀνόματι Julien Gracq, πὸ μοῦ τὸν παριστάνει ὡς μιὰ μεγαλοφυΐα τοῦ μέλλοντος.²

Ἐδῶ τὰ βιβλία πὸν θγαίνουνε εἶναι κάτι ἀπερίγραπτο, εἶναι ὁ Χρυσὸς Αἰώνας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Διαβάζω περίπου εἴκοσι σελίδες ἀπὸ τὸ καθένα, ἂν τὸ βιβλίο δὲν πρόφτασε νὰ μοῦ ἀρέσει // παραιτοῦμαι. Τί θές νὰ κάνω; Ἀλλιῶς δὲν μπορῶ νὰ θγάλω πέρα. Ἄλλωστε τώρα πιά τὸ ἴδιο σύστημα ἐφαρμόζω καὶ στὰ ξένα βιβλία, ἀρχίζοντας φυσικά ἀπὸ τὰ πιὸ πολύκριτα.

Θὰ σοῦ στείλω τὴν καινούργια ἔκδοση τῆς «Ἀργῶς» γιὰ τὴ Σχολή σας ἐπειδὴ ἀπάνω στὰ δοκίμια κάνω πολλές γλωσσικὲς retouches.

Φοβερὲς μελαγχολίες τοῦ Καλοβιδούρη καὶ τοῦ Γαννιάρη.³ Ὁ φίλος μας Δημήτρης⁴ περνᾷ des crises d'abattement.⁵ Ποιοί, εἶναι, ρωτᾷ, οἱ σκοποὶ τοῦ πολέμου;

Τὸ θέατρο Κοτοπούλη - Κουν βγαίνει αἰσιῶς ἀπὸ ἀποτυχία σὲ ἀποτυχία.⁶ Μεγάλη ξεπεσοῦρα. Σοῦ τὸ γράφω γιὰτὶ ξέρω σ' ἐνδιαφέρει τὸ ζήτημα.

“Όσο για τὸν ἀθηναϊκὸ ἡμίκοσμο ἢ πρόοδός του ἐξελίσσεται γοργά, κοντεύουμε νὰ φτάσουμε τὸ μεγάλο πολιτισμὸ. Καὶ νὰ σκεφτεῖς ὅτι πρὶν δέκα χρόνια βρισκόμασταν ἀκόμα, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐθνικὴ παραγωγή τοῦ εἴδους αὐτοῦ, στὸ ἐπίπεδο τοῦ Μπακλαχορανίου.⁷ Κάτι τέτοια πράγματα σὲ κάνουν καὶ ξαναβρίσκεις τὴν αἰσιοδοξία σου παρὰ τὶς γρίνες τῶν προαναφερθέντων φιλικῶν προσώπων.

Χρόνια πολλὰ σ’ ἐσένα, τὴν Ἑλπίδα καὶ τὸν συμπαθῆ Βακαλόπουλο.

Γ. Θ.

1. Ἴσως αναφέρεται στο κείμενο του Καστανάκη που δημοσιεύτηκε στα *Νεοελληνικά Γράμματα* τχ. 160 (23 Δεκ. 1939) 1-2, με τίτλο «Μέσα στον πόλεμο», και στο οποίο περιγράφει την επιστροφή του από την Αθήνα στο Παρίσι.

2. Julien Louis Poitier Gracq (1910-): Γάλλος συγγραφέας, θεωρούμενος ως ο καλύτερος εκπρόσωπος της υπερρεαλιστικής αισθητικής στο μυθιστόρημα. Το πρώτο έργο που ενθουσίασε τον Κάλας είναι το *Au Château d'Argol* και εκδόθηκε το 1938. Η επιστολή του Καλαμάρη, με ημερομηνία 5.10.1939, στην οποία κάνει λόγο για τον Gracq, απόκειται στο Αρχείο Θεοτοκά, και δημοσιεύεται στο: Γιώργος Θεοτοκάς - Νικόλας Κάλας, *Μια αλληλογραφία*, εισαγωγή - επιμέλεια Ιωάννας Κωνσταντουλάκη-Χάντζου, Αθήνα, Πρόσπερος, 1989, σ. 46-49. Απόσπασμά της μεταφέρει ο Θεοτοκάς και στα *Τετράδια Ημερολογίου* (εγγραφή της 16^{ης} Οκτωβρίου 1939). Ο Θεοτοκάς συναντήθηκε με τον Gracq στις 30.1.1947, στο Παρίσι. Σημειώνει σχετικά στα *Τετράδια Ημερολογίου* (σ. 618): «Στης Jeannine Lambert, σε κύκλο νέων συγγραφέων, γνωρίζω μ' ευχαρίστηση τον Julien Gracq και τον Max-Pol Gouchet».

3. Χρυσόστομος Γανιάρης (1894 ή 1895-1966). Ίδρυτής ομώνυμου εκδοτικού οίκου «Αθηναϊκόν Βιβλιοπωλείον», διευθυντής των εκδόσεων «Πυρός» και «Αετός».

4. Πρόκειται πιθανότατα για τον Σμυρνιό ιστορικό Δημήτρη Φωτιάδη (1898-), διευθυντή του περιοδικού *Νεοελληνικά Γράμματα*, με τα οποία συνεργάστηκαν ο Θεοτοκάς και ο Καστανάκης στα *Τετράδια Ημερολογίου* (εγγραφή της 14.11.1940) μαρτυρείται κοινή συνάντηση των τριών (Καστανάκη, Φωτιάδη και Θεοτοκά) στο σπίτι του Σικελιανού.

5. κρίση κατάπτωσης.

6. Η συνεργασία Κοτοπούλη - Κουν άρχισε την περίοδο 1939-1940 και συνεχίστηκε και κατά την επόμενη θεατρική περίοδο. Ο Κουν σκηνοθέτησε τα έργα: *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή, *Το μεράκι του άρχοντα* του Ν. Κατηφόρη, *Ταξιδιώτης χωρίς αποσκευές* του Ανούνι, *Αγριόπαπια* του Ίψεν κ.ά. Λίγο πριν την επιστολή, σκηνοθετεί το έργο *Μια γυναίκα χωρίς σημασία* του Oscar Wilde· βλ. την αρνητική για τον Κουν κριτική του Σωκράτη Καραντινού, περ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, τχ. 157 (2 Δεκ. 1939) 6-7.

7. Για το *μπακλαχοράνι* βλ. Χάρης Σπαθάρης, «Το ΜακλαΧουράνι», εφ. *Νέος Κύνλος Κωνσταντινουπολιτών*, φ. 348 (Φεβρ. 1999) 1 (αναδημοσίευση από το βιβλίο του: *Τα Κωνσταντινουπολίτικα και άλλα τινά*, Αθήνα, 1988, σ. 81). Κατά το δημοσίευμα, η λέξη σημαίνει «ελευθερία στην εποχή των κονκιών». Πρόκειται για μια παλαιότατη διονυσιακή/οργιαστική γιορτή που γινόταν την Καθαρά Δευτέρα στα Ταταύλα της Πόλης από τον 17^ο αιώνα έως το 1979, στην οποία μετείχε «ολόκληρος ο ρωμαίικος και διεθνικός υπόκοσμος της Κωνσταντινουπόλης», και την οποία όμως παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον όλες οι κοινωνικές τάξεις. Όταν οι Πολίτες αναφέρονται στη γιορτή έλκειαν πονηρά το μάτι. (Το δημοσίευμα το οφείλω στην Πολίτισσα φίλη συνάδελφο κ. Νίκη Λυκούργου.)